

Ekonomi-tek

Volume 9 Number 2
Cilt 9 Sayı 2

May 2020
Mayıs 2020

Kalkınmacı Devletin Ekonomi Politikası
Muhteşem Kaynak

Wallerstein ve Dünya-Sistem Yaklaşımı: Bir Yeniden Değerlendirme
Özge Erdölek Kozal

Turkish Economic Association Foundation

Türkiye Ekonomi Kurumu Vakfı

ISSN 2146-6173

Ekonomi-tek

A Journal of Turkish Economic Association Foundation / Türkiye Ekonomi Kurumu Vakfı Dergisidir

Editor / Editör

A. Suut Doğruel

(Marmara University, Emeritus / Marmara Üniversitesi, Emekli)

Associate Editor / Yardımcı Editör

Oytun Meçik

(Eskişehir Osmangazi University / Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)

Board of Editors / Yayın Kurulu

Murat Donduran

(Yıldız Technical University / Yıldız Teknik Üniversitesi)

H. Alper Güzel

(Ondokuz Mayıs University / Ondokuz Mayıs Üniversitesi)

Hasan Kazdağlı

(Turkish Economic Association / Türkiye Ekonomi Kurumu)

Tolga Omay

(Atılım University / Atılım Üniversitesi)

S. Fatih Özatay

(TOBB University of Economics and Technology / TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi)

Ayşen Sivrikaya

(Hacettepe University / Hacettepe Üniversitesi)

Advisory Board / Danışma Kurulu

Daron Acemoğlu

(Massachusetts Institute of Technology)

Ufuk Akçığıt

(University of Chicago)

Yılmaz Akyüz

(The South Centre)

Manuel Arellano

(CEMFI)

Kaushik Basu

(Cornell University)

Guillermo Calvo

(Columbia University)

Dani Rodrik

(Harvard University)

Stephen Turnovsky

(University of Washington)

Language Editors / Dil Editörleri:

Turkish / Türkçe: Sırrı Emrah Üçer (Yıldız Technical University / Yıldız Teknik Üniversitesi)

English / İngilizce: İbrahim Engin Kılıç (Yıldız Technical University / Yıldız Teknik Üniversitesi)

© Türkiye Ekonomi Kurumu Vakfı
© Turkish Economic Association Foundation
Ankara, 2021
ISSN 2146-6173

<https://ekonomitek.com/>

Ekonomi-tek is a peer-review journal published tri annually (January, May and September) by Turkish Economic Association Foundation. The journal accepts original papers on economics in English or Turkish. Ekonomi-tek is freely available online.

Ekonomi-tek, Türkiye Ekonomi Kurumu Vakfı tarafından yılda üç kez (Ocak, Mayıs ve Eylül) yayımlanan hakemli bir dergidir. Dergi ekonomi ile ilgili İngilizce veya Türkçe orijinal makaleleri kabul eder. Dergiye çevrimiçi olarak ücretsiz erişilebilir.

Türkiye Ekonomi Kurumu Vakfı adına sahibi: Hasan Kazdağlı
Sorumlu yazı işleri müdürü: Selim Soydemir
Türkiye Ekonomi Kurumu, Hoşdere Cad. No: 24/4, 06550
Çankaya/ANKARA
Basım Tarihi: Mayıs 2021

Contents / İçindekiler

Kalkınmacı Devletin Ekonomi Politėđi

Political Economy of Developmental State

Muhteşem Kaynak 59

Wallerstein ve Dünya-Sistem Yaklaşımı: Bir Yeniden Değerlendirme

Wallerstein and World-System Approach: A Reassessment

Özge Erdölek Kozal 101

Kalkınmacı Devletin Ekonomi Politikği

Muhteşem Kaynak*

Öz

Tüm gelişmiş ülkelerin kalkınma süreçlerinde devlet önemli bir aktör olarak her zaman ön planda yer almıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra özellikle Doğu ve Güneydoğu Asya'da ortaya çıkan Yeni Sanayileşen Ülkelerden G. Kore, Tayvan, Singapur ve Hong Kong'un yanısıra Japonya, "kalkınmacı devletler" kavramı altında yeni incelemelere tabi tutulmuşlardır. Bu çalışmanın amacı ise, sözkonusu incelemeleri ekonomi politik açıdan eleştirel bir şekilde değerlendirmektir. Böylece, kalkınmacı devletlerin teoride ve pratikte yer aldığı çelişkiler açıklanmaya, kapitalist bağlamda baskıcı ve sömürücü niteliklere sahip oldukları belirtilmeye çalışılmıştır.

JEL Kodları: O57, O10, P16

Anahtar kelimeler: Kalkınmacı Devlet, Ekonomik Kalkınma, Ekonomi Politik

* Gazi Üniversitesi, Ankara, emekli öğretim üyesi, <https://orcid.org/0000-0003-3396-2970> (mkaynak@hotmail.com). Çalışmanın hazırlanışında görüşlerinden çok yararlandığım değerli meslektaşım Prof. Dr. Celal Küçük'e teşekkür ederim.

Political Economy of Developmental State

Abstract

The state has always been a leading actor during the development process of all developed economies. Newly industrialized countries following Second World War particularly in East and Southeast Asia such as South Korea, Taiwan, Singapore and Hong Kong, as well as Japan, are all studied using the concept of “Developmental State”. The scope of the paper is to criticize this literature from a political economic perspective. Thus, it is attempted to explain the contradictions that developmental states take place in theory and practice, and to state that they have oppressive and exploitative nature in the capitalist context.

JEL Codes: O57, O10, P16

Key Words: Developmental state, economic development, political economy.

1. Giriş

Bugün gelişmiş ülkeler olarak bilinen, örneğin, ABD, Almanya, Fransa, İngiltere ve Japonya'nın kalkınma süreçleri incelendiğinde, devletin her zaman önemli bir aktör olarak ön planda yer almış olduğunu saptamak olanaklıdır¹. Chang'ın (2002) da belirttiği gibi, serbest piyasalar yoluyla geliştiğini iddia eden ülkeler kalkınma süreçlerinde devletten hep destek almışlardır. Bugün de durum çok farklı değildir²

Gerçekten, kalkınma tarihi, kalkınmanın önemli bir kısmının devlet faaliyeti olduğu gerçeğine işaret etmektedir. Özellikle girişimci sınıfının bulunmadığı ya da yeterli güce sahip olmadığı gelişmekte olan ülkelerde, en azından sanayileşmenin kritik başlangıç aşamalarında devlet korumasına ve yönlendirmesine ihtiyaç vardır.

Sermaye birikiminin yetersiz, özel sektörün de zayıf olduğu ülkelerde devlet, sermaye birikimini sağlamak ve özel sektörün gelişimini desteklemek üzere örgütlenmek zorundadır. Yerli sanayinin ve ihracatın gelişmesini ve korunmasını destekleyen devlet müdahalesi, gelişmekte olan ekonomilerde yerli firmaların yabancı işletmelerle kolayca rekabet edemeyeceği gerçeğinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle devlet, yerli sanayiye uluslararası rekabetten korumak üzere gümrük vergisi politikalarından yararlanmak, ucuz finansman sağlamak ve benzeri teşvik politikaları uygulamak gibi çeşitli müdahale araçlarından yararlanmıştır.

Kalkınma süreçlerinde, hükümetler, arz yönünden, sermaye, işgücü ve teknoloji edinilmesinin kolaylaştırılmasında hatta girişimciliğin çoğaltılmasında yardımcı olurken; talep yönlü genişlemeci para ve maliye ile iç talebi artırmayı hedefleyen gümrük vergileri, kotalar ve döviz kuru politikaları uygular (Evans 1995, Kohli, 2004, Kohli 2009). Zaten, etkileyici iktisadi sonuçlar elde etmek isteyen kalkınmacı bir devlet, bu yönde uygulanacak politika ve araçların başında bulunmak ve kararlı olmak zorundadır.

İktisadi kalkınma ile ilişkisi bakımından üç devlet tipinden söz etmek olanaklıdır (Evans 1989):

1. Kalkınmacı devletler,

¹Friedrich List'e göre ekonomiye devlet müdahalesinin ve korumacılığın en mükemmel bir şekilde uygulandığı ülke İngiltere iken, Paul Bairoch göre de modern korumacılığın anayurdu ve kalesi ABD'dir (Chang 2002, Bairoch, 1993). Zaten, List'in de görüşlerinden etkilendiği ve "bebek sanayi" görüşünü ekonomide ilk defa ön plana çıkaran Alexander Hamilton da ABD'lidir. Devletin, 15. yüzyıldan bu yana sanayileşme ve kalkınmadaki rolü için ayrıca bkz. Reinert (1999).

²Örneğin, Mazzucato (2014), Apple gibi özel firmaların büyük çabaları ve risk almasının bir sonucu olarak ortaya çıktığı kabul edilen iPhone gibi teknolojik yenilik türlerinin ortaya çıkmasının gerçek sorumlusunun ve sahibinin ABD devleti olduğunu göstermiştir. Serbest piyasa retoriğinin en önemli kalesi ABD, aslında ekonomisine her zaman büyük ölçüde ve ileri sürülenlerden çok daha fazla müdahalede bulunmuş ve bulunmaktadır.

2. Ara (intermediate) kalkınmacı devletler,
3. Yağmacı devletler.

Ancak, bu makalede, yalnızca kalkınmacı devletler üzerinde durulacaktır.

2. Kalkınmacı Devletler

Gerek "Post-Washington Uzlaşısı" kapsamında devletin ekonomik yaşamdaki işlevlerinin tekrar gündeme gelmesi, gerekse Çin, Japonya, G. Kore, Tayvan vb. Doğu ve Güneydoğu Asyalı ülkelerin sanayileşme ve ihracatta gösterdikleri başarılarla devletin önemli pay sahibi olması, gözlerin "kalkınmacı devletler"e yönelmesine yol açmıştır. Bu makalede de, 1950'lerle 1980'ler arasındaki dönem için, esas olarak, "Asya Kaplanları" olarak da adlandırılan G. Kore, Tayvan, Singapur ve Hong Kong'un yanısıra yeri geldikçe Japonya'ya da yer vermek üzere ekonomik kalkınma ile devletarasındaki ilişkiler incelenmeye çalışılacaktır.

2.1. Kalkınmacı Devletleri Hazırlayan Koşullar

Doğu ve Güneydoğu Asya mucizeleri üzerine yapılan çoğu çalışmalar, sanayileşmenin "büyük hamle"lerinin başlatıldığı yıllar üzerinde odaklanırken, bu hamlelerin ortaya çıkmasını hazırlayan koşullar üzerinde yeterince durmamışlardır. Cumings'in (1984)'in de işaret ettiği gibi, "Eğer, Doğu ve Güneydoğu Asya'da ekonomik mucizeler olmuşsa, bu, 1960'lardan sonra gerçekleşmemiştir; öyle olduğunu düşünmek tarihsel gerçeklerle örtüşmemektedir, dolayısıyla tarih dışıdır." Bu nedenle, Asyalı ülkelerin daha uzun bir tarihsel deneyimini değerlendirmek gerekmektedir: a) Sömürge geçmişi ve o yıllarda oluşturulup bugüne kadar gelen kurumsal yapılar, b) milliyetçilik ve dış tehdit ve c) ardı sıra gelen sosyal, ekonomik ve politik dönüşümler.

Bazı ayrıntılı vaka çalışmaları, sömürge dönemine geri dönüp ekonomik kalkınmanın tarihsel sürekliliğini vurgulayarak bakış açısının genişletilmesini sağlamıştır. Örneğin, G. Koreli işletmelerin tarihsel oluşumunu ayrıntılı olarak belgeleyen Eckert (2014), eğer, Japon sömürgeciliği olmasaydı, G. Kore kapitalizminin ve ardından gelen ekonomik büyümesinin mümkün olamayacağını öne sürerken; Nakungdae Enstitüsü'nden G. Koreli bir grup ekonomi tarihçisi de yaptıkları ampirik çalışmada, G. Kore'deki ekonomik kalkınma için gerekli olan temel sanayi altyapısının Japon sömürge yönetimi altında kurulduğunu iddia etmektedir (Kim, 2009, ayrıca bkz. McNamara, 1990).

Kohli (1994) de bir bakıma bu Japon tezini tekrarlayarak, 1905-45 yıllarını kapsayan Kore üzerindeki Japon sömürgeci etkisinin G. Kore'nin sonraki yüksek büyümesi üzerinde belirleyici olduğunu öne sürmektedir. Kohli'ye göre, Japon etkisi altındaki Kore'de önceki dönemin yozlaşmış ve etkisiz olan sosyal kurumları, toplumu

kontrol edebilen ve oldukça otoriter ve etkin organizasyonlara dönüştürülürken; bu arada, devlet ve iş adamlarını içeren üretime yönelik ittifaklar geliştirilmiş, bu da "ihracat" dahil olmak üzere üretimin önemli ölçüde ivmelenmesine olanak tanımıştır.

Buna karşılık, Vu, sömürgeciliğin en önemli nedensel faktör olduğuna katılmamakta, sömürge mirasını vurgulayan mevcut yaklaşımların aksine, özellikle devlet oluşumu sırasında, zorunlu olmamakla birlikte, seçkinler arası ve seçkin-kitle etkileşimlerinin kalkınmacı devletlerin birincil kaynağı olduğunu ileri sürmektedir (Vu 2007).

Başka bir görüş, Japonya'nın ve bölgede yer alan kalkınmacı devletlerin sanayileşme doğrultusundaki söylem ve hamlelerinde genelde milliyetçi bir ton hakim olduğunu (Woo-Cumings, 1999³) ve kalkınmacı devletlerin kökenini keşfetmek için adeta Tilly'nin (1985) ünlü iddiası "savaş devlet yaratır ve devlet de savaş yaratır"dan yola çıkarak farklı bir perspektif sunmakta ve böylece, Doğu ve Güneydoğu Asya'daki benzersiz jeopolitik ortamdan kaynaklanan dış tehdit ile bölgede yer alan ülkelerin kalkınması arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir. Gerçekten, Tilly'nin de dediği gibi, savaşların ve savaşa hazırlıkların, kısaca, jeostratejik olayların da toplumların sosyal ve ekonomik kalkınmaları üzerinde önemli etkileri vardır⁴.

Savaşların etkileri ve savaş tehdidinin Doğu ve Güneydoğu Asya'nın ekonomik gelişimi üzerindeki etkileri konusunda üç nokta öne çıkmaktadır. Birincisi, savaşın yıkıcı, üretimi biçimlendirici ve gerek kaynakların gerekse gelir bölüşümü üzerindeki yeniden dağıtıcı etkilerinin tamamının, Doğu ve Güneydoğu Asya ekonomilerinin yükselişinde rol oynamış olmasıdır. Örneğin, 2. Dünya ve Çin İç Savaşı ile Kore ve Vietnam savaşlarının neden olduğu yaygın yıkım ve yerinden etme, eski ekonomik, sosyal ve politik düzenin ortadan kalkmasına, ABD yardımlarının ve fonlarının bölgeye akmasına yol açmıştır. Dahası, jeostratejik çevrenin biçimlendirici, reformcu ve yeniden dağıtıcı etkileri, 1975'te Vietnam Savaşı, 1978'de Vietnam'ın Kamboçya'yı işgali ve 1980 yılının başlarında soğuk savaşın şiddetlenmesi ile daha da güçlendirilmiştir. Bu arada, kesilen Amerikan yardımlarının ikamesi olarak Japon yardımları devam ederken, ayrıca, Japon doğrudan yabancı yatırımları da bölgeye akın etmiştir. Bu ortamdan yararlanarak güçlenen devletler, kalkınmalarını başlatma, sürdürme ve ihracata yönelik sanayileşmelerini genişletme olanaklarına kavuşmuşlardır.

İkincisi, Doğu ve Güneydoğu'daki savaşlar ile ekonomik kalkınma arasındaki bağlantıların, savaşların ve savaş tehdidinin servet birikimini, gelir bölüşümünü ve

³Japonya hakkında yazmadan önce 1962'deki ilk kitabı "Peasant Nationalism and Communist Power" ve Çin'le ilgili araştırmaların önemli yazarlarından biri olduğu sık sık unutulmuş Johnson, milliyetçiliği Çin köylü komünizminin kökenine yerleştirirken; hem "geç kalanlar"ın hem de Doğu Asya ülkelerinin, örneğin, Japonya, G. Kore ve Tayvan'ın kalkınmalarının "bağlayıcı birim"inin de milliyetçilik olduğunu belirtmektedir (Woo-Cumings, 1999).

⁴Savaş ve savaşa hazırlıklar ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiler için ayrıca bkz. Weiss (1995).

sermayenin yeniden dağılımını nasıl etkilediğini anlama bakımından önemli olmuş olmasıdır. İkinci Dünya Savaşı'nın bölgedeki yıkıcı ve altüst edici etkilerinin tersine çevrilmesi; Asya'daki çatışmalar nedeniyle bölgeye Amerikan askeri tedarik fonlarının kitlesel akışı ve Amerikan yardımları ile Amerikan pazarının Asya ihracatına açılmasına neden olan bu ortam olmasaydı, gerçekleştirilemezdi. Bölgedeki savaş koşulları, hükümet yetkililerinin ve özel sektör liderlerinin bir araya gelerek kurumsal devlet kapasitesini genişletici ve ekonominin çeşitli sektörlerini teşvik edici fonlar sağlamasını ve sağlanan bu fonların altyapı inşasında kullanılmasını olanaklı kılacak projelerin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Üçüncü ve son olarak, bölgede meydana gelen savaşlarla, savaş tehditlerinin merkantilizmi beslemiş olmasıdır. Savaş zamanlarında ve hatta savaş sadece ufukta olduğunda bile, devletler, savaşa yeteneklerini geliştirmeye, serbest ticaret ve liberalleşme yerine, güçlü ve bağımsız bir ekonomiye öncelik verirler. Örneğin, Tayvan ve G. Kore bir dönem, sırasıyla, Çin Halk Cumhuriyeti ve Kuzey Kore'den gelen ciddi bir güvenlik tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır. Bu koşullarda, ilgili ülke yöneticileri ve seçkinler, "hayatta kalmak" için ekonomilerini güçlendirme görevi ve isteğiyle karşı karşıya kalmışlar ve bu yönde dıştan gelen bir teşviğe sahip olmuşlardır (Cumings, 1984, Woo-Cumings, 1999, Stubbs, 1999).

Savaş ya da savaş tehdidi, devletleri ve özel sektörü genellikle ulusal bütünlüğü savunmak adına yoğun işbirliğine yöneltir. Bazı Doğu ve Güneydoğu Asya ekonomilerinde de devletler, büyük şirketler ve askeri endüstriyel kuruluşlarla bu yönde özel ilişkiler geliştirmiştir. Bu şirketler, devlet, ABD yardımlarını dağıttıkça veya Kore ve Vietnam savaşlarıyla ilişkili olarak gelişen denizaşırı pazarların yarattığı artan ihracattan elde edilen hükümet gelirleri tarafından üretilen fonları yönlendirdikçe büyümüşlerdir. Bu nedenle özel sektör, devletle işbirliği yaparken genişlemiş; buna karşılık devlet de, özel sektörle yakın ilişkisi sayesinde ekonomik politikayı şekillendirme kapasitesini artırmıştır.

Dolayısıyla, Krugman'ın (1994) bölgenin ekonomik başarısını, teknolojik ilerleme ve böylece toplam faktör verimliliğindeki artışa bağlı büyümeden ziyade sermaye birikiminin yarattığı yönündeki görüşü; savaşın ve savaşa hazırlığın, sermaye ve diğer kaynakları harekete geçirmede ve onları ekonominin belirli sektörlerine yönlendirmede oynadığı rolün ışığında değerlendirilmelidir. Aynı şekilde, Japon yatırımlarının sanayileşme çabasındaki ekonomilere nüfuzu, jeostratejik faktörlerin yaratılmasına yardımcı olan elverişli ekonomik ve politik iklim koşullarında ele alınmalıdır.

Öte yandan, Japonya'nın sanayileşmesinde, Meiji dönemine (1868-1912) kadar uzanan toprak ve tarım reformunun katkısı olduğu gibi, Güney Kore ve Tayvan'da da sanayileşmeden önce meydana gelmiş toprak ve tarım reformlarının, sonraki başarılı sanayileşme sürecinin önemli bileşenleri arasında yer aldığını belirtmek gereklidir. Her

üç ülke de ilerdeki başarılı gelişimleri öncesinde yaygın tarımsal üretkenliğin teşvik edildiği uzun süreçlerden geçmiştir (Grabowski, 1994).

Doğu ve Güneydoğu Asya’da gerçekleştirilen toprak ve tarım reformları sonucunda, kırsal kesimde ortaya çıkan üretkenlik artışı, pirinç gibi tarım ürünlerinin fiyatlarının düşmesine ve böylece sanayi kesiminde ücretlerin düşük tutulmalarına ve karların artmasına olanak sağlamıştır. Ayrıca, tarımda açığa çıkan artık emek de, kentsel kesimde ortaya çıkmaya başlayan sanayi kesiminin emek ihtiyacını karşılamıştır. Dahası, tarımda artan gelirler de sanayi ürünleri için gerekli olan iç pazar çapının genişlemesine talep yönünden önemli katkılarda bulunmuştur (Grabowski, 1994).

Diğer taraftan, tarımsal verimliliğin yükseldiği Asya ülkelerinde artan tarım vergileri, devlete sanayide yatırım için kullanılabilecek yerel mali kaynaklar sağlamıştır. Çiftçiden devlet tarafından düşük fiyatlarla satın alınan şeker ve pirinç, bir yandan iç ticaret hadlerinin çiftçilere karşı çevrilmesine; diğer yandan da bu ürünlerin ihracatı devletin sanayi için gerekli makine, teçhizat ve hammaddelerin ithalatına kanalize edebileceği değerli döviz kazançlarına kavuşmasına olanak sağlamıştır (Kay, 2001, Miller, 2013, tarım ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiler için ayrıca bkz. Kaynak, 2011 ve Ikpe, 2017).

İkinci Dünya Savaşı sonrası Japonya, Güney Kore ve Tayvan’da arazinin yeniden dağılımının, kişi başına gelir ve ekonomik yapı üzerindeki etkilerini araştıran İşcan (2018) da, gerçekleştirilen söz konusu reformların, kişi başına gelir üzerinde görece küçük bir etki yaratırken esas olarak yapısal değişimin hızı üzerinde etki yarattığı sonucuna varmıştır. Bu açıdan, G. Kore’nin Japonya’nın sömürgesi olduğu dönemde başlamış olan tarımdan sanayiye kaynak aktarım sürecinin, 1948-1952 yılları arasında gerçekleştirilen toprak reformu sonucunda hızlanması anlamlıdır. Ayrıca, aynı dönemde, büyük bir siyasi ve ekonomik güce sahip olan toprak sahipleri sınıfının ortadan kalkması, G. Kore devletinin görece özerkliğinin ve gücünün artmasını sağlarken, aynı zamanda, 20. yüzyılın ilk yarısında yaşanan sosyal huzursuzlukların en önemli kaynağının yok olmasını, sosyal ve siyasi istikrarın sağlanmasını mümkün kılmıştır (Çakmak, 2015, Kay, 2001).⁵

2.2. Kalkınmacı Devletin Tanımı

“Kalkınmacı devlet(ler)”, esasen, kurumsalcılıktan yola çıkan yazarların “yeni sanayileşen ülkeler”i⁶ iki farklı disiplin altında tekrar ele alıp “kalkınmacı devlet”

⁵Tayvan’daki uygulamalar için ayrıca bkz. Miller (2013).

⁶ Yeni sanayileşen ülkeler (veya ekonomiler), 20. yüzyılın sonlarında temelde tarıma dayalı olmaktan çıkarak, başta imalat olmak üzere sanayinin çeşitli dallarında gelişmeye başlayan ülkeleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Bir ülkenin yeni sanayileşen ülkeye dönüşmesinin en önemli işareti, GSYH’da göstermiş olduğu dikkat çekici büyüme oranıdır. 1960’larda, 1970’lerde ve 1980’lerde ortaya çıkan yeni sanayileşmiş ülke örnekleri arasında Güney Kore, Tayvan, Singapur ve Hong Kong vardır (daha sonra

altında incelemesi sonucunda ortaya çıkmış bir kavramdır. Burada söz konusu iki farklı disiplin ise şunlardır: İktisat ve karşılaştırmalı siyaset. İktisat disiplininden gelen Ha-Joon Chang, Alice Amsden ve Robert Wade gibi yazarlar, kalkınmacı devletleri, neoklasik iktisatın piyasa merkezli yaklaşımına karşı devlet ve kurum merkezli bir şekilde açıklarken; karşılaştırmalı siyaset disiplininden gelen Chalmers Johnson, Peter Evans ve Linda Weiss gibi yazarlar, Max Weber'den hareketle devletin özerkliğini ve örgütsel gücünü vurgulayarak bu özerkliğin getirdiği örgütsel olanakların kalkınmacı amaçlar için nasıl kullanıldığını ya da kullanılabileceğini incelemişlerdir (Oğuz, 2013). Bu makalede ise, kalkınmacı devletler, her iki disiplinden de yararlanarak yani gerek iktisat gerekse karşılaştırmalı siyaset disiplinlerini bir arada kullanarak, disiplinlerarası bir yaklaşımla ekonomi politik bağlamda ele alınacaktır.

“Kalkınmacı devlet”, ilk defa Chalmers Johnson tarafından 1982 yılında yayımlanan “MITI and the Japanese Miracle: The Growth of Industrial Policy, 1925-1975” başlıklı kitabında kullanılan bir kavramdır^{7,8}. Johnson'a göre, kalkınmacı devletler, stratejik sanayileşme ve ekonomik kalkınma üzerinde odaklanan ve bu amaca ulaşmak için gerekli politika önlemlerini alan devletlerdir. Bu anlamda, seçilmiş sektörlerle “kaynak tahsisiyle” sağlanan “stratejik sanayileşme hedefli” politika yoluyla yüksek büyüme ve kalkınma elde etmeye çalışan ve sonunda ihracata yönelen devletlerdir. Bunlar, pro-aktif bir yapıdan hareketle politika değişikliklerini kendi inisiyatifleriyle gerçekleştiren devletlerdir⁹. Bu inisiyatifin gerçekleşmesi ise, devlet-özel sektör-bürokrasi işbirliği ile sağlanmaktadır.

Kalkınmacı devletlerin özelliklerini anlatmak için kullanılan bir ek unsur ise, "yükseltme" yetenekleridir. Doner, Ritchie ve Slater (2005), Güney Kore, Tayvan ve Singapur'un, Güney Asya Ülkeleri Birliği'nin büyümekte olan dört ülkesi Malezya, Tayland, Filipinler ve Endonezya'dan farkının, "düşük değerli ekonomik faaliyetlerden daha yüksek değerli ekonomik faaliyetlere geçiş yapma" becerisi olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, Evans, kalkınmacı devletlerin amaçlarının küresel işbölümü hiyerarşisinde daha az üretimle daha çok kâr etmeyi amaçlayan niş pazarlamadan (nich marketing) da yararlanmak zorunda olduğunu öne sürmektedir (Evans, 1995).

ortaya çıkan yeni sanayileşen ülkeler ve farklı sınıflandırmalar hakkında daha fazla bilgi için bkz. Kaynak, 1989 ve 1993).

⁷Kalkınmacı devletlerle ilgili bilgileri yararlı bulduğunu ve onlardan çok yararlandığını açıkça kendisi ifade eden Kohli (2004) ise, “kalkınmacı devlet” yerine aşağı yukarı aynı anlamı veren ve benzer özellikleri kapsayan “uyumlu-kapitalist devlet” (cohesive-capitalist state) kavramını kullanmıştır.

⁸ Bu arada, Johnson, Japonya'nın sadece 2. Dünya Savaşı'ndan sonraki süreçte kalkınmacı devlet kapsamında davranmadığını, daha 1868'deki Meiji Restorasyonu'nda da aynı şekilde kalkınmacı olduğunu da belirtmektedir.

⁹Proaktif devletlerle ilgili daha fazla bilgi için bkz. (Öniş ve Şenses, 2007).

2.3. Kalkınmacı Devlet Modeli

Kalkınmacı devletler, ne özel mülkiyet karşısı yani üretim araçları sahipliğinin devlete ait olduğu sosyalizm yanlısı, ne de tüm ekonomik sistemin fiyatların önderliğine bırakıldığı serbest piyasa yanlısı devletlerdir. Karma ekonomik sistemlerdir. Burada, serbest sözcüğü, kalkınmacı devletlerin piyasaları reddetmeleri anlamına gelmemektedir. Çünkü kalkınmacı devletlerin reddettiği serbest piyasadır; müdahale edilen piyasa değil, tam tersine piyasa yanlısı ve özünde kapitalist devlet içeriğine sahiptirler. Johnson da 1999 tarihli yazısının sonunda kalkınmacı devlet modelinin bileşenlerini listelerken üçüncü maddede “piyasaya uygun devlet müdahalesi yöntemlerinden” söz etmektedir (Johnson, 1999).

Bu şekilde yapılanmış bir kapitalizm modelinde (bazen devlet kapitalizmi olarak da anılır), devlet, daha bağımsız veya otonom bir politik güce ve ayrıca ekonomi üzerinde ciddi bir kontrole sahiptir. Dolayısıyla, kalkınmacı devlet, güçlü devlet müdahalesinin yer aldığı plan eksenli bir anlayışa sahiptir. Burada devlet müdahalesi, ekonomik faaliyetlerin daha fazla yatırımlara yönlendirilmesi ve seçilen stratejik sektörlerde odaklanmasını sağlamak amacıyla fiyatların çarpıtılmasına neden olmaktadır. Kalkınmacı devletler, “karşılaştırmalı üstünlüklerin” neredeyse doğal olarak belirlenmiş ve dolayısıyla statikmiş gibi kabul eden ve her ekonominin de buna göre davranmaları gerektiğini savunan neoklasik/neoliberal anlayışı reddederek, karşılaştırmalı üstünlükleri dinamik ve değişken olarak gören ve sanayileşme sürecini yönlendirilebilecek bir düzen olarak yorumlayan ülkelerdir (Chang, 1999, Bishop ve Payne, 2018). Bu nedenle, neoliberal yaklaşımın tersine devlet stratejik sektörlerde istenen yatırım seviyelerinin gerçekleştirilebilmesi için görece fiyatları çarpıtıcı yüksek dereceli müdahalelerde bulunmaktadır.

Kalkınmacı devletler yerine “uyumlu-kapitalist devletler” (cohesive-capitalist states) kavramını kullanmayı tercih eden Kohli (2004) de, büyüme ve kalkınma odaklı bu tür devletlerin amaçlarına iyi tasarlanmış, tutarlı ve kapsamlı bir şekilde uygulanan devlet müdahaleleri ile sanayi ve teknolojilerini geliştirerek ulaşabildiklerini belirtmektedir. Bazen bu durum, çoğu kez, ulusal paranın yabancı paralar karşısındaki değerini düşük tutma, ihracatın sübvansiyonu ve üretkenlik artışlarının altında kalan işçi ücretleri gibi “fiyat çarpıklıkları”nı gerektirmiştir.

Johnson, yukarıda belirtilen amaçlara ulaşmada istisnai kamu-özelsektör işbirliği ile bürokratik özerkliğin son derece önemli olduğunu vurgulamaktadır (1982). Bu açıdan, kalkınmacı devletlerin oluşumu için gerekli ve yaygın kabul gören unsurlardan biri, kalkınma anlaşmaları ve/veya koalisyonlarının meydana getirilmesidir (Leftwich 2010). Brautigam, Rakner ve Taylor (2002)’a göre, "kalkınma koalisyonları", her iki

tarafa da hem iş dünyası hem de devlet için faydalı olduğu düşünülen büyüme ve kalkınma uğraşısının bir parçasıdır.¹⁰

Haggard'a (2004) göre, Uzak Doğu'da "bölgedeki tüm hükümetler, özel sektör kesimleriyle açık veya örtük siyasi anlaşmalar yapmış ve bu anlaşmalar veya koalisyonlar hızlı büyümenin siyasi temeli olarak hizmet etmiştir". Gelişmekte olan dünyada hızlı endüstriyel büyümeye en elverişli durum, devletin yüksek büyüme taahhüdü ile özel girişimcilerin karı maksimize eden ihtiyaçlarının çakışmasıdır. Bu tür örneklerde özel sektör ile devlet arasında ortaya çıkan dar iktidar koalisyonu, aynı zamanda ekonomik büyümeyi amaçlayan bir baskı ve kâr ortaklığıdır (Wade, 2004). Kapitalizmle uyumlu kalkınmacı devletler genellikle bu tür politik ekonomiler yaratmıştır.

Çoğu kuramcı, başarılı bir kalkınmacı devletin iki bileşenli modelini kabul etmektedir (Routley, 2012, Johnson, 1987, Evans, 1995, Kohli, 2004). Bu bileşenlerden birincisi, istikrarlı merkezi bir hükümet, tutarlı bir bürokrasi ve etkin zorlayıcı kurumlardan meydana gelen "kalkınmacı yapı"dır. Toplumsal olarak bu yapı, üretici sınıflarla, açıkçası özel sektörle bir ittifaka giderken, sivil toplum örgütlerinin, işçilerin ve köylülerin dışlanmasına dayanmaktadır. Modelin ikinci bileşeni, devlet liderliğinin "kalkınmacı rol"e ilişkin bağlılığı, kararlılığı ve teknik kapasitesidir. İki bileşen - yapılar ve roller - başarılı kalkınmacılığı birlikte açıklayan ve birbirine bağlı olan faktörlerdir¹¹. Evans'ın (1995) kısaca özetlediği gibi, "Yapılar eylem potansiyeli yaratır; rolün yerine getirilmesi, potansiyeli gerçek etkilere dönüştürür".

Johnson'un tezlerini geliştiren yazarlardan Evans (1995) devletin yerine getirebileceği dört önemli rolden daha söz etmektedir: Bunlar, a) "gözeticilik" (custodian), b) "yaratıcılık" (demiurge), c) "ebelik" (midwifery) ve d) "kahyalık" (husbandry)tır.

"Gözetici" olarak devlet, gerek düzenleyicilik ve korumacılık hizmetleri, gerekse de politika üretimi alanlarında bekçilik görevinde bulunan devlettir. Gözeticilikte, devlet, çeşitli kurallar formüle eder ve bunları uygular. Ancak, bazı kurallar öncelikle teşvik etmeyi ve bir takım uyarıcı roller sağlamayı amaçlarken, diğer bazı düzenleyici kurallar, özel aktörlerin kimi girişimlerini engellemeyi veya sınırlandırmayı amaçlayarak tam tersi bir yol izler. "Gözetim", esasen, teşvik yerine düzenleyici yönetim çabalarını ifade etmektedir.

¹⁰Kalkınma koalisyonları önemli bir sinerji kaynağı olabilir, ancak özel sektör ile devlet arasındaki bu ortaklığın dengeli olması gerekir (Wade, 2010). Evans, dengesizliklerin aşırı kayırmacılığa veya potansiyel sanayi elitleriyle ortak projelerin inşa edilememesine yol açtığını düşünmektedir. Ayrıca, devletle özel sektör arasındaki yakın ilişkiler, mutlaka olumlu kalkınmacı sonuçlara sahip olacaktır diye de bir durum yoktur. Wade, devletin özel sektör tarafından ele geçirilmesinin ve ona nüfuz etmesinin olumsuz bir örneği olarak Filipinler'i göstermiştir (Wade, 2010).

¹¹ Yülek (2018), devletin bu iki işlevini "sevk ve idare kapasitesi" altında ele almaktadır.

“Yaratıcılık” rolünde devlet, doğrudan üretim faaliyetleri içinde yer alır. Yaratıcılık rolü, özel sermayenin sınırlamaları hakkındaki çok güçlü bir varsayıma dayanır. Bu da özel sermayenin, kalkınmacı bağlamda gerekli üretim yelpazesini başarıyla sürdürmekte güçsüz olduğu varsayımdır. Eğer, devlet yaratıcı rolünü üstlenmekte ise, bu, o ekonomideki özel sektörün sermaye birikimi bakımından güçsüzlüğüne işaret ediyor demektir. Amsden’in (1989) gösterdiği gibi, devletin yaratıcı görevi özellikle G. Kore gibi ülkelerde önemli olmuş ve çok öne çıkmıştır. Diğer taraftan, Evans, devletin yaratıcı rolünü yerine getirmek yerine risk almada girişimcilere yardımcı olabileceğini de öne sürmüştür. Böyle bir durumda devletin, kredileri garanti ederek ve faaliyetlerin etrafındaki belirsizlikleri azaltarak özel sektöre yardımcı olabileceğini belirtmiştir.

Bu arada, devlet yaratıcılık görevini yerine getirirken çoğu zaman özel girişimcilerin yerine geçse de özel sektörün tamamlayıcısı görevlerini de üstlenebilmektedir. Bu anlamda, devletler, en azından yollar, köprüler ve iletişim ağları gibi kolektif veya kamusal bir karaktere sahip olduğu varsayılan altyapı yatırımlarıyla ilgili olarak bu rolü üstlenirler.

Devletin üçüncü rolünü Evans “ebelik” olarak tanımlamıştır. “Ebelik” rolü, devlet tarafından uyarılmış girişimcilik faaliyetlerinin geliştirilmesi, beslenmesi ve harekete geçirilmesini kapsamaktadır. Burada, yerel girişimci sınıfların kapasiteleri, olduğu gibi değil, şekillendirilebilir olarak ele alınır. Devlet, kendisini özel üreticilerin yerine koymak yerine, yeni girişimci grupların ortaya çıkmasına yardımcı veya mevcut grupları daha zorlu üretim türlerine girmelerine teşvikçi olmaya çalışır. Bu yolda çeşitli teknikler ve politikalar kullanılabilir. Bebek sanayileri dış rekabetten korumak için gümrük vergileri “serası” kurmak bunlardan biridir. Sübvansiyon ve teşvik sağlamak ise başka bir yoldur. Yerel girişimcilerin ulusötesi sermaye kuruluşları ile pazarlık yapmasına yardımcı olmak veya sadece belirli bir sektörün önemli kabul edildiğinin sinyalini vermek diğer bir seçenektir.

Devletin dördüncü rolü, daha önce de belirttiğimiz gibi, “kahyalık”tır. “Kahyalık”, “ebelik” rolünün daha geliştirilmiş halidir. “Ebelik”, girişimcileri belli sektörlerle çekmeyi içerirken, “kahyalık” rolü, bu girişimcileri başarılı yapmak üzere daha ileriye taşımaktır (ayrıca bkz Cypher ve Dietz, 2008). Özel girişimci gruplar gelecek vaat eden sektörlerin üstesinden gelmeye teşvik edilse bile, küresel değişiklikler yerel firmaları sürekli olarak zorlayacaktır. “Kahyalık”, işte bu zorlukların üstesinden gelme umuduyla özel girişimci grupları ikna ve onlara yardım etmekten oluşur. “Kahyalık”, “ebelik” gibi, basit bir sinyal vermekten, araştırma ve geliştirme gibi riskli tamamlayıcılık görevlerini devralacak devlet kurumlarını kurmaya kadar giden çeşitli şekillerde olabilir. Şu da bir gerçektir ki, “kahyalık” teknikleri ile ebelik teknikleri birbiriyle örtüşmektedir.

Sonuç olarak şunu söylemek mümkündür: Devletin "gözeticilik" ve "yaratıcılık" rolleri, düzenleyicilik ve üreticilikle ilgili işlevinin çeşitli varyasyonlarını temsil ederken, "ebelik" ve "kahyalık" olarak adlandırılan rolleri de, daha çok devlet kurumları ile özel girişimci gruplar arasındaki ilişkileri anlatmaktadır.

2.4. Kalkınmacı Devletler ve Kurumsal Yapılanma

Abramovitz (1986)'e göre, birçok ülkenin, gelişmiş ülkelerin verimlilik ve kalkınma düzeylerine erişememelerindeki en büyük engel, sahip oldukları köklü ve dirençli toplumsal özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, bir ülkenin hızlı sanayileşme ve kalkınma potansiyeli, sadece teknolojik bakımdan geri kalmışlığına değil, "sosyal kapasite" yönünden de gelişmişliğine bağlıdır.

Gerschenkron (1962)'a göre de sanayileşmenin hızlandırılmasında ve arzulanan kalkınma düzeyine ulaşılmasında kurumlar çok önemlidir. Kalkınmada geç kalmış ülkelerde kurumların temel işlevi, kaynakları mobilize etmek ve onları ileri teknolojilerle buluşturabilecek sektörlerde yoğunlaştırmaktır. Bu nedenle, Almanya, büyük sermaye gerektiren uzun vadeli yatırımları finanse edebilecek yatırım bankaları gibi kurumları oluştururken, Rusya da bu kurumsal boşluğu yetersiz bankacılık sistemi yerine kurduğu vergi birimleri aracılığıyla doldurmuştur.

Bu anlamda, kalkınmacı devletlerde kurumlar, hiçbir şekilde 20. yüzyıl Doğu ve Güneydoğu Asya'sına özgü olarak değil, daha çok geç kalkınmanın zorluklarına başarıyla yanıt veren ülkeler için ortak olan kurumsal düzenlemelerin uzantıları olarak ortaya çıkmışlardır. Asyalı kalkınmacı devletlerde sanayileşme ve kalkınma politikalarına odaklanmak, devlet önderliğinde kamu kurumlarının, bir başka deyişle, kamu bürokrasilerinin kapasiteleri üzerinde yoğunlaşmak olmuştur.

Kalkınmacı devletlerdeki stratejik sanayileşme ve kalkınmaya ilişkin kurumsal yapılanmayı şöyle özetlemek olanaklıdır (Johnson, 1982, Weiss, 1995, Routley, 2012):

1. Devletin ekonomik, sosyal ve siyasi konularda önderliği;
2. Meritokratik esaslı özerk (gömülü) ve disiplinli bir bürokrasi;
3. Plan esaslı yaklaşım;
4. Devlet kurumları (genellikle pilot birimler) ile kilit sanayi kapitalistleri arasında sembiyotik bir ilişki;
5. Stratejik sanayileşme ve kalkınmayı teşvik edici başarılı politika müdahaleleri.

Evans da kalkınmacı devletlerde sanayileşme ve kalkınmanın teşvik edilmesi ve harekete geçirilmesinin devlet ve dolayısıyla kamu kurumlarının etrafında döndüğünü

belirtmektedir. Bu açıdan, planlama örgütlerinin taşıdığı önem mutlaka vurgulanmalıdır. Bu bağlamda, kalkınmacı devletlerde hükümetler öncelikleri ortaya koymak ve özel sektörü ekonominin ilerlemesini istediği yönde sevk etmek üzere yol gösterici planlarla merkezi planlar arasında kalan kalkınma planlarına başvurmuşlardır ki özellikle Japonya, G. Kore ve Tayvan'da bundan yararlanılmıştır. Örneğin, Japonya'daki Ekonomik Planlama Ajansı (kuruluşu 1952) tarafından 1956-1975 yılları arasında 6 adet kalkınma planı uygulanırken, G. Kore'deki Ekonomik Planlama Kurulu (kuruluşu 1961) tarafından da 1962-1996 yılları arasında toplam 7 adet Beş Yıllık Kalkınma Planı uygulanmıştır (Yoshioka, 2016, Kim, 2010, Sato, 1990, Blumenthal ve Lee, 1985). Tayvan'da ise 1953 ile 2016 yılları arasında 16 plan uygulanmış, 17.si de (2017-2020) dönemi için tasarlanmıştır (<https://www.nationsencyclopedia.com/Asia-and-Oceania/Taiwan-ECONOMIC-DEVELOPMENT.html>)¹².

2.4.1. Gömülü Özerklik

Devletin "gözeticilik", "yaratıcılık", "ebelik" ve "kahyalık" olarak adlandırılan rollerini yerine getirebilmesi, bu plan uygulamaları altında "gömülü özerklik" (embedded autonomy) yeteneğine bağlı olarak gerçekleştirilmiştir. Gömülü özerkliğin işlediği yapılanmada ise üç bileşen önemli olmuştur: a) Devlet, bir başka deyişle, devlet erkini elinde bulunduran politikacılar, b) bürokrasi ve c) özel sektör.

Kalkınmacı devletlerde gömülülük, devletin, ortak değişim projelerini paylaştığı sanayi sektörüyle olan yakın ama aynı zamanda çelişkili sembiyotik bağlantılarını ifade etmektedir. Gömülülüğün derecesi ve kapsamı net değildir ve gevşek bir şekilde tanımlanmıştır. Özerklik ise, devletin, ulaşılmak istenen hedef ve politikalarının tekrar tekrar müzakere edilmesi ve bunun devamlılığının sağlanması bakımından kurumsallaşmış kanallar oluşturma yeteneğini ifade etmektedir.

Gömülü özerklik, devletin, sermayenin ihtiyaçlarını bilmesi ve onu karşılarken, aynı zamanda bu sermayenin ülke için önemli gördüğü alanlarda yatırılmasını sağladığı özel sektörle ortak ilişkisini ifade etmektedir. Evans (1995), yirminci yüzyıldaki kalkınmacı devlet modelinde, gömülülüğün, hem bir bilgi kaynağı olarak hem de paylaşılan projelerin uygulanmasının özel sektöre dayanması bakımından önemli olduğunu belirtmektedir. Gömülü özerklik, kalkınmacı bir devletin, özel sektörü önceden tanımlanmış kalkınma hedeflerine doğru disipline etmek için de gereklidir.

Kalkınmacı devletlerde, düzenlemenin her iki tarafı, yani, gömülülük ve özerklik tek başına işlememektedir. Ancak, ikisi bir arada olduğunda, yani, gömülülük ve özerklik aynı anda bir arada olduğunda kalkınmacı bir devlet ortaya çıkabilmektedir.

¹² Singapur'da yalnızca 1965 yılına kadar uzatılan bir kalkınma planı (1961–1964) uygulanmıştır. İkinci Kalkınma Planı (1966–1970) ise hiçbir zaman yayınlanmamış ve uygulanmamıştır (Akkemik, 2019).

Gömülülük ile özerklik oranının optimal birleşimini belirtmek ise zordur. Öyle görünüyor ki başarılı olan yerlerde optimal bir düzenleme, başarısız yerlerde optimal olmayan bir düzenleme gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, kalkınmacı devletlerin etkinliği, her zaman, hem iç yapısında hem de bir bütün olarak sosyal yapıyla olan ilişkisinde bu çelişkili eğilimlerin bir araya geldiği düzenlemeye bağlı olacaktır (Rueshemeyer ve Evans, 1985).

Esasen, kalkınmacı devletlerin etkinliği, çoğunlukla sahip olduğu kapasite ile özel sektörden özerkliğinden oluşuyor gibi görünmektedir. Bu nedenle, başarılı devlet müdahalelerini koşullandıran sadece devletin örgütsel özellikleri değil, aynı zamanda özellikle de özel sektörle ilişkileri açısından sosyal bağlamıdır.

Devletin etkinliğini arttırmak için, özellikle iki koşul üzerinde durulmaktadır. Birincisi, devletin piyasaları ve kapitalist birikimi destekleme yeteneğinin, Evans'ın "Weberyen bürokrasi" olarak adlandırdığı "bireylerin kişisel çıkarlarını maksimize etmenin en iyi yolu olarak, kurumsal hedefleri gerçekleştirmek şeklinde anlayan" özel bir devlet yapısına ihtiyaç duymasıdır (Evans, 1992). Yeterli bürokratik mekanizma, uzmanlık, üstün bilgi ve farklı bir bakış açısı gibi Weber bürokrasisinin unsurları, hepsi birlikte etkili müdahaleleri garanti edecek devlet yapısının temelini oluşturmaktadır.

İkinci ise, daha içsel olan, farklı devlet örgütleri içinde ve arasında asgari bir uyum ve koordinasyondur ve bu da tüm devlet aygıtının örgütsel kısımlarının dış ilgi ve taleplerden ziyade "devlet eyleminin iç rehberliğine ve koordinasyonuna" daha duyarlı olmasını gerektirir (Rueshemeyer ve Evans, 1985). Eğer, devlet etkinliğinin iç koşulu devlet kapasitesini artıran içsel olarak tutarlı bürokratik yapı ise, dış koşulu da onun egemen sınıftan görece özerkliğidir.

"...devlet, ekonomik dönüşümü etkin bir şekilde teşvik etmek için egemen sınıftan belirli bir derecede 'görelî özerklik' elde etmelidir. ... görelî özerkliğin bürokratik bir aygıtta duyulan ihtiyaç kadar oluşturulmuş olmasının önemini, özellikle sadece kolektif hedefleri formüle etmek için değil, aynı zamanda bunları uygulamak için de gerekli olduğunu savunuyoruz. Bu nedenle, tartışmamızın çoğu özerkliği teşvik etmesi muhtemel sosyal yapısal koşullar üzerinde odaklanmaktadır" (Rueshemeyer ve Evans, 1985: 49).

Bununla birlikte, görelî özerklik, büyük ölçüde içine gömüldüğü teorik bağlama bağlı olarak değiştiğinden, başlangıç itibariyle, yeterince tanımlanmamış gibi görünmektedir. Bazı durumlarda, yukarıda belirtilen görüşte olduğu gibi, devletin özerkliği, egemen sınıfın belirli bir kesiminden özerklik yerine, bir bütün olarak egemen sınıftan özerk olma anlamına gelir ki; bu da, devletin kapitalist sınıfın sosyal egemenliğinin ötesine geçme olasılığını ve dolayısıyla sınıflara karşı nötr bir duruşta bulunan devlet olmasını gösterir.

Aslında, özerklik derecesi 1) "devlet yapısı içindeki iç denetim ve koordinasyon ilişkilerine", 2) "devlet aygıtının ve dış güçlerin görece gücüne" ve 3) "özel siyasi kalıplara ve burada ele alınmayan, devlet ile toplumun çıkar yapısı arasında aracılık eden sosyal süreçlere" bağlıdır (Rueshemeyer ve Evans, 1985).

Meselenin özü, devletin, özel sektörün sanayileşme ve ekonomik kalkınma açısından öncelikli gördüğü alanlara yönlendirme kapasitesidir. Bu kapasite, devletin özel yatırımcılara mali teşvikler sunmasına ve belirli davranışları benimsemeyi zorlamasına ya da ikna etmesine, o da olmuyorsa cezalandırmakla tehdit etmesine ve/veya milliyetçi veya diğer bağlılıklara hitap ederek mecbur bırakılmasına bağlıdır. Ayrıca, hedeflerin açık ve dar bir şekilde tanımlanması ve bu hedeflerin etkili bir şekilde takip edilmesi gerekmektedir (Kohli, 2004, Yülek, 2018).

Evans (1995), "çift boyutlu gömülü özerklik" kavramıyla herhangi bir ülkenin kalkınma başarısının büyük ölçüde devlet düzeninin biçimi ve bürokratik unsurları kadar, baskın toplumsal çıkarlarla olan ilişkisinin niteliğine de bağlı olduğunu ifade etmeye çalışmıştır. Evans'a göre devlet bürokrasisi, rant peşinde koşan güçlü çıkar grupları tarafından yönlendirilmediği sürece özerk; dönüşüm süreci sırasında ihtiyaç duyulacak gerekli girdi sahipleri için pazarlık ve anlaşma yapacağı baskın çıkar gruplarıyla yakın temasını sürdürebildiği sürece de gömülmüştür. Bir bakıma devletin kalkınmacı yeteneğini belirleyen husus, devlet ile özel sektör arasındaki ilişkidir ki bu da oldukça kritik bir noktadır.

2.4.2. Demokratik Gömülü Özerklik

Evans, yirmi birinci yüzyıl koşullarında gömülü özerklik kavramının yalnızca sermaye kesimiyle değil, toplumun diğer kesimleriyle de ilişkili derin bir gömülü özerklik içinde olması gerektiğini belirtmektedir. Çeşitli toplulukların yatırım öncelikleri ve uygulamalarının belirlenmesinde daha fazla yer alması, kaynakların daha verimli ve etkin bir şekilde tahsis edilmesine olanak sağlayacaktır.

Bu nedenle kalkınmacı devletler, toplumların yerel ekonomik ve politik gelişiminde sıradan vatandaşların karar verme rolünü güçlendirerek sermayenin ötesindeki ilişkileri genişletmeli ve devleti, emek dahil diğer toplumsal kesimleri de kapsayacak bir biçimde topluma gömmelidirler (Evans, 2014).

Dolayısıyla, gömülü özerkliğin etkinliğinin, devlet-özel sektör arasındaki işbirliğinin yanı sıra toplumda yer alan diğer sivil toplum kuruluşları ve emek örgütleriyle aktif bağlantısı sonucunda artabileceğini, İsveç deneyiminden hareketle öne sürmek olanaklıdır. Burada asıl olan, olağan dışı kamu ve özel sektör yoğunlaşması içeren bir yapılanmadan, emek dahil sivil toplumun çeşitli örgütlerine eşit ve sınırsız bir erişimin yer aldığı çoğulcu bir demokratik yapıya geçilmesidir. Bu da ne stratejik sanayileşme projesinin gerçekleştirilmesine bir engel oluşturur ne de

özel sektör dışında kalan kesimlerin yok sayılmasını ve ezilmelerini gerektirir. Böyle bir yapılanma sonucunda toplumun tüm kesimleri arasında denge ve denetleme mekanizmaları daha sağlam bir zemine oturmuş ve kalkınmacı devletin hedeflediği stratejik sanayileşme, kalkınma ve dışa açılma süreci daha demokratik koşullarda, kısaca, “demokratik gömülü özerklik” koşullarında sağlanma olanaklarına kavuşmuş olur.

İsveç'te 2. Dünya Savaşı'ndan sonra oluşturulan toplumsal uzlaşısı, devletin hem eşitliği ve hem de büyüme ve kalkınmayı desteklemesi gerektiği düşüncesi çerçevesinde oluşturulmuş “demokratik korporatist” bir modeldir¹³ (Hussain, 2012). Bu uzlaşından hem işçiler hem de iş çevreleri yarar sağlamıştır. Burada can alıcı nokta sadece devletin rolünün ve kapasitesinin ciddi ölçüde artması değildir; aynı zamanda bunun derinleşen bir demokrasi ve toplumsal denetim eşliğinde gelişmesi ve toplumun kapasitesinin devletle birlikte artmasıdır¹⁴. Devletin ekonomideki etkinliğinin demokrasinin derinleşmesiyle örtüşmesidir. Bu nedenle, İsveç bürokrasisi ve yargısı, ekonomik ve toplumsal programların yönetim ve denetiminde sendikalarla birlikte davranmışlardır. Bu programları uygulamak ve sistemin istismarını sınırlamak bakımından da süreç içerisinde herkes yetkinlik kazanmıştır (Acemoğlu, 2019, ayrıca bkz. Hussain, 2012).

İsveç gibi ülkelerde devletin sahip olduğu ekonomik ve sosyal yetkilerin genişlemesi, işçiler, çiftçiler ve işverenlerden oluşan bir koalisyon tarafından gerçekleştirilmiştir. Kızıl Kraliçe etkisi de, devleti denetleyecek toplumsal devinimi tetiklediği için İsveç demokrasisini zayıflatmak bir yana, süreç içerisinde daha da güçlendirmiştir. Oluşturulan sosyal demokrat koalisyon, sendikaların ve devlet bürokrasisinin emek piyasasını doğrudan düzenlediği demokratik korporatist model üzerine inşa edilmiştir.

Doğu ve Güneydoğu Asya'da G. Kore ve Tayvan gibi ülkelerde yer alan güçlü devletlerin “otoriter korporatizm”¹⁵ altındaki açık avantajları, çatışmaları engellemesi,

¹³Korporatizm, özel sektörün asli unsur olduğu, özel iş kolu örgütleri ve sendikaların bulunmadığı ya da devlet kontrolü altında olduğu, grevlerin ve sınıf siyasetinin yasaklandığı bir ekonomik ve sosyal sistemdir. Demokratik korporatizm ise, devletin tüm bu usurları yani tüm meslek kuruluşları temsilcilerini karar mekanizmalarına ortak ettiği bir korporatizm türüdür. (ayrıca bkz. Winkler, 1975, Saunders, 1986).

¹⁴ Acemoğlu (2019) bu durumu, LewisCarroll'un (Charles Lutwidge Dodgson) “Aynanın İçinden: Alice Harikalar Diyarında” isimli kitabından esinlenerek “Kızıl Kraliçe” metaforuyla anlatmaktadır. Burada Kızıl Kraliçe, devletin despotik faaliyetleriyle toplumun demokratik talepleri arasında bir dengenin oluşması için hem devletin hem de toplumun sürekli aktif olmasını betimlemektedir.

¹⁵ Uzak Doğu'daki “gömülü özerklik” uygulamasında devletin, a) sivil toplum örgütlerini ve emeği sistematik olarak politika oluşturma sürecinin dışında tutması ve baskılaması bir yanda, b) stratejik tercihlere uyumu güvence altına almak üzere özel sektör üzerinde ciddi bir yaptırım etkisine sahip olması diğer yanda özellikle G. Kore ve Tayvan'ın "otoriter korporatizm" görüntüsü vermesine yol açmıştır. [(daha fazla bilgi için bkz. Wade (1990a), Öniş (1991)]. Kalkınmacı devletlerde, otoriter korporatizmi güçlendiren diğer usurlar, bu ülkelerin hiçbirinin demokratik olmaması, düzenli olarak uzun süreleri kapsayan sıkıyönetim uygulamalarında bulunması ve sadece sembolik siyasi katılımın

ihtilafları çözmesi ve kamusal yatırımları gerçekleştirip sanayileşmeye ve kalkınmaya yardımcı olmasıdır. Elbette, devletin yasaları uygulama, ihtilafları çözme, kamu hizmetleri sunma ve iktisadi fırsat ve teşvikleri yaratacak iktisadi kurumları destekleme yeteneği önemlidir; ancak bu kapasitesinin “Prangalanmış Leviathan”¹⁶ kapsamında toplum tarafından sürekli dengelenmesi de aynı derecede önemlidir.

Avrupa'da Prangalanmış Leviathan tarafından şekillendirilmiş özgürlük, ekonomik ve sosyal ortam daha sonraki geniş teşvikler ve iktisadi fırsatlar için daha elverişli ortamlar yaratmıştır. Ayrıca, piyasaların işlemlerini desteklemiş ve yarattığı uygun ortam sayesinde deneyler, buluşlar ve teknolojik devrimler gelişebilmiştir. 18. yüzyılın ortalarında İngiltere’de başlayan ve daha sonra birçok ülkede meydana gelen sanayi devrimlerinin ve sürdürülebilir refahın yolunu bunlar açmıştır. Fransa, Belçika, Hollanda ve Almanya'da Leviathan'ın prangaları ve kapasiteleri arttıkça, toplumlann özgürlüğü, iktisadi fırsatları ve sunulan teşvikleri de artmış ve sanayileşme bu ülkelerde de yayılmıştır (Acemoğlu, 2019, Hussain, 2012). Sonuçta, “demokratik gömülü özerklik” koşullarında da sanayileşme ve kalkınma başarılabilmektedir. Bu nedenle, Wade (2004) tarafından öne sürülen görüşlerin aksine devletin büyüme ve kalkınma taahhütleri ile özel girişimcilerinin karı maksimize eden ihtiyaçlarından mutlaka dar bir iktidar koalisyonunun doğması ve buna bağlı olarak bir baskı ve kar ortaklığı gerekmez.

Evans ve Heller (2015) gömülülük tabanının genişletilmesini, çağdaş küresel kapitalist ekonomide insani yetenekleri geliştirmek bakımından da önemli olduğunu belirtmektedir. Bu ise otoriter bir özelliğe sahip gömülü özerklikten, demokratik gömülü özerkliğe geçmeyi zorunlu kılar. Yirminci yüzyılın geleneksel ekonomik düşüncesine ait sermaye birikiminin büyümenin itici gücü olması ve böylece büyümenin sağlık, eğitim ve refahtaki iyileşmelerin nedeni olduğunu iddia eden yaklaşımından; ekonomik büyüme ve kalkınma üzerine yapılan güncel araştırmaların, bunun tersinin doğru olduğunu, insani gelişme göstergelerindeki (sağlık, eğitim, vb) iyileşmelerin gelir artışına yol açtığını kanıtlayan oldukça fazla araştırma sonuçlarıyla (örneğin, bkz. Suri et al., 2011) “demokratik gömülü özerklik” arasında yakın bir ilişki vardır.

2.4.3. Meritokratik Bürokrasi ve Özgürlüğü

Johnson’a göre, kalkınmacı devletler, devlet erkinde yer alan politikacıların, yetenekli seçkin bürokratlara delegasyon yetkileri veren yapılara sahiptir. Johnson’un Japon

olduğu tek partili devletlere sahip olmalarıydı (Douglas, 1994). Kuşkusuz, bu koşullar altında, gömülü özerkliğin de, “otoriter gömülü özerkliğe” dönüştüğünü söylemek olanaklı olsa gerektir.

¹⁶ Prangalanmış Leviathan, devlet gücü ile toplumun onu denetleme kapasitesi arasında bir denge oluştuğunda ortaya çıkan durumu ifade etmektedir. Prangalanmış Leviathan, demokratik korporatizmdeki devleti temsil etmektedir (daha fazla bilgi için bkz. Acemoğlu, 2019).

siyasetine bakış açısı da, politikacıların “hükmettiği” ancak bürokratların MITI (Ministry of International Trade and Industry) gibi güçlü meritokratik bakanlıklar aracılığıyla “kuralları uyguladığı” iddiasına dayanmaktadır.

Johnson’un kalkınmacı devlet modelinde bürokratlar yüksek takdir yetkilerine sahiptir. Ayrıca, bu takdir yetkileri, özel sektör dahil toplumun tüm kesimlerinden yalıtılmıştır. Bu bakımdan siyasetçilerin de yüksek yetenekli bürokratlara tabi olmaları gerekmiştir. Dolayısıyla, politikacılar siyasi yetkeyi ellerinde tutarlarken, bürokratlar da kuralları uygulamakta, işlemleri yönetmektedir. Burada politikacıların işlevi bürokratların faaliyetlerinin arkasında durmak ve faaliyetlerini meşrulaştırmaktan ibarettir. Politikacılar, devleti temel kalkınma önceliğinden saptırabilecek özel çıkar peşinde koşanları uzak tutan bürokratlar için hareket alanı açarken aynı zamanda yine bürokratların aldığı kararları meşrulaştırıcı ve onaylayıcı tavır içinde olurlar. Bağımsız bir yönetim mekanizmasının var olması, bürokratlara etkili politika müdahalesi için gerekli eylem özgürlüğüne izin vermesi yönünden sistemin işleyişinde hayati önem taşımıştır (Öniş 1991). Bu arada, bürokrasi ve sanayi arasındaki ilişkilere de dikkat edilmesi gerekir. Zira kalkınma, devletle özel sektör arasındaki üretken işbirliği ile rant peşinde koşma arasındaki ince hatta yer almaktadır (Wong, 2004).

Kalkınmacı devletlerdeki bürokratik özerkliğin anlaşılmasında başlangıç noktası, meritokrat işe alım sistemidir (Öniş, 2011, Evans ve Heller, 2018). Doğu ve Güneydoğu Asya ülkelerinde meydana gelen reformlar, politika oluşturmada bürokratların rollerini güçlendirirken çalışma koşullarını yeniden düzenlemiş ve meritokratik istihdamın yolunu açmıştır. Kalkınmacı devletler literatüründe yer alan neredeyse tüm bilim insanları, Asya’da bulunan kamu bürokrasilerinin dünyanın diğer bölgelerindeki gelişmekte olan ülkelerinkilerle kıyaslandığında, ideal Weber bürokrasisine daha çok yaklaştıkları konusunda hemfikirdir.

G. Kore’de, sistem, bürokrasinin seçkin saflarına en iyi üniversitelerin en yetenekli mezunlarını çekecek şekilde tasarlanmıştır. Titiz giriş standartları sadece yüksek derecede kabiliyetli elemanları bürokrasiye sağlamakla kalmamış, aynı zamanda bürokratik seçkinlerin arasında birlik ve ortak kimlik duygusu yaratmıştır. Böylece bürokratlar bir misyon duygusu ile dolu olarak kendilerini toplumdaki liderlik konumundan kaynaklanan ulusal hedeflerle tanımlamışlardır. Bu arada, çalışanların performansları her zaman izlenmiş ve bu iş devlet başkanı Park’ın sekreteryası tarafından yönetilen ekonomi ajansı tarafından gerçekleştirilmiştir (Kim ve Vogel, 2011).

Öte yandan, Johnson’un bürokratların özerk bir ortamda çalıştıkları iddiasına karşılık Ramseyer ve Rosenbluth (1993), Japon politikacıların, bir başka deyişle, LDP (Liberal Demokrat Parti)’nin bürokratların davranışları üzerinde açık olmasa da yüksek derecede bir etkiye sahip olduklarını savunmaktadır. Bu anlamda, örneğin, kurulduğu 1955’den bu yana sürekli iktidarda olan LDP, bürokratik eylemleri kolayca

veto edebilmekte, terfileri gözden geçirebilmekte, memnun olmayan seçmenleri şikayetlerini ilgili birimlere bildirmeye teşvik edebilmekteydi. Dahası bakanlıklar bürokratlar üzerindeki politika etkisi bakımından aralarında rekabet yaşamaktaydılar.

Otoriter bir rejim altında bürokratların özekliğini toplumsal ve siyasi baskılardan etkin bir şekilde izole edilmeleri bakımından önemli bulan Wade'e (1990) karşılık Haggard (2004) onların bağımsız davranacaklarını ileriye sürmenin, konuyu bu şekilde düşünmenin yanıltıcı olduğunu söylemektedir. Zaten, Ramseyer ve Rosenbluth (1993)'un yukarıda yer alan açıklamaları da Haggard'ın düşüncelerini desteklemektedir. Moon ve Prasad (1994) da G. Kore'de bürokratların aslında Başkan Park'ın isteklerine oldukça bağımlı ve savunmasız olduklarını iddia etmişlerdir. Bu yüzden, Güney Kore'de tüm sanayi ve ticari faaliyetlerin hepsinin her yönden kontrolünü sağlamak üzere ekonominin derinlerine uzanan "otoriter korporatist" hatta "despotik Leviathan"¹⁷ tarzı bir bürokratik mekanizma inşa edilmiştir.

Bu koşullar altında, ekonomi bürokrasisi, kendi bünyesinde oluşturulmuş yatırım politikası kurallarını ve ilkelerini takip etmek yerine, agresif bir şekilde Park'ın verdiği hedefleri takip etmiştir. Dolayısıyla, G. Kore ekonomi bürokrasisi, kapsamlı takdir yetkileri kullanmaktan ziyade yani "işin gereğine uygun" davranmaktan çok, verilen "emirlere uygun" hareketlerde bulunmuştur.

Bu bilinçli "emirlere uygun" hareket etme, bürokratik olarak oluşturulmuş tarafsız yeterliliğin bir sonucundan çok iktidarın siyasi müdahalesinin bir ürünü olmuştur (Kim ve Vogel, 2011). Bununla birlikte, bu, bir tür özerkliğin yokluğunu da göstermeyebilir. Ancak, bu özerklik, yüksek derecede özerkliğe sahip bir bürokrasi için bile, bağlantısızlık olarak görülmemelidir; bürokratların izlediği vizyon ve yön, büyük olasılıkla "dışarıdan" gelecek veya büyük ölçüde etkilenecektir (Randall, 2007).

¹⁷ Despotik Leviathan, toplum yönetiminde, kendisinden hiçbir biçimde hesap sorulamayan ve tüm güç ve yetkileri elinde toplayan mutlak monarşiye sahip ölümlü tanrıdır yani despotik devlettir (daha fazla bilgi için bkz. Hobbes, 2007, ayrıca bkz. Acemoğlu, 2019)). Buradaki despotik Leviathan yukarıda değinilen bürokratik mekanizmayı kuran, Başkan Park'tır. Bu açıdan Park, 1961 darbesiyle iktidara geçer geçmez kalkınmaya yönelik hedeflerinde de oldukça açık davranmıştır. Örneğin, ithal ikamesi döneminde büyüyen karmaşık rant kollayıcı ilişkiler ağını kesmiş, işgücüyle olan ilişkileri hızla yeniden yapılandırarak sendikaları otoriter korporatist bir şekilde yeniden inşa etmeden önce tamamen yasaklamıştır. Erkenden gerçekleştirilen siyasi tasfiyeler özellikle yolsuzlukları ve yasa dışı zenginlik birikimlerini hedef almış, böylece, bürokratik ve hatta askeri seçkinleri adeta kapana kısırmıştır. Bu nedenle, birçok işadami tutuklanmış ve sadece yeni projelere yatırım yapma vaatleri sonucunda serbest kalabilmişlerdir. Bankacılık sektörünün millileştirilmesi, yeni hükümete özel sektör davranışlarını disipline etmek yönünden de çeşitli araçlar sağlamıştır. Sonuçta, bütün bu uygulamalar, ancak despotik Leviathan tarzı bir yapıya geçilmesi sayesinde gerçekleştirilebilmiştir.

2.4.4. Kalkınmacı Devletin Temel Hedefi: Stratejik Sanayileşme

Doğu Asya ülkelerindeki kalkınmacı devlet modelinin merkezinde, stratejik sanayi politikası yer almaktadır. Hem Amsden (1989) hem de Wade (1990a, 1990b), Japon sanayi politikasına ilişkin Johnson'ın orijinal formülasyonunu temel almış ve stratejik sanayi politikasının yapısını ve bunun sanayinin performansı üzerindeki etkisini anlamak yönünde önemli katkılarda bulunmaya çalışmışlardır. Wade, Doğu Asya'nın sanayileşmiş ülkeleri için neoklasik "serbest piyasacı" veya "simüle edilmiş piyasalar" açıklamalarına alternatif olarak "yönetilen piyasa teorisi"ni önermiştir.

Wade'ın (1990a) yönetilen piyasa teorisi, sermaye birikimini büyümenin ana gücü olarak vurgulayan ve üstün Doğu Asya performansını serbest veya simüle edilmiş piyasa politikalarının üreteceğinden farklı bir yatırım düzeyi ve bileşiminin sonucu olarak yorumlayan, aynı zamanda, diğer birçok az gelişmiş ülkenin izlediği "müdahaleci" ekonomi politikalarının üreteceğinden daha farklı sonuçlar veren bir teoridir (Wade 1990a ve Haggard 2018). Bu teoride devlet, serbest veya simüle edilmiş piyasa sistemi altında çıkacak olandan farklı bir üretim ve yatırım profili üretecek kaynak tahsis sürecini yönlendiren politikalar zinciri uygulamaktadır. Hepsisi stratejik sanayi politikası çerçevesinde altında toplanabilecek riskleri yaymaya yönelik teşvik, kontrol ve disiplin mekanizmaları, hem devlet aygıtına hem de özel işletmelere özgü ve karşılıklı etkileşim halinde olan politik, kurumsal ve örgütsel düzenlemelerle desteklenmektedir (Öniş, 1991, Weiss, 1995). Bu arada, temelde hızlı sanayileşmek için kaynak tahsisi ve piyasa başarısızlıkları üzerinde duran kalkınmacı devlet söyleminin merkezinde açıkça sermaye birikiminin yer almadığını da belirtmek gerekir.

Amsden (1989)'in G. Kore'ye ilişkin olarak yaptığı analiz, Johnson'un MITI ve Japon sanayi politikası ve bir ölçüde Wade (1990a, 1990b)'ın Tayvan deneyimiyle ilgili açıklamasıyla benzer paralellikler içermektedir. Öniş (1991)'e göre, G. Kore, serbest piyasa mantığının sanayileşmenin öncelikleri tarafından sınırlandırıldığı güdümlü bir piyasa ekonomisinin prototip örneğidir. Hükümet, iç ve dış güçlerin ulusal ekonominin çıkarlarına uygun hale getirilmesinde stratejik rol oynamıştır. Devlet, seçilmiş belli bir sanayi grubunu büyük ölçüde hem sübvans e etmiş hem de yönlendirmiş ve daha sonra onları uluslararası rekabete açarak dışa dönük büyüme stratejisine geçilmesini mümkün kılmıştır (Haggard, 2018).

Bununla birlikte ilginç olan, öncelikli sektörlerin dışında kalan sektörlere yönelik politika müdahalelerinin sadece aralıklı olarak yapılmasıdır. Bu yüzden, bu sektörler piyasa rekabetinin zorluklarına maruz bırakılmıştır. Ayrıca, bu koşullar altında, verimsiz olan üretim birimleri kendi başlarına bırakılmışlardır. Dolayısıyla, sanayi politikasının merkezinde yüksek dereceli bir seçicilik yer almıştır.

Tipik olarak, Doğu Asyalı kalkınmacı devletler sanayileşme ve kalkınma süreçlerinde birkaç sanayiye "öncelikli sektörler" olarak seçmiş ve bu sektörlerin özel ihtiyaçlarına göre tasarlanmış destekler sağlamıştır. Bu sektörler, rasyonel (ve genellikle sübvansede edilen) krediler ve döviz, devlet yatırım fonları, tercihli vergi uygulamaları, vergi ertelemeleri, hızlandırılmış amortisman ödenekleri ve diğer destekleyici önlemler edinme konusunda önceliğe sahip olmuşlardır. Bu destekler karşılığında, teknolojinin (örneğin, üretim yöntemlerinin geliştirilmesi, yeni ürünlerin ortaya çıkartılması) geliştirilmesi, kapasite genişletme, azaltma ve fiyatlandırma konularında devlet kontrollerine tabi olmuşlardır. Stratejik sanayi politikasında başarının anahtarı, özel sektör kuruluşlarının performansları gerilediğinde veya koruma ihtiyacını aştığında bu kuruluşlara verilen devlet desteğinin geri çekilmesi olmuştur (Chang, 2003b). Stratejik sanayilerin seçimi için kullanılan temel kriterler ise, a) dünya pazarlarında talebin yüksek gelir esnekliklerine, b) hızlı teknolojik ilerleme ve işgücü verimliliği artışı potansiyeline sahip olmayı kapsamıştır (Öniş, 1991).

Diğer taraftan, devlet, pazar büyüklüğünün yetersiz, tamamlayıcı tedarikçilerin eksik kaldığı ve talebin istenen düzeylerde oluşmadığı özellikle büyük ölçekli yatırımlarda da destekleyici müdahalelerde bulunmuştur. Bunun nedeni, bu tür yatırımlar bakımından isteksiz olan girişimciler için sektörü çekici hale getirmektir. Gerschenkron (1962), aralarındaki tamamlayıcılıklar, bölünmezlikler ve dışşallıklardan dolayı geç gelenler için birçok ekonomik faaliyetin aynı anda başlatılmasının zorunlu olduğuna ve bu konuda devlete görev düştüğüne dikkat çekmektedir. Bu gibi konular esas olarak sermaye yatırımlarının büyük ve yoğun olduğu çelik ve petrokimya gibi artan getirilere ve güçlü girdi-çıkıtlı bağlantılarına sahip ara sektörlerde ortaya çıkmaktadır.

Okazaki'ye (1997) göre "karşılıklı bağımlılığın bir başka yönü", "bir sanayinin üretim veya yatırım seviyesinin, pazar büyüklüğü yoluyla başka bir sanayinin üretim seviyesini etkilemesi ve bunun da ölçek ekonomileri yoluyla maliyetleri etkilediği gerçeğinde görülebilir". Koordinasyon yokluğunda, bağlantılı sanayiler, kaybedilen rekabet gücü "kısır döngüsü" ile karşı karşıya kalır. Dolayısıyla, aynı anda başlatılacak yatırımlar yönünden kaynak kıtlığı ve enformasyon eksikliği yaşayan gelişmekte olan ülke yatırımcılarının mutlaka devlet desteğine ihtiyacı olacaktır. Kaldı ki üretilen malları pazara taşımak için demiryollarına, demiryolları çeliğe, çelik kömüre ihtiyaç duyar vb.. Sektörler arasındaki eksik bağlantılar yalnızca maliyetleri arttırmakla kalmaz; tüm sanayi işletmelerini tehdit eder. Eğer, "yakalamak", takip eden ülkelere belirli görevler yüklüyorsa, konu, büyümenin önünde yer alan teknolojileri özümsemek, ölçek ekonomilerini gerçekleştirmek ve dışşallıklardan yararlanmak gibi belirli engellerin aşılmasında devlete gerek duyulmasına varır.

Mevcut piyasa fiyatları, genelde gelecekteki büyüme ve ekonomik durum hakkında sağlıklı ve yeterli bilgi veremez ve bu nedenle özel sektör, büyük fabrika

ölçeğiyle üretim maliyetlerini düşürecek yatırımlardan vazgeçebilirler. Amsden (1989)'a göre, Doğu Asya ülkeleri, neoklasik yorumların iddia ettiği gibi “fiyatları doğru algılamakla” değil, “fiyatları yanlış algılayarak” başarılı olmuşlardır. “Büyük itiş” benzeri yatırımların ve özel şirketlere sağlanan sübvansiyonların, koruma ve diğer teşviklerin üstesinden ancak devletin devreye girmesiyle yani müdahalesiyle gelinebilir¹⁸.

Kuşkusuz, sanayi politikası teknolojisiz olmaz. Bu yüzden, kalkınmacı devletlerde ilgili kamusal kurumlar firmaların teknoloji eksiklikleri ve ihtiyaçları için yakından ilgili olmuşlardır. Örneğin, gelişmekte olan ülkelerde firmalar teknolojik alternatifler konusunda tam bilgiye sahip olmadıkları gibi, edindikleri teknolojiler hakkında da eksik bilgilerle iş görmeye çalıştıklarından devlet bu konularda firmalara yardımcı olurken, ekonomi yönetiminde de yerli üreticilerin çıkarlarını koruyucu dikkatli politikalar izlemiştir.

Kalkınmacı devletlerde ekonomi yönetimi, teknoloji ve dış borç edinme gibi alanlarda daha açık bir tutum sergilerken, doğrudan yabancı yatırımlara daha az açık ve sermaye piyasasına göre neredeyse tamamen kapalı bir yaklaşım içinde olmuştur. Teknoloji gibi görece açık alanlarda bile, açıklık derecesi sektörler arasında farklılık göstermiş ve sanayi politikasındaki değişikliklere göre esnek bir politika izlenmiştir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına izin verilen alanlarda çeşitli kısıtlamalar oluşturulmuş ve doğrudan yabancı yatırıma izin verildiğinde bile, mülkiyette çoğunluk hakkına sahip olmaları Serbest Ticaret Bölgeleri dışında fiilen yasaklanmıştır (Chang, 2003b).

Asyalı politika yapıcıları, her zaman en son yabancı teknolojiyi edinmeye istekli olmuşlardır. Ancak, teknoloji ithalatına kısıtlamalar getirilmişti; çünkü bu ülkelerdeki politika yapıcıları, etkili bir endüstriyel iyileştirmede yerel firmalarda oluşacak teknoloji birikimini ve kendi firmalarında hayat bulacak teknoloji yeteneklerini çok önemli bir koşul olarak görmüşlerdir. Bu kapsamda, devlet tarafından işletilen araştırma enstitüsü ve Ar-Ge konsorsiyumlarını destekleyen sübvansiyonlar önemli örneklerdir. Doğu ve Güneydoğu Asya'daki her kalkınmacı devlet bazı sektörlerle özgü teknoloji politikalarına sahip olmuşlardır. Elektronik endüstrisi ile ilgili oldukça büyük bir literatür, bölgedeki ülkelerin bu yüksek büyüme sektörünü nasıl desteklediklerini belgelemektedir (Lall, 1996, Haggard, 2004).

¹⁸Örneğin, Okazaki (1997) devletin, MIT'nin Endüstriyel Rasyonalizasyon Konseyi aracılığıyla, kömür, demir, çelik ve makina sektörleri arasındaki tamamlamıcılık, fiyatlandırma, üretim ve ihracat sorunlarını nasıl çözdüğünü ayrıntılarıyla anlatmaktadır.

2.4.5. Kalkınmacı Devlet ve Sermaye-İşgücü İlişkileri

2.4.5.1. Devlet ve Sermaye

Doğu ve Güneydoğu Asya'da kalkınmacı devletler, devletin sermaye ve işgücü üzerindeki güçlü kontrolüyle hedeflediği sanayileşme ve kalkınmaya ulaşabilmiştir. Ancak, bu başarıda devlet ve sermaye kesimi el ele birlikte yürümüştür. Bu nedenle, kalkınmacı devletler tarafından sağlanan kapsamlı ekonomik kalkınma hizmetlerinin özelliği, temelde, özel sektör çıkarlarına karşı olmamasıdır. Bu anlamda devlet, ilk olarak, ekonomi için uzun vadeli hedeflerin sağlayıcısı olarak, kapsamlı ekonomik kalkınma planları, uzun vadeli hedefler ve tüm ekonomi için projeksiyonlar oluşturmuştur. İkincisi, yerli ve yabancı sermaye kredileri yoluyla yatırımlar için sermaye sağlarken, araştırma ve geliştirme için de sermaye yardımında bulunmuştur. Ayrıca, bir taraftan altyapı olanaklarını geliştirirken, diğer taraftan, ulusal ve bölgesel araştırma birimleri aracılığıyla da teknoloji ve teknik yardım sağlamıştır. Son olarak, doğrudan yabancı yatırımlar ve teknoloji transferleri için yerli firmalarla çok uluslu şirketler arasında arabuluculuk görevi görmüş, ihracat ve ithalat konusunda uzmanlık için Japonya'da Japon Dış Ticaret Örgütü (JETRO), G. Kore'de Kore Ticaret ve Yatırım Teşvik Ajansı (KOTRA) gibi ticaret ofisleri kurmuş, vergi indirimleri ve tarife muafiyetleri sağlamış ve düzenlemeler oluşturmuştur. Bütün bu hizmetler, özel sektörü desteklemek için tasarlanmış ve uygulanmıştır.

Japonya'da devlet, sermaye piyasası işlevini üstlenerek, dönüştürücü yatırım kararlarında özel sektörü desteklemiş ve teşvik etmiştir (Evans, 1989). Bu şekilde meydana gelen kamu yardımları ve altyapı yatırımlarıyla devlet, planlama kurumlarının sanayileşmeyi rasyonelleştirmesine yol açmıştır. Diğer taraftan, bu planın şekillenmesinde özel sektöre ait işletmelerin piyasa koşullarına dayalı olarak verdikleri geribildirimler de çok önemli olmuştur. Kamu sisteminin amacı, özel sektöre ait ve böylece özel girişimcilerce yönetilen işletme kararlarının kalkınmacı hedeflere doğru yönlendirilmesidir. Bu bakımdan, firmaların kar zarar koşulları, ihracat beklentileri, hammadde maliyetleri ve vergi giderleriyle ilgili geri bildirimler son derece önem kazanmıştır (Johnson, 1987).

G. Kore'de devlet-sermaye ilişkileri, diğer Asya ülkelerindeki şirketlerden daha fazla 2. Dünya Savaşı öncesi Japon zaibatsu'larını¹⁹ andıran büyük aile temelli oligopollerin ortaya çıkmasına ve sermaye ile emek arasındaki ilişkinin (otoriter) korporatizme yaklaşmasına neden olmuştur (Douglas, 1994, Winkler, 1975). Bu ise, diğer seçkinlerden bir dereceye kadar özerkliğe sahip olan ve güçlerini yeni ortaya

¹⁹ Zaibatsu: 19. yüzyılda ortaya çıkan ve bir merkez holding etrafında, finansal destek sağlayan bir banka ile çeşitli sanayi ve ticaret kuruluşlarından oluşan büyük aile kontrolündeki şirketler topluluğudur. 2. Dünya savaşı öncesinde Japon ekonomisi üzerinde çok büyük etkisi olan 4 önemli zaibatsu, Mitsubishi, Mitsui, Sumitomo ve Yasuda'dır. Zaibatsu'ların modern versiyonu keiretsu'lardır.

çıkan oligopolleri ve daha genel olarak ekonomiyi yönetmek için kullanan devlet tarafından korunan teknik uzmanlık alanlarının oluşturulması anlamına gelmektedir. Söz konusu ilişkinin önemli bir özelliği, hem iktidardaki siyasi rejimlere hâkim olan askeri elitlerden hem de chaebol'den²⁰ korunan bir "tekno-bürokratik elit" in (Davis ve Ward, 1990) yaratılmasıydı. Devlet, ayrıca, yabancı yatırım ve ticareti yoğun bir şekilde düzenlemiş, hammaddelere erişimi kontrol etmiş, sanayilere ve stratejik bölgelere seçici olarak altyapı sağlamış ve eğitim ve beceri geliştirmeye yatırım yaparken doğrudan işçi hareketlerini de durdurmuştur (Douglas, 1994)²¹.

G. Kore'de, chaebol'lerin kontrolü büyük ölçüde bankacılık sisteminin millileştirilmesiyle başarılmıştır. Bu da devletin krediye erişim konusunda yetkileri elinde bulundurmasına ve böylece hem chaebol'lerin büyümelerini, hem disipline edilmelerini ve hem de mali olarak sübvansiyonla edilmelerine olanak sağlamıştır. Chaebol'lerin ise devletten aldıkları sübvansiyonlar karşılığında, katı performans standartlarını karşılaması beklenmiştir. Sıkı sermaye kontrolleri, chaebol'lerin devletin stratejik yönlendirmesiyle işbirliği yapmaktan başka çaresi olmadığı anlamına gelmiş ve bu nedenle G. Kore'nin kalkınmacı deneyimi, serbest piyasanın "görünmez eli" ile değil, güçlü devletin "görünür eli" ile tanımlanmıştır (Amsden, 1989).

Amsden'e göre, kalkınmacı devletlerin anahtar özelliği özel sektörü "disipline etme" yeteneğidir²². Bir başka deyişle, kalkınmacı devletler otoriter devletlerdir. Bu disiplin, Amsden'in "kontrol rejimleri" olarak adlandırdığı sistemin çok önemli bir unsurudur (2001). Wade benzer şekilde, Tayvan bağlamında, hükümetin büyük ve orta ölçekli işletmelerin finansman için büyük ölçüde bağımlı olduğu bankalara sahip olduğunu ve onları kontrol ettiğini savunmuştur. Sonuç olarak, ülkenin yüksek tasarrufları sanayi politikasına uygun olarak bankacılık sistemi aracılığıyla yatırımcılara aktarılmıştır (Wade, 1990b). Devletin finansman üzerindeki bu disiplinli kontrol mekanizması sayesinde, Tayvan bürokrasisi hangi ürünlerin veya teknolojilerin

²⁰ Chaebol: İlk kez 1984 yılında kullanılan chaebol terimi, G. Kore merkezli iş konglomeratlarıdır^x. G. Kore'ye özgü, aile şirketlerinden ve hükümet kuruluşları ile güçlü bağlantıları olan büyük şirketler topluluğunu ifade etmektedir. Chabebollar, zaibatsu ve keiretsulardan farklı olarak bir banka etrafında örgütlenmemişlerdir. Japonya'daki keiretsular ile benzerlik gösteren chaebollerin banka sahibi olmaları engellenmiştir. Önemli chaebol gruplarından bazıları, Samsung, Hyundai, LG ve Daewoo'dur.

Konglomerat: Dünyada 1960'lı yıllardan sonra birden fazla ve farklı iş kollarında ticaret yapan kuruluşların genelde bir tanınmış ticari isim altında toplanmasıyla ortaya çıkan bir kuruluş şeklidir.

²¹Woo (1991), devletin bu faaliyetleri yürütürken özerkliğinin doğrudan G. Kore'nin Soğuk Savaş'taki jeopolitik konumundan kaynaklandığını, bu durumun kendisine olağanüstü düzeyde ABD yardımı sağladığını ve müdahalelerine karşı çıkan iç muhalefetin üstesinden gelmesine olanak tanıdığını savunmaktadır.

²² Bu konu kalkınmacı devlet literatürüyle de sınırlı değildir. Örneğin, , "Kapitalizmi Kapitalistlerden Kurtarmak (Saving Capitalism From The Capitalists)"ın yazarları Rajan ve Zingales'e (2004) göre, her türden etkili ekonomi politikası, özel gücün sınırlandırılmasına ve özel aktörlere disiplin uygulanmasına dayanmaktadır. Kalkınmacı devlet çalışması böyle bir disiplinin sadece etkili sanayi politikası için gerekli olmadığı, daha piyasa odaklı politikalara geçiş için de gerekli olduğunu göstermektedir (Haggard 2018).

teşvik edileceğine karar vermede öncü bir rol üstlenmiş ve daha sonra bu sanayilerdeki yatırımları finanse etmek için kamu kaynakları sağlamıştır (Wade, 1990b).

Esasen, gerek G. Kore'ye atfen belirtilen güçlü devletin “görünür eli”, gerekse Tayvan'ın kontrol mekanizmasında yer alan disiplinli yaklaşımların varlık nedeni, kamu kurumlarının özel sektörle olan kredi ve sübvansiyon işlemlerinde ortaya çıkabilecek “ters seçim”²³ ve “ahlaki tehlike”²⁴ yi önlemektir. Böylece, devletin, banka ve kamu kurumlarından kredi ve sübvansiyonlar alan özel sektörün öngörülen alanlarda yatırım yaparak değerlendirip değerlendirmediklerini, üretim standartlarına uyup uymadıklarını, kısaca, üretim ve dağıtım davranışlarının her aşamasını kalkınmacı devlet doğrultusunda uygulayıp uygulamadıklarını kontrol etme isteği, “ters seçim” ve “ahlaki tehlike”yi önleme çabalarından doğmaktadır. Çünkü özel sektöre kredi veren bankaların ve sübvansiyonda bulunan kamu kurumlarının bilgi eksikliği nedeniyle vermemesi gereken kuruluşlara borç vermesi ya da ihtiyacının üstünde para vermesi gibi olasılıkları önlemenin yolu “ters seçim”de bulunmamaktır. Ayrıca, her zaman özel sektör firmaları tarafından bankalardan çekilen kredilerin ve kamu kurumlarından alınan sübvansiyonların, belirtilen projelerden farklı alanlarda kullanılması olasılığı vardır ki, bu da söz konusu kredi ve sübvansiyonları kullananların anapara ve faizi geri ödemesini tehlike, yani ahlaki tehlike altına sokar (Akerlof, 1970, Stiglitz ve Weiss, 1981, Mehrteab, 2005, Mishkin, 2019).

Öte yandan, devlet, kamu kaynaklarını özel sektör için sübvansiyonlar ve ucuz krediler biçiminde genişletirken, yasa dışı rant arayışlarını önlemek açısından da bu teşviklerin üretken ve öncelikli alanlara uygun biçimlerde yönlendirilmesine sahip olmalıdır (Amsden, 1989, Kohli, 2004; Chibber, 2014). Nitekim, bu yapılmadığında, gelişmekte olan ülkelerde savaş sonrası devlet müdahaleciliği, kayırmacılığa, yolsuzluğa ve en kötüsü yağmacı seçkinlerin oluşmasına yol açmıştır (Wade, 1990; Woo, 1991). Sonuç olarak, özel sektörün yatırım faaliyetlerini kalkınmacı yön dışında kullanmaması için devletin disiplinli davranması şarttır.

Singapur'da devlet, umutlarını büyük şirketler aracılığıyla gerçekleştirmeye ve bu yolda kurduğu bağlantıları, Kore'dekilerden farklı olarak, neredeyse tamamen OECD

²³ Ters seçim (adverse selection): Finansal işlemler itibariyle, “ters seçim”, kredi veren kuruluşların, kredi alan kişi ya da kuruluşlar hakkında tam bilgiye sahip olmaması yani kredi verenle kredi alan arasındaki asimetric bilgi dağılımı nedeniyle, hiç geri ödememe ya da geç geri ödeme olasılığı olan kişi ya da kuruluşlara kredi vermesidir (Mishkin, 2019). Burada ters seçim, devlet- özel sektör ilişkilerinde yer alan sadece kredi gibi finansal olanları değil, sübvansiyon vb. işlemleri de kapsayacak biçimde daha geniş olarak anlaşılmalı ve yorumlanmalıdır.

²⁴ Ahlaki tehlike (moral hazard): Finansal işlemler itibariyle, “ahlaki tehlike”, kredi borçlusunun, kredi veren kuruluşun bilgisi dışında ve uygun bulmayacağı yani belirtilen projeler dışında ve dolayısıyla riskli alanlarda kullanması sonucunda kredinin geri dönme olasılığını tehlikeye düşürmesidir (Mishkin, 2019)). Yukarıda ters seçim için yapılan tanımlamanın son cümlesindeki açıklamalar, ahlaki tehlike için de geçerlidir.

ülkelerinde bulunan ulusötesi şirketlerle kurmuştur. Singapur'un dışa dönük korporatizm stratejisi için sıklıkla gösterilen neden, ülke siyasi liderlerinin adanın hâkim ticaret sermayesini üretime itmenin çok yavaş ve zor olacağı sonucuna varmasıdır (Douglas, 1994). Özellikle 1965'teki kriz ve yerel sanayicilerin bebeklik dönemi göz önüne alındığında, devlet, iş fırsatları yaratabilecek ve ihracat için mal üretebilecek hemen hemen her yabancı yatırımcıyı kucaklama yolunu seçmiştir (Huang, 1989).

Bu nedenle, doğrudan yabancı sermaye Kore'de nispeten mütevazı bir rol oynamasına rağmen, Singapur'un ekonomik dayanak noktası haline gelmiştir. Singapur'un dünya ekonomisindeki stratejik coğrafi konumu, yabancı yatırımcıların çekiciliğini de desteklemiştir. Zaten, Singapur, ekonomisine yabancı yatırım getirme girişimini desteklemek için uygun bir finans ve hizmet sektörünü de geçmişten miras almıştı. Bu ulusötesi sermayeyi çekme stratejisi 1960'ların ortalarında tekstil sanayisi Hong Kong'dan çekilirken başlamıştır.

Tayvan ve Hong Kong, G. Kore ve Singapur'dakilerden farklı yollar izleyerek, devlet özerkliğini, küçük ve orta ölçekli firmalara dayalı sanayileşmeyi teşvik etmek için kullanmışlardır. Bununla beraber, Johnson (1987), büyük ölçekli firmaların (örneğin, Tatung Group) Tayvan'da da önemli olduğunu belirtmiştir. Tayvan'da devlet, özellikle kilit sektörlerde işletmeler kurarak girişimci nitelikler üstlenmiştir.

Hong Kong hükümeti hem işletmeler üzerinde doğrudan kontrolden hem de özel sektörle devlet rekabetinden büyük ölçüde kaçınırken, bunun yerine "hafif" devlet müdahalesi biçimini uygulamayı tercih etmiştir. Hong Kong'un küçük ölçekli girişimleri Kore veya Tayvan'ın seçici sanayi politikası olmadan uluslararası rekabete olanak tanımıştır (Wade, 1993). Hong Kong'daki hafif devlet müdahalesi biçimi, "pozitif müdahalesizcilik"²⁵ ve "accommodationist" politika olarak adlandırılmıştır (Douglas, 1994, Kim, 1993; ayrıca bkz. IFC/EBRD, 2009). Hong Kong hükümeti, "accommodationist" politika anlamında işgücü piyasasına dolaylı olarak ve özellikle de "sosyal ücret"e katkılarıyla müdahale etmiştir. Bu katkılar, büyük ölçüde refah sağlama ve özellikle düşük maliyetli toplu konut yatırımları ve hizmetlerine ek olarak, devlet örgütlü karteller kurarak temel gıda maddelerinin fiyatlarını kontrol etmek üzerinde odaklanmıştır. 1950'lerden itibaren kitlesel toplu konut temini, örneğin, ekonomiyi uluslararası düzeyde rekabetçi tutan düşük ücret temelinde işgücü arzını ve

²⁵ Hong Kong'un İngiliz yönetimi altında olduğu zamana kadar izlenebilen "pozitif müdahalesizcilik (positive noninterventionism)" ekonomi politikası, ilk defa resmi olarak 1971'de Hong Kong'un Mali Sekreteri Sir John James Cowperthwaite tarafından uygulanmıştır. Aynı politika, diğer Mali Sekreterler tarafından da sürdürülmüştür. Hükümet müdahalesi olmadığında ekonominin daha iyi işleyeceği düşüncesinin yer aldığı bu modelde, piyasanın iyi işleyebilmesi için düzenleyici ve fiziksel altyapıyı oluşturmak esastır. Milton Friedman, bunu bırakınız yapsınlar politikasının oldukça kapsamlı bir uygulaması olarak göstermektedir (Cheung, 2000).

işgücünün yeniden üretimini stabilize ederek yerel sanayilerin başarısında çok önemli olmuştur (Lui ve Chiu, 1993).

Hong Kong'ta devlet, uyguladığı politikalar itibariyle diğer kalkınmacı devletlerin gerisinde kalmış gibi gözükmektedir. Burada devlet, ne herhangi bir stratejik sanayi politikası formüle etmiş, ne de bilinçli olarak herhangi bir uzun vadeli rasyonel ulusal sanayileşme politikası ya da piyasa ekonomisinin işleyişi için bir yön oluşturma çabasında bulunmuştur. Devletin ekonomiye katılımı her zaman doğrudan değil dolaylı yollardan olmuştur. Örneğin, Hong Kong Verimlilik Konseyi, Ticaret Geliştirme Konseyi ve sanayi siteleri ve ileri üniversite temelli bilim ve teknoloji tesislerinin inşası dahil olmak üzere altyapı geliştirmesi üzerinde odaklanmıştır. Belirli sektörleri veya firmaları sübvans etmek için önemli programlar oluşturmamıştır. Üreticiler esasen sorunlarını kendi başlarına halletmek zorunda bırakılmışlardır.

Hong Kong'un ihracata yönelik sanayileşme yolunun sonucu, kolonideki emek yoğun imalatın devam ettirilmesi olmuştur. Bu, özellikle 1970'lerin sonlarında giderek önem kazanan Hong Kong'un Çin'den gelen işgücüne periyodik olarak açılmasıyla kısmen mümkün olmuştur. Hong Kong firmaları hazır giyim üretimi gibi alanlarda artan işçilik maliyetlerinin olumsuz etkilerini, uluslararası siparişler için güvenilirliği ve hızlı geri dönüş süresini arttıran yenilikçi yollarla bertaraf etmiştir. Emek yoğun üretimi canlı tutmada Hong Kong modelinin de sınırlaması olduğu kanıtlanmıştır.

Özetle, Doğu Asya'da farklı ekonomik, sosyal ve politik koşullara sahip olunması nedeniyle farklı stratejilerle karşılaşmıştır. G. Kore'de devletle özel sektörün korporatist işbirliği sonucunda büyük ölçekli yerli oligopollerin büyümeleri desteklenirken, orta ve küçük ölçekli işletmelere kıyasla onlara ayrıcalıklı davranılmıştır. Buna karşılık, Japonya'da devlet hem büyük iş gruplarını hem de orta ve küçük işletmeleri desteklemiştir. Her iki durumdan da ayrıışan Tayvan devleti, daha çok girişimci devlet yönünde ilerlerken, hem devlete ait işletmeleri hem de orta ve küçük ölçekli işletmeleri desteklemiş ve kasıtlı olarak büyük işletme gruplarının büyümelerini engellemiştir (Hamilton ve Biggart 1988). Singapur, kaderini neredeyse tamamen ulusötesi sermayeye bağlamıştır. Hong Kong ise, "pozitif müdahalesizcilik" özellikleri taşımıştır.

2.4.5.2. Devlet ve Emek

Doğu Asya'nın geç sanayileşme deneyiminin altında yatan işgücünün, sistematik olarak bastırılması, kalkınmacı devlet teorisyenlerinin genelde üzerinde durduğu bir konu olmamıştır. Kalkınmacı devlet uygulamalarında, devlet, sanayi dönüşümünün esas aktörü olarak kabul ettiği özel sektör sanayicileriyle ilişki kurarken bunun işçiler dahil diğer sosyal gruplarla dengelenmesine önem vermemiştir. Aksine, sivil toplum bir bütün olarak "devlet-toplum sinerjisi" sürecinin dışında tutulmuştur. Diğer sosyal

gruplara, bu ayrıcalıklı devlet-toplum ortaklığı içinde yer verilmemiş periferide tutulmuşlardır (Evans ve Heller, 2018).

Kalkınmacı devletlerin son derece sömürücü bir ekonomik kalkınma modelini yönetmiş oldukları da inkar edilemez (Gray, 2015). Doğu Asya'da ihracattaki rekabet gücü, düşük maliyetli disiplinli emeğe bağlı kılınmıştır. Neoklasik yaklaşımın benimsediği ihracata yönelik yaklaşımda rekabetçi ücret düzeylerinin arzettiği önem gibi, Doğu Asya ülkeleri de ücretlerin düşüklüğünden ve işgücünün dışlanmasıyla özel avantajlar sağlamıştır (Deyo 1989a, Deyo, 1989b).

Bunun bir sonucu olarak, Asyalı kalkınmacı devletlerin temel bir işlevi, işçilerin üzerinde baskıcı emek düzenlemelerini yürürlüğe sokmak olmuştur. Leftwich'in öne sürdüğü gibi, kalkınmacı devletler, merkezi bir bileşen olarak "zayıf ve tabi kılınmış bir sivil toplum" üzerine inşa edilmiştir (Leftwich, 1995). Gerçekten de, kalkınmacı devletin örtük "Altın Çağı", Kore'de Başkan Park Chung He dönemindeki Yushin sistemi²⁶ ile Tayvan'daki Chiang Ching-Kuo diktatörlüğünün yürürlükte olduğu ve her iki ülkenin de hızlı bir sanayileşme süreci geçirdiği dönemlerdir.

Güney Kore, Tayvan, Singapur ve Hong Kong'da sanayinin hızlı dönüşümü, esasen, sermayenin ihtiyaçlarına yönelik kalkınma stratejileriyle sürdürülmüştür. İşçilerin refahı ile ilgili kriterler, ancak büyümeyi desteklediği sürece doğrudan devlet politikasına girmiştir. Bu da seyrek bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Bu strateji önceliklerinin altında yatan temel yaklaşım, kalkınma planlamacılarının ve şirket yöneticilerinin, işçilerin ekonomik ve siyasi taleplerini göz ardı etmesidir. Tüm önceliğin sanayileşme ve ekonomik kalkınmaya verilmesidir. Dolayısıyla, bu ülkelerdeki ekonomik ve siyasi kontrollerin temel nedenlerini, istihdam ilişkilerinin yapısında ve Doğu ve Güneydoğu Asya'daki sanayileşmenin seyri sırasında meydana gelen siyasi ve ekonomik değişikliklerin sıralanmasında aramak gerekir (Deyo, 1989a).

Doğu ve Güneydoğu Asya ülkelerindeki otoriter siyasi yapılar, işçi hareketleri ve bunların işletme veya hükümet kararlarını etkileme girişimleri karşısında güçlü kontrole sahip olmuşlardır. Neredeyse otuz yıllık bir dönemde hızlı sermaye birikimini ve ekonomik büyümeyi teşvik eden emeğin siyaseten dışlanması, büyük ölçüde emeğin ihracat üretimi için seferber edildiği istihdam sistemlerinde kök salmıştır. Küçük işletmeler ve kırsal sanayi çalışanları, işyerlerinde ve topluluklarında babacıl (paternalistic) denetimlere sıkıca hapsolmuş durumdaydılar. Yalnızca ağır sanayi işçileri, özellikle Güney Kore'de, o da kısmen bağımsız muhalefet hareketleri örgütleyebilmişlerdir.

²⁶ Yushin (revitalizing reform/canlandırıcı reform) sistemi: Başkan Park'ın 1972'deki anayasa referandumu sonrasında, anayasa ve meclisi askıya aldığı merkezi ve otoriter bir sistemdir (daha fazla bilgi için bkz. Im, 2011).

Tayvan ve Singapur'daki ağır sanayi işçilerinin siyasi olarak örgütlenmede benzer şekilde başarılı olamamaları, yönetici elitlerin işçileri, çiftçileri ve topluluk sakinlerini devlet kontrolündeki derneklerde önleyici bir şekilde organize etme çabalarına atfedilebilir. Güney Kore'de, otoriter siyasi kontroller, erken endüstriyel genişlemenin öncesinden ziyade daha sonra 1960'ların sonlarında ortaya çıkmıştır. Söz konusu kontroller, büyük ölçüde baskıcıydı.

Düşük ücretli işgücü rezervlerinin korunmasıyla ilgili olarak geliştirilen stratejiler ülkeden ülkeye farklılık göstermiştir. Örneğin, Hong Kong ve Singapur, ücret artışı taleplerine karşı koymanın bir yolu olarak komşu ülkelerden gelen göçün kapısını ara ara açmış ve ayrıca her ikisi de işgücü maliyetlerini sübvans etmek üzere toplu konut ve sosyal yardım hizmetlerini kullanmıştır. Hong Kong, Çin'deki düşük ücret alternatifine yakınlığı ve işletmelerinin küçük olması avantajından yararlanırken, bu durum işçi militanlığı eğilimlerini azaltmış ve Kore'de rutin hale gelen işçi hareketlerine karşı devlet şiddeti türüne başvurulmasını gereksiz kılmıştır. Singapur'da da devlet, sendika faaliyetlerini doğrudan ücret kontrolleri ve adanın göçmen işgücüne açılması gibi yollarla yönlendirmiştir.

Hem Kore'de hem de Singapur'da devlet, işgücü piyasasının büyük ölçüde kadınlar tarafından doldurulması, yüksek iş gücü devri, yapısallaşmış iş güvensizliği ve düşük ücretlerle tanımlanan "hiperproleter" bölümünün oluşturulmasında aktif olarak yer almıştır (Deyo, 1989a). Kore'de işçilerin sömürülmesi konusunda ne devlet ne de topluluk sınırlamasının olmaması, bu segment için aşırı derecede kötü çalışma koşullarına işaret etmektedir. Çalışma yasaları keyfi bir şekilde, özellikle emeğin en militan olduğu ağır sanayi ve otomobil üretimi sektörlerinde işverenler lehine, işçiler aleyhine uygulanmıştır. Sendikaların siyasi partilere girmesine asla izin verilmemiştir. Sendikaların en büyüklerinden bazıları aslında Japon tarzında kurulan "sarı" sendikalar olmuştur. Bu arada, G. Kore'de chaebol'lerin oluşumu, çok sayıda erkek işçiyi bir araya getirmiş ve istemeden de olsa işçi militanlığı için değişik koşullar yaratmıştır. Tersanelerde ve otomobil fabrikalarında ortaya çıkan grevleri doğrudan bastırmak için polis gücünün kullanılması, diğer Asya ülkelerinde de emek tarafından en yüksek düzeyde devlet karşıtı faaliyetlerin yaratılmasına hizmet etmiştir.

Tayvan'da Çin Milliyetçi Partisi KMT (Kuomintang), sendika liderlerinin seçimi dahil denetimli sendikalaşmaya izin vererek sıkıyönetim altında grevleri ve iş pazarlıklarını yasaklamıştır. Her durumda, devletin işgücü üzerindeki doğrudan ve dolaylı net etkisi, sürekli olarak düşük ücret düzeylerinde yaşayan, savunmasız ve daha yüksek ücret ve yaşam koşulları talep etmek için örgütlenemeyen işgücü - çoğu zaman kadın - olmuştur. Hong Kong ve Singapur'daki toplu konut ve sosyal yardım hizmetleri örneklerinde olduğu gibi, devletin fayda sağladığı yerlerde, işgücü, iyi niyetini korumaya daha da bağımlı hale getirilmiştir.

3. Kalkınmacı Devlet Teorilerinin Eleştirel Bir Değerlendirmesi

Doğu ve Güneydoğu Asyalı kalkınmacı devletlerin başarılarının kaynağı, genelde korporatist bir yaklaşım ve plan-rasyonel anlayışına dayalı “devlet-bürokrasi-özel sektör” işbirliğiyle sağlanan sanayileşme sürecidir. Bu süreçte, ithal ikamesinin belli bir aşamasından sonra kalkınmacı devletler yerli sanayilerin üretimlerini dış pazarlarda daha verimli ve rekabetçi hale getirmek üzere firmaların önlerine ihracat hedefleri koymuşlar, bunları denetlemişler ve korumacı politikalar için bir zaman takvimi koyarak disiplin altında tutmuşlardır²⁷

Doğu ve Güneydoğu Asyalı kalkınmacı ülkelerde, ekonomiye yapılan müdahalelerin sağlam kamu maliyesi, düşük enflasyon düzeyleri ve daha az oynaklıkla sonuçlanan makroekonomik politikalarla birleştirildiği öne sürülmektedir (Rozenwurcel 2006). Ancak, bu görüşün yanlış olduğunu belirten Chang’a (2003b) göre, Asya’da, ekonomik politikanın temel amacının makroekonomik istikrar değil (görece düşük enflasyon), sanayinin daha iyi bir hale getirilmesi olmuştur. Özellikle 1970'lere kadar Asya’da Japon ve Kore hükümetleri, yüksek enflasyonla sonuçlananyatırım yanlısı makroekonomik politika uygulamışlardır.

Diğer taraftan, kalkınmacı ülkeler, sanayileşme ve kalkınma başarıncaya kadar, yatırımlar için daha fazla kaynağın serbest bırakılabilmesi bakımından tüketim talebini baskı altına alacak politika girişimlerinde bulunmuşlardır. Devletin sahip olduğu ve/veya kontrol ettiği bankalara tüketici kredisi verilmemesi için talimat verilirken, "lüks" mal ithalatı ya yasaklanmış ya da yüksek gümrük oranları ve iç vergilere tabi tutulmuştur. Bu bakımdan, örneğin, G. Kore’de yabancı ülkelerde tatil yapmak 1980'lerin sonlarına kadar yasaklanırken, 1960’da çıkarılan bir yasa ile de yurtdışına sermaye çıkışı çok sıkı bir kontrol altında tutulmuştur (Weiss, 1995).

Kalkınmacı devlet teorilerinin özünde var olan eksiklik, sermayeden özerk olduğuna inanılan devletin neden sermaye birikimine en çok katkıda bulunduğunu açıklayamamalarından kaynaklanmaktadır. Bundan öte, devletin gömülü özerkliğine ilişkin paradoksal duruma ait hiçbir açıklama yoktur. Çünkü gömülü özerklik, devlet, bürokrasi ve sermayenin sınıksız bir ağ çerçevesinde birbirine bağlı olduğu ve iç içe geçtiği bir durumu anlatırken, devlet ve bürokrasinin, sermayeden özerk olması, sermayeden etkilenmemesi diye bir şey olamaz. Devlet ve bürokrasinin, bu koşullarda sermayeden ve onun çıkarlarından bağımsız olması olanaksızdır. Ayrıca, Chang (2003a), gömülü özerklikte devlet ve toplum arasındaki ilişkiler kapsamında, devlet ile sermaye arasında defalarca gerçekleşen müzakerelerin analizi yapılırken, devlet ile

²⁷ Diğer gelişmekte olan ülkelerin, Doğu ve Güneydoğu Asyalı kalkınmacı devletlerin elde ettiklerine benzer başarılarla ulaşamamalarını, örneğin, ihracata yönelememelerini, imalat sektöründe gerekli yatırımları yapamamalarına, devlet yönlendirmelerini kabul etmemelerine vb. nedenlere bağlanması hakkında bkz. (Chibber, 2005, 2011 ve Moudud ve Botchway, 2008).

emek arasında yapılmış tek bir müzakere örneğinin ve tek bir analizin yapılmamış olduğunu belirtmektedir.

Skocpol'a (1985) göre, devlet özerkliği, ne Nicolas Poulantzas'ın (1973) öne sürdüğü gibi kapitalist devletin genel bir özelliği, ne de devletin her zaman genelde sermayenin çıkarlarının garantörü olarak işlev görmesi gerçeğiyle desteklenen kapitalist devletin zorunlu bir özelliğidir. Aksine, devlet özerkliği kavramı, yalnızca verili siyasetlerde yapısal değişikliklere veya konjonktürel değişikliklere duyarlı olan gerçek tarihsel araştırmalarla yakalanabilir ve açıklanabilir; çünkü devlet özerkliği herhangi bir hükümet sisteminin sabit bir yapısal özelliği değildir (Skocpol, 1985).

Diğer taraftan, devlet özerkliğine ilişkin tartışmaların bir anlam taşıyabilmesi için, her şeyden önce ülkedeki sermaye kesiminin devlet erkini ve bürokrasisini etkileyecek bir güçte olması, bir başka deyişle, sermayenin ülke politikalarını etkileyebilecek belli bir gelişmişlik düzeyine ulaşmış olması gereklidir. Bu açıdan, kalkınmacı devletin, büyüme ve kalkınmanın hangi aşaması ile ilgili olarak kavramsallaştırıldığı ve ekonomiye müdahale etmeye başladığı son derecede önemlidir. Bu ise, kalkınmacı devlet çalışmalarında muğlaktır. Eğer, kalkınmacı devlet, kalkınmanın henüz başlarında, yani, yatırım yapabilecek güçte girişimci sınıfının bulunmadığı bir ortamda ele alınıyorsa, bu koşullarda, devlet özerkliğini zedeleyecek girişimler olsa bile çok düşük düzeyde kalabileceğini göz ardı etmemek gerekir. Ancak, belli bir gelişmişlik düzeyine erişmiş, örneğin, kapitalist bir devlet yapısına ulaşmış ya da yakınında bulunan ülkelerde kapitalist kesim görece güçlendiğinden artık sermaye karşısında bir devlet özerkliğinden söz edilemez.

Poulantzas'ın "kapitalist devletin görece özerkliğini" kapitalist üretim tarzının zorunlu bir özelliği olarak kabul etmesini de bu çerçevede değerlendirmek gerekir. Poulantzas, devlet örgütleri ile kapitalist sınıf arasındaki farklı ampirik bağlardan bağımsız olarak devletin "görece özerk" olduğu konusunda ısrar etmekte ve aynı zamanda devletin, kapitalist sistemi bir bütün olarak istikrara kavuşturmak için değişmez bir şekilde işlev görmesi gerektiğini öne sürmektedir (Poulantzas, 1973).

Chibber, kapitalist sınıftan devlet özerkliği tezini sorgularken, devlet-ekonomi ve devlet-toplum ilişkilerini devlet-iş dünyası ilişkilerine indirger ve emek sorununu neredeyse hiç gündeme getirmez. Emek, yalnızca kapitalistler gibi daha etkili gruplara karşı ikincil olan başka bir grup olarak görülürken, sermaye kategorisinin emeğin varlığını önceden yok varsayması gibi derin yapısal yönler göz ardı edilir (Chibber, 2005).

Öte yandan, Asyalı kalkınmacı devletlerin başarılı politika uygulamalarında büyük pay sahibi olan kurumlardan bürokrasi de çeşitli yönlerden ele alınmıştır. Örneğin, kalkınma sürecinde başarılı olunması halinde, devlet tarafından sağlanan hizmetlerin bürokratik bir "kırtasiyecilik" haline gelerek modern ekonominin canlılığını ve hızını

engelleyebileceği öne sürülmüştür. Güçlenen özel sektör, kendi çıkarları doğrultusunda, devletin bu tür hizmetleri yerine getirme yeteneğine meydan okuyabileceği ve bunları kendisinin sunmasını talep edebileceği belirtilmiştir.

Bir başka olası durum, kalkınmacı devletin başarılı olması halinde özerkliğinin azalması ve sosyal çatışma alanı olma tehlikesiyle karşı karşıya kalması gerçeğinde yatmaktadır (Rueschemeyer ve Evans,1985). Çünkü kalkınma, yeni sınıflara ve sosyal gruplara zenginlik ve güç getirir. Bu ise, kalkınmacı devletin özünü yani özerkliğini ve ekonomiye müdahale etme yetkisini tehdit eder (Kim, 1993). Bu bakımdan, devlet özerkliği aynı zamanda kalkınmacı devlet üzerinde kendi kendini sınırlayan bir sonuca sahiptir. Kapitalist sınıf ekonomik gelişmeyle birlikte siyasi etki açısından da büyümüştür. Başta emek olmak üzere diğer sosyal gruplar da kalkınma sürecinde büyümüşlerdir. Dolayısıyla, bu yeni güçlenen sınıflar ve grupların, devletin iktidarına ve ekonomik ve sosyal ilişkilerdeki yetkisine meydan okuma olasılığını hafife almamak gerekir.

4. Sonuç Yerine

Kalkınmacı devlet(ler)in, kapitalist ekonomik, sosyal ve politik örgütlenmenin bir biçimi olduğunu söylemek mümkündür. Kalkınmacı devlet(ler), kapitalist ekonomilerde devlet ve piyasa koordinasyonunun bazen plan-rasyonal bazen de pragmatik bir şekilde birleştirilebildiği bir araçtır. Tarih boyunca, erken veya geç gelen, merkezi veya çevresel, başarılı ya da başarısız çeşitli kalkınmacı devlet modelleri var olmuştur. Örneğin, Doğu ve Güneydoğu Asya'nın emek ve sivil toplum üzerinde baskıcı, otoriter korporatist kalkınmacı devletlerinin bir alternatifi olarak yaklaşık aynı tarihlerde kalkınmacı devlet sürecine giren ve ayrı bir çalışma konusu olması gereken emeğe ve sivil toplum örgütlerine karşı daha insani davranan, sosyal ve demokratik kalkınmacı devlet örneği olarak İsveç gibi ülkelerin de bulunduğu belirtilmelidir.

İskandinav ülkelerinin de özellikle 1950'lerden beri çeşitli kalkınmacı politikalar uyguladıklarını iddia etmek mümkündür. Elbette, 1970'lere kadar Finlandiya dışında İskandinavya'da siyasi hegemonya demokratik bir özelliğe sahipti ve siyasi iktidar, hızlı büyümeden ziyade refah devletinden ve tam istihdamdan geliyordu, bu nedenle İskandinav ülkeleri Doğu Asyalı otoriter korporatistkalkınmacı devlet tipine uymamaktadır.

İskandinav refah politikası, yüksek verimli sektörlerle yönelik yapısal değişimi teşvik edecek stratejilerle yakından bütünleştirilmiştir (Kuhnle ve Hort, 2004). Güçlü refah devleti, işçilere yapısal değişikliklerden doğacak risklere karşı sosyal sigorta sağlamış ve iş aramaya “aktif işgücü piyasası politikası” olarak adlandırılan uygulamayla yardımcı olmuştur. Bu da işçilerin sadece uyum dönemi boyunca yaşam standartlarını korumalarına değil, aynı zamanda yeni, daha verimli işler bulmalarına da

olanak tanımıştır. İsveç örneğinde, sendika örgütü LO (Lands organisationen i Sverige) tarafından tarihi belgede açıklandığı üzere, "dayanışmacı ücret politikası" (şirket veya sektörden bağımsız olarak eşit işe eşit ücret), yüksek verimli sektörlere yönelik yapısal değişimi teşvik etmek için kullanılmıştır (Chang, 2010).

İskandinav deneyimi, kalkınmacı devletin devletçi bir sağ kanat hegemonyasına ihtiyaç olmadığını (Finlandiya dışında), dolayısıyla, kalkınmacılığın, örneğin demokratik korporatizm gibi farklı siyasi koşullar ve “demokratik gömülü özerklik” kurumsal yapılanma altında da ortaya çıkabileceğini, böylece farklı sanayileşme araçları ile refah-emek politikalarının birleşimi yoluyla da elde edilebileceğini ve böylece “demokratik korporatist devlet”in yolunun açılabilceğini göstermiştir. Sonuç olarak, kalkınmacı devletlerin mutlaka otoriter korporatist devlet ve “gömülü özerklik” yapılarına sahip olmaları gerekmediği ortaya çıkmıştır.

Kaynakça

- Abramovitz, M. (1986), “Catching Up, Forging Ahead and Falling Behind,” *Journal of Economic History*, 46(2): 385-406.
- Acemoğlu, D. ve J. A. Robinson (2019), *The Narrow Corridor: States, Societies, and the Fate of Liberty*, Penguin Press, New York.
- Akerlof, G. A. (1970), “The Market for ‘Lemons’: Quality Uncertainty and the Market Mechanism,” *The Quarterly Journal of Economics*, 84(3): 488-500.
- Akkemik, K. A. (2019), *Industrial Development in East Asia: A Comparative Look at Japan, Korea, Taiwan, and Singapore*, World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd., Singapore.
- Amsden, A. H. (1989), *Asia's Next Giant: South Korea and Late Industrialization*, Oxford University Press, Oxford.
- Amsden, A. H. (2001), *The Rise of “the Rest”: Challenges to the West from Late-Industrializing Economies*, Oxford University Press, New York.
- Bairoch, P. (1993), *Economics and World History, Myths and Paradoxes*, The University of Chicago Press, Chicago.
- Bishop, M. L. ve A. Payne (2018), “Introduction: Why Revisit the Developmental State?” Bishop, Matthew L. et al, eds., içinde, *Revisiting the Developmental State*, SPERI (Sheffield Political Economy Research Institute), Paper No. 43.

- Blumenthal, T. ve Chung H. L. (1985), "Development Strategies of Japan and the Republic of Korea: A Comparative Study," *The Developing Economies*, 23(3): 221-235.
- Brautigam, D., L. Rakner ve S. Taylor (2002), "Business Associations and Growth Coalitions in Sub-Saharan Africa," *The Journal of Modern African Studies*, 40(4): 519-547.
- Bresser-Pereira, L. C. (2019), "Models of the Developmental State," *CEPAL Review*, No: 128: 35-47.
- Chang, D. (2003a), *Demystifying the Developmental State*, University of Warwick, PhD Thesis.
- Chang, H. J. (1999), "The Economic Theory of the Developmental State," Meredith Woo-Cumings, ed. içinde, *The Developmental State*, Cornell University Press, Ithaca, New York.
- Chang, H. J. (2002), *Kicking Away the Ladder: Development Strategy in Historical Perspective*, Anthem Press, London.
- Chang, H. J. (2003b): "The East Asian Development Experience," Ha-Joon Chang, ed. içinde, *Rethinking Development Economics*, Anthem Press, London.
- Chang, H. J. (2010), "How to 'Do' a Developmental State: Political, Organizational, and Human Resource Requirements for the Developmental State," Omano Edigheji, ed. içinde, *Constructing a Democratic Developmental State in South Africa – Potentials and Challenges*, Human Science Research Council Press, Cape Town.
- Cheung, A. B. L. (2000), "New Interventionism in the Making: Interpreting State Interventions in Hong Kong after the Change of Sovereignty," *Journal of Contemporary China*, 9(24): 291-308.
- Chibber, V. (2014), "The Developmental State in Retrospect and Prospect: Lessons from India and South Korea," M. Williams, ed. içinde, *The End of the Developmental State?*, Routledge, Francis and Taylor.
- Chibber, V. (2005), "Reviving the Developmental State? The Myth of the 'National Bourgeoisie'," L. Panitch, ve C. Leys, eds. içinde, *The Socialist Register 2005: The Empire Reloaded*, 144-165.
- Chibber, V. (2011), *Locked in Place: State-Building and Late Industrialization in India*, Princeton University Press, Princeton and Oxford.

- Cumings, B. (1984), "The Origins and Development of The Northeast Asian Political Economy: Industrial Sectors, Product Cycles, and Political Consequences," *International Organization*, 38(1): 1-40.
- Cypher, J. M. ve J. L. Dietz (2008), *The Process of Economic Development*, 3rd Edition, Rotledge, Taylor and Francis Group, London and New York.
- Çakmak, N. S. (2015), "Güney Kore Toprak Reformunun Ekonomi Politigi," *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 37(1): 165-192.
- Davis, D. R. ve M. D. Ward (1990), "The Entrepreneurial State: Evidence from Taiwan," *Comparative Political Studies*, 23(3): 314-333.
- Deyo, F. C. (1989a), "Labor and Development Policy in East Asia," *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 505: 152-161.
- Deyo, F. C. (1989b), "Labour Systems, Production Structures and Export-Manufacturing: The East Asian NIC's," *Southeast Asian Journal of Social Science*, 17(2): 8-24.
- Doner, R. F., B. K. Ritchie ve D. Slater (2005), "Systemic Vulnerability and the Origins of Developmental States: Northeast and Southeast Asia in Comparative Perspective," *International Organization*, 59(2): 327-361.
- Douglass, M. (1994), "The 'Developmental State' and the Newly Industrialized Economies of Asia," *Environment and Planning A*, 26: 543-566.
- Eckert, C. J. (2014), *Offspring of Empire: The Koch'ang Kims and the Colonial Origins of Korean Capitalism, 1876-1945*, University of Washington Press, Seattle.
- Evans, P. B., D. Rueschmeyer ve T. Skocpol (eds.) (1985), *Bringing the State Back In*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Evans, P. B. (1989), "Predatory, Developmental, and Other Apparatuses: A Comparative Political Economy Perspective on the Third World State," *Sociological Forum*, 4(4): 561-587.
- Evans, P. B. (1992), "The State as Problem and Solution: Prédation, Embedded Autonomy, and Structural Change," Stephan Haggard and Robert R. Kaufman, eds. içinde, *The Politics of Economic Adjustment: International Constraints, Distributive Conflicts, and the State*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Evans, P. B. (1995), *Embedded Autonomy: State and Industrial Transformation*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey.

- Evans, P. B. (2014), "The Developmental State: Divergent Responses to Modern Economic Theory and The Twenty-First Century Economy," Michelle Williams, ed. içinde, *The End of The Developmental State?*, Routledge, Francis and Taylor Group, New York.
- Evans P. B. ve P. Heller (2015), "Human Development, State Transformation, and the Politics of the Developmental State," Stephan Leibfried et al, eds. içinde, *The Oxford Handbook of Transformations of the State*, Oxford University Press, Oxford.
- Evans, P. B. ve P. Heller (2018), "State and Development," United Nations University, WIDER Working Paper 2018/112.
- Gerschenkron, A. (1962), *Economic Backwardness in Historical Perspective, A Book of Essays*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
- Grabowski, R. (1994), "The Successful Developmental State: Where Does It Come From?," *World Development*, Vol: 22, No: 3.
- Gray, Kevin (2015): "Introduction and Chapter 1," Kevin Gray ed. içinde, *Labour and Development in East Asia: Social Forces and Passive Revolution*, Routledge, London.
- Haggard, S. (2004), "Institutions and Growth in Studies in Comparative," *International Development East Asia*, December.
- Haggard, S. (2018), *Developmental States*, Cambridge University Press, University Printing House, Cambridge.
- Hamilton, G. G. ve N. W. Biggart (1988), "Market, Culture, and Authority: A Comparative Analysis of Management and Organization in the Far East," *American Journal of Sociology*, 94(Supplement): S52-S94.
- Hobbes, T. (2007), *Leviathan*, çev. Semih Lim, 6. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Huang, C. (1989), "The State and Foreign Investment: The Cases of Taiwan and Singapore," *Comparative Political Studies*, 22(1): 93-121.
- Hussain, W. (2012), "Nurturing the Sense of Justice: The Rawlsian Argument for Democratic Corporatism," Martin O'Neill and Thad Williamson, eds. içinde, *Property-Owning Democracy Rawls and Beyond*, Wiley and Blackwell, Blackwell Publishing Ltd., West Sussex, UK.

IFC/EBRD (2009), *Workers' accommodation: processes and standards: A guidance note by IFC and the EBRD*.

Ikpe, E. (2017), "The Enduring Relevance of the Developmental State Paradigm Across Space and Time: Lessons for Africa on Structural Transformation and Agriculture in Oil-Rich Contexts," *Journal of Asian and African Studies*, 53(5): 764-781.

Im, H. B. (2011), "The Origins of the Yushin Regime: Machiavelli Unveiled," Byung-Kook Kim ve Ezra F. Vogel, eds. içinde, *The Park Chung Hee Era, The Transformation of South Korea*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London.

İşcan, T. B. (2018), "Redistributive Land Reform and Structural Change in Japan, South Korea and Taiwan," *American Journal of Agricultural Economics*, 100(3): 732-761.

Johnson, A. C. (1982), *MITI and the Japanese Miracle, The Growth of Industrial Policy, 1925-1975*, Stanford University Press, Stanford, California.

Johnson, A. C. (1987), "Political Institutions and Economic Performance: The Government-Business Relations in Japan, South Korea and Taiwan," Frederic C. Deyo, (ed. içinde, *The Political Economy of the New Asian Industrialism*, Ithaca: Cornell University Press, Ithaca.

Johnson, A. C. (1995), *Japan: Who Governs?: The Rise of the Developmental State*, W.W. Norton and Company, New York.

Johnson, A. C. (1999), "The Developmental State: Odyssey of a Concept," Meredith Woo-Cumings, ed. içinde, *The Developmental State*, Cornell University Press, Ithaca, New York.

Kay, C. (2001), "Asia's and Latin America's Development in Comparative Perspective: Landlords, Peasants and Industrialization," The Institute of Social Studies, Working Paper Series No. 336.

Kaynak, M. (1989), "Yeni Sanayileşen Ülkelerde ve Türkiye'de İhracat, Sanayileşme ve Teknoloji," *TMMOB, Makine Mühendisleri Odası, 1989 Sanayi Kongresi Bildirileri (I)*, MMO Yayın No: 134/I, Ankara.

Kaynak, M. (1993), "Teknoloji ve Sanayileşme Yarışında Yeni Sanayileşen Ülkeler ve Türkiye," *Ekonomik Yaklaşım*, 4(10): 1-20.

Kaynak, M. (2011), *Kalkınma İktisadı*, 4. Baskı, Gazi Kitabevi, Tic. Ltd. Şti., Ankara.

- Kim, B. K. ve E. F. Vogel (eds) (2011), *The Park Chung Hee Era, The Transformation of South Korea*, Harvard University Press, Cambridge Massachusetts, London.
- Kim, E. M. (1993), "Contradictions and Limits of a Developmental State: With Illustrations from the South Korean Case," *Social Problems*, 40(2): 228-249.
- Kim, I. (2010), "Korea's Capitalistic Planning Model: Policy Lessons for Mongolia," *The Journal of the Korean Economy*, 11(1): 177-194.
- Kim, W. (2009), "Rethinking Colonialism and the Origins of the Developmental State in East Asia," *Journal of Contemporary Asia*, 39(3): 382-399.
- Kim, W. B. (1993), "Industrial Restructuring and Regional Adjustment in Asian NIE," *Environment and Planning A*, 25(1): 27-46.
- Kohli, A. (1994), "Where Do High Growth Political Economies Come From? The Japanese Lineage of Korea's 'Developmental State'," *World Development*, 22(9): 1269-1293.
- Kohli, A. (2004), *State-Directed Development, Political Power and Industrialisation in the Global Periphery*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Kohli, A. (2009), "States and Economic Development," *Brazilian Journal of Political Economy*, 29(2): 212-227.
- Krugman, P. (1994), "Myth of Asia's Miracle," *Foreign Affairs*, 73(6): 62-78.
- Kuhnle, S. ve S. E. O. Hort (2004), "The Developmental Welfare State in Scandinavia: Lessons for the Developing World," Social Policy and Development Program Paper no. 17, United Nations Research Institute for Social Development, Geneva.
- Lall, S. (1996), *Learning from the Asian Tigers, Studies in Technology and Industrial Policy*, Macmillan Press Ltd., London.
- Leftwich, A. (1995), "Bringing Politics Back In: Towards a Model of the Developmental State," *The Journal of Development Studies*, 31(3): 400-427.
- Leftwich, A. (2010), "Beyond Institutions: Rethinking the Role of Leaders, Elites and Coalitions in the Institutional Formation of Developmental States and Strategies," *Forum for Development Studies*, 37(1): 93-111.
- Lui, T. ve S. Chiu (1993), "Industrial Restructuring and Labour-Market Adjustment Under Positive Noninterventionism: The Case of Hong Kong," *Environment and Planning A*, 25(1): 63-79.

- Mazzucato, M. (2014), *The Entrepreneurial State, Debunking Public vs. Private Sector Myths*, Anthem Press, London.
- McNamara, D. L. (1990), *The Colonial Origins of Korean Enterprise 1910-1945*, Cambridge University Press, Cambridge, New York.
- Mehrteab, H. T. (2005), *Adverse Selection and Moral Hazard in Group-Based Lending: Evidence from Eritrea*, PhD Thesis, Economische Wetenschappenaan de Rijksuniversiteit Groningen (Hollanda).
- Miller, M. C. (2013), "Taiwan's Land Reform: Lessons Learned from Extraordinary Circumstances," https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2459184 (erişim tarihi: 3 Mart 2013)
- Mishkin, F. S. (2019), *The Economics of Money, Banking, and Financial Markets*, Twelfth Edition, Global Edition, Pearson Education Limited, UK.
- Moon, C. ve R. Prasad (1994), "Beyond the Developmental State: Networks, Politics and Institutions," *Governance: An International Journal of Policy and Administration*, 7(4): 360-386.
- Moudud, J. ve K. Botchway (2008), "The Search for a New Developmental State," *International Journal of Political Economy*, 37(3): 5-26.
- Oğuz, Ş. (2013), "The Developmental State as an Institutional Construct: A Historical and Theoretical Critique," *Review of Public Administration*, 7(4): 97-120.
- Okazaki, T. (1997), "The Government-Firm Relationship in Postwar Japanese Economic Recovery: Resolving the Coordination Failure by Coordination in Industrial Rationalization," Masahiko Aoki, Hyung-Ki Kim and Masahiro Okuno-Fujiwara, eds. içinde, *The Role of Government in East Asian Economic Development: Comparative Institutional Analysis*, Oxford University Press Inc., New York.
- Öniş, Z. (1991), "The Logic of the Developmental State", *Comparative Politics*, 24(1): 109-126.
- Öniş, Z. ve F. Şenses (2007), "Global Dynamics, Domestic Coalitions and a Reactive State: Major Policy Shifts in Post-War Turkish Economic Development," *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 34(2): 251-286.
- Poulantzas, N. (1973), *Political Power and Social Classes*, New Lef tBooks, London.

- Rajan, R. ve L. Zingales (2004), *Saving Capitalism from the Capitalists: Unleashing the Power of Financial Markets to Create Wealth and Spread Opportunity*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Ramseyer, J. M. ve F. M. Rosenbluth (1993), *Japan's Political Market Place*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
- Randall, V. (2007), "Political Parties and Democratic Developmental States," *Development Policy Review*, 25(5): 633-652.
- Reinert, E. S. (1999), "The Role of the State in Economic Growth," *Journal of Economic Studies*, 26(4/5): 268-326.
- Rozenwurcel, G. (2006), "Why Have All Development Strategies Failed in Latin America?" UNU-WIDER, Research Paper No. 2006/12.
- Routley, L. (2012), "Developmental States: A Review of the Literature," University of Manchester, (ESID) Effective States and Inclusive Development Research Centre, Working Paper No: 03.
- Rueschemeyer, D. ve P. B. Evans (1985), "The State and Economic Transformation: Toward an Analysis of the Conditions Underlying Effective Intervention," Peter B. Evans, Dietrich Rueschemeyer ve Theda Skocpol, eds. içinde, *Bringing the State Back In*, Cambridge University Press, Cambridge, England.
- Saunders, P. (1986), *Social Theory and the Urban Question*, Second Edition, Routledge, Francis and Taylor Group, London and New York.
- Sato, K. (1990), "Indicative Planning in Japan," *Journal of Comparative Economics*, 14 (4): 625-647.
- Skocpol, T. (1985), "Bringing the State Back In: Strategies of Analysis in Current Research" Peter B. Evans, Dietrich Rueschemeyer ve Theda Skocpol, eds. içinde, *Bringing the State Back In*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Stiglitz, J. E. ve A. Weiss (1981), "Credit Rationing in Markets with Imperfect Information," *The American Economic Review*, 71(3): 393-410.
- Stubbs, R. (1999), "War and Economic Development: Export-Oriented Industrialization in East and Southeast Asia," *Comparative Politics*, 31(3): 337-355.
- Suri, T., M. A. Boozar, G. Ranis ve F. Stewart (2011): "Paths to Success: The Relationship Between Human Development and Economic Growth," *World Development*, 39(4): 506-522.

- Tilly, C. (1985), "War Making and State Making as Organized Crime," Peter B. Evans, Dietrich Rueschemyer ve Theda Skocpol, eds. içinde, *Bringing the State Back In*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Vu, T. (2007), "State Formation and the Origins of Developmental States in South Korea and Indonesia," *Studies in Comparative International Development*, 41(4): 27-56.
- Wade, R. (1990a), *Governing the Market: Economic Theory and the Role of Government in East Asian Industrialization*, Princeton University Press, Princeton.
- Wade, R. (1990b), "Industrial Policy in East Asia: Does It Lead or Follow the Market?" Gary Gereffi ve Donald L. Wyman, eds. içinde, *Manufacturing Miracles: Path of Industrialisation in Latin America and East Asia*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Wade, R. (1993), "Managing Trade: Taiwan and South Korea as Challenges to Economics and Political Science," *Comparative Politics*, 25(2): 147-167.
- Wade, R. (2010), "After the Crisis: Industrial Policy and the Developmental State in Low-Income Countries," *Global Policy*, 1(2): 150-161.
- Weiss, L. ve J. M. Hobson (1995), *States and Economic Development: A Comparative and Historical Analysis*, Polity Press, Cambridge.
- Winkler, J. T. (1976), "Corporatism," *European Journal of Sociology*, 17(1): 100-136.
- Wong, J. (2004), "The Adaptive Developmental State in East Asia," *Journal of East Asian Studies*, 4 (3): 345-362.
- Woo-Cumings, M. (ed.) (1999), *The Developmental State*, Cornell University Press, Ithaca, New York.
- Woo, J. (1991), *Race to the Swift, State and Finance in Korean Industrialization*, Columbia University Press, New York.
- Yoshioka, S. ve H. Kawasaki (2016), "Japan's High-Growth Postwar Period: The Role of Economic Plans," ESRI (Economic and Social Research Institute) Research Note No: 27, Tokyo.
- Yülek, M. A. (2018), *How Nations Succeed: Manufacturing, Trade, Industrial Policy, and Economic Development*, Palgrave Macmillan, Springer Nature Singapore PteLtd., Singapore.

Wallerstein ve Dünya-Sistem Yaklaşımı: Bir Yeniden Değerlendirme

Özge Erdölek Kozal*

Öz

Sermaye birikim sürecinin dinamiklerinin ve bunun ekonomik, sosyal ve kültürel yansımalarının anlaşılması, sosyal bilimlerin en önemli ve güncel tartışma alanlarından biridir. Bu konuya ilişkin yanıt ararken kullanılan kavramsal, teorik arka plan ve analiz aracı farklılıkları çok geniş bir literatür yaratmıştır. Wallerstein tarafından ortaya konan dünya-sistemi yaklaşımı da özellikle 1970-1990 yılları boyunca sosyal bilimler literatürüne büyük etki etmiş yaklaşımlardan biridir, ancak özellikle 2000’li yıllarda büyük ölçüde gözden düşmüştür. Buna rağmen bu yaklaşım, dünya ekonomisindeki süreklilik ve dönüşümlerin kavranmasında, analize konu olan aktörlerin tarihselleştirilmesinde önemli araçlar sağlayabilecek ve disiplinler arası etkileşimi mümkün kılan analiz araçlarına sahip bir yaklaşımdır. Bu nedenle bu çalışmada, dünya sistemleri yaklaşımının temel dayanakları tartışmaya açılmış, bu doğrultuda kurama yönelik eleştirilerin yeniden değerlendirilerek ve 21. yüzyıl makro tarih çalışmalarına kılavuzluk edecek biçimde nasıl yeniden sentezlenebileceğine ilişkin bir çerçeve ortaya konulmuştur.

JEL Kodları: B22, B4, F02, E1

Anahtar Kelimeler: Immanuel Wallerstein, dünya sistemi, modern dünya-sistemi, sermaye birikim dinamikleri.

* Ege Üniversitesi, İzmir, <https://orcid.org/0000-0002-5542-6290> (ozge.kozal@ege.edu.tr). Bu çalışma, yazarın “Türkiye’de Sanayileşmenin 200 Yıllık Tarihi: Süreklilikler ve Dönüşümler” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Wallerstein and World-System Approach: A Reassessment

Abstract

Understanding the dynamics and its economic, social, and economic implications of capital accumulation is one of the most important and alive areas in the social sciences. The different conceptual, theoretical backgrounds and analysis tools used in searching for an answer on this subject have created a wide literature. The world-system approach put forward by Wallerstein was also one of the approaches that had a great impact on the social sciences literature especially during 1970-1990, but it was largely neglected, especially in the 2000s. However, it is still an approach that will be able to provide important tools in understanding the continuities and transformations in the world economy, historicize the actors and which allows to create interdisciplinary interaction. For this reason, in this study, the fundamentals of the world-systems approach have been opened for discussion. In this direction, a framework has been put forward on how to re-evaluate theoretical criticism against the approach and to re-synthesize the world-system approach for the macro history studies in the 21st century.

JEL Codes: B22, B4, F02, E1

Key Words: Immanuel Wallerstein, world system, modern world-system, dynamics of capital accumulation.

1. Giriş

Dünya iktisat tarihinde, sermaye birikim süreçlerinin temel dinamiklerindeki değişim/dönüşümler en çok tartışılan meselelerin başında gelmektedir. Bunun nedeni, sermaye birikiminin dinamiklerinin sürekli olarak değişerek hem küresel hem de bölgesel düzeyde yeni görüntüler kazanmasıdır. Sürecin kendisinin bu doğal dinamik yapısı, değişen dinamikleri bir bütün olarak hem makro hem de mikro düzeyde ele alan iktisat literatürünü de hala canlı tutmaktadır.

Sermaye birikiminin temel dinamiklerini sistematik biçimde anlama çabasının kökleri, iktisat biliminin en temel sorularından biri olan Adam Smith'in Ulusların Zenginliği çalışmasında, 18. yüzyılda yanıt aradığı "uluslar nasıl zenginleşir?" sorusunda izlenebilir. "Ülkeler arası gelişmişlik farklarının belirleyicileri, ulusların nasıl zenginleştiği/büyüdüğü" soruları bir kez sorulduktan sonra, aslında sosyal bilimler literatürü ve özellikle iktisat literatürü neredeyse her yeni araştırmada bu soru ile doğrudan ya da dolaylı olarak ilintili bir meseleye yanıt aramaya çalışmıştır. Sorulan soru biçim değiştirirse de özde aynı kalmış ve soruya verilen cevaplar, bu cevaplara ulaşmak için kullanılan metodoloji ve odaklanılan değişkenler ise sıklıkla değişmiştir. Yanıt ararken kullanılan, teorik ve kavramsal çerçeve farklılıkları ya da soruyu yanıtlarken kullanılan diğer araçlardaki farklılıklar, bizi devasa bir literatür ile karşı karşıya bırakmaktadır.¹ Bu çabaların her biri, dünya ekonomisinin işleyişine, sermaye birikiminin esaslarına ilişkin kavrayışımızı kolaylaştırmaya/yeniden tanımlamaya yönelik çabalar bütünü olarak ele alınmalıdır.

Bu yaklaşımlar içinde Fransız Annales Okulu'nun, bütünsel bir tarih yazımı anlayışı ile "toplumsal alanlardaki tarihsel gelişmenin bütününe bakma" iddiası, sosyal bilimlerin alt disiplinleri arasında özellikle tarih ve ekonomi bilim insanları arasında yeni bir tartışmaya yol açmıştır. 1945 sonrası dönemde büyük ilgi çeken bütünsel tarih yazıcılığı kavrayışı günümüze kadar süren içinde evrilmiştir. Bu yaklaşımlar içinde 1970'li yıllarda Wallerstein'in sistematikleştirdiği kavramsal çerçeve, sosyoloji, felsefe, tarih, iktisat gibi sosyal bilimlerin alt disiplinlerinde "dünya-sistemi analizi" olarak bilinen yeni bir kavrayış, değerlendirme ve analiz yapma olanaklarını sunmuştur. Bu yıllarda dünya-sistemleri analizinin ana motivasyonu, sosyal bilimlerin farklı disiplinleri arasındaki ayrışmaya yönelik bir eleştiri olmasının yanında, olayların tarihselleştirilmesinin önemine dikkat çekerek, tüm aktörlerin "sürecin" birer ürünü olduğunu anlama çabasına uygun araçları önerme çabasıdır (Wallerstein, 2014: 38-39)

Özellikle 1970-1990 döneminde, sosyal bilimlerin pek çok disiplininde ülkelerin merkez, çevre ve yarı çevre olarak kategorize edilmesi yaygın bir biçimde kullanılsa da bu yaklaşıma eleştiriler hızla artmış ve özellikle 2000'li yıllarda dünya sistemi analizi araçlarının kullanımı popülerliğini kaybederek, yerini yeni -küresel değer zinciri gibi yaklaşımlara bırakmıştır. Aynı dönemde, uzun dönemli makro dünya tarihi çalışmaları

¹ Yaklaşımların ayrıntılı tartışması için bkz Kozal (2019).

da farklı eksenlerde hızla yükselmiştir. Özellikle bu tip çalışmalara gerek kavramsal gerekse analiz araçları açısından ilham veren Wallerstein'in dünya sistemleri yaklaşımının ve yaklaşıma yönelik eleştirilerin sentezlenerek yeniden değerlendirilmesinin literatüre yeni bir bakış açısı kazandıracığı düşünülebilir. Bu nedenle bu çalışmanın amacı, dünya ekonomisindeki süreklilik ve dönüşümlerin kavranmasında, analize konu olan aktörlerin tarihselleştirilmesinde önemli araçlar sağlayabilecek ve disiplinler arası etkileşimi mümkün kılan analiz araçlarına sahip dünya sistemleri yaklaşımının temel dayanaklarının ortaya konarak, bu doğrultuda kurama yönelik eleştirilerin değerlendirilmesi ve 21. yüzyıl makro tarih çalışmalarına kılavuzluk edecek biçimde nasıl yeniden sentezlenebileceğine ilişkin bir çerçeve ortaya koymaktır. Bu doğrultuda, çalışmada ilk olarak Wallerstein ve dünya sistemi yaklaşımının temel kavramsal çerçevesi tartışmaya açılmış, ardından bu dünya sistemi yaklaşımının kısıtları değerlendirilmiş ve son olarak dünya sistemleri analizine yönelik eleştirilerin eleştirileri yapılarak kuramın yeniden sentezlenmesi konusunda genel bir çerçeve oluşturulmuştur.

2. Wallerstein ve Dünya-Sistem Yaklaşımı

Wallerstein'in dünya-sistemleri analizi, eksensel iş bölümü ile şekillenen tarihsel kapitalizm analizine oturmaktadır. Bu yaklaşım, 16. yüzyıldan önceki sistemlerden farklı olarak kapitalist üretim tarzı ve devletlerarası örgütlenmeyi yayan bir sistem içinde belirli dinamikler çerçevesinde –özellikle ticaret ve bölgesel uzmanlaşma- ülkelerin dünya iş bölümü içindeki rollerini ve makro kapitalist dönüşüm ile nasıl eklemlendiklerini, kapitalizmin döngülerine nasıl reaksiyon gösterdiklerini açıklamaya çalışmaktadır. Analiz biçiminin kavranabilmesi için, bu kısımda öncelikle Wallerstein'in dünya sistemi analizinin temel dinamiklerinin ortaya konulması gereklidir.

2.1. Wallerstein'in Dünya-Sistemi Analizinin Temel Kavram ve Dinamikleri

Teorik ve kavramsal arka planı çok geniş bir literatüre dayansa da dünya-sistemleri yaklaşımını sistematik bir biçimde ortaya koyan ilk yazar, Wallerstein'dır (Bacha, 1978). “Dünya-sistemleri analizi”nin öncelikle bir “dünya-ekonomi” biçimini alan “modern dünya-sistem”i anlama çabası olduğunun ve Wallerstein'in bu kavramın Braudel'in Akdeniz çalışmalarındaki (1972) kullanımından uyarladığının altı çizilmelidir. Wallerstein'in analizinde kullanılan üç temel analiz birimi, dünya-sistem olarak ifade edilen ve üç varyasyonu olduğu belirtilen mini sistemler, dünya imparatorlukları ve dünya-ekonomileridir. Burada, ilk iki yapı süreç içinde evrimleşerek, dünya-ekonomilerini oluşturmaktadır. Ekonomik temelde örgütlenen dünya-ekonomileri ise, kapitalist bir dünya-ekonomisi çatısı altında toplanmaktadır. Dünya-sistemi analizinin ana tezi,

“Modern dünya sisteminin köklerinin uzun 16. Yüzyıl Avrupa’sında bulunan bir kapitalist-dünya ekonomisi şeklini aldığı ve bunun feodal Avrupa’nın kaynaklarını yeniden tahsisinin ya da haraca dayanan üretim biçiminin niteliksel olarak farklı bir sosyal sisteme dönüşümünü içerdiği. Kapitalist dünya-ekonomisi o zamandan itibaren a) coğrafi olarak tüm yer küreyi kapsayacak şekilde genişlemiş, b) çevrimsel bir genişleme ve daralma motifi sergilemiş ve ekonomik rollerin değişen coğrafi yerleşimlerine (hegemonların yükselişi ve düşüşü, merkez, çevre ve yarı-çevre bölgelerdeki yukarı ve aşağı hareketlere) tanıklık etmiş, c) teknolojik ilerlemeyi, sanayileşmeyi, proleterleşmeyi ve sistemin kendisine yönelik teşkilatlı siyasi direnişi içeren seküler bir dönüşüm süreci geçirmiştir. Bu dönüşüm günümüzde hala devam etmektedir” olarak ifade edilmektedir (Wallerstein, 2012: 40).

Hiyerarşik biçimde örgütlenen üretim süreçleri, merkeze özgü ve çevreye özgü üretim süreçleri arasındaki farklılaşmış uluslararası bir iş bölümü çerçevesinde ele alınmaktadır. Dünya-sistemi analizi, merkez-yarı çevre-çevre ve dış alan olmak üzere dört temel unsurdan oluşmaktadır. Dış alan dünya-sistemine çeşitli yollarla eklenmemiş bölgelere işaret ettiğinden, dünya-sistemleri hiyerarşisinin içinde sayılmamaktadır.² Bu analizde, merkez-yarı çevre-çevre arasındaki gelişmişlik veya zenginlik farkları, ekonomik karakter üzerinde yükselen bir dünya-sisteminin varlığı ile açıklanabilmektedir. Merkez, güçlü devlet, yüksek sermaye birikimi ve yenilik üretme kapasitesi ile özdeşleşirken, çevre zayıf devlet ve düşük sermaye birikimi ve yenilik üretme kapasitesi ile özdeştir. Merkeze özgü süreçlere sahip ülkelere, çeşitli yerel birimlerden büyük bir artı değer akışı söz konusudur ve merkez yoğunlaşan sermaye birikimi bu dünya-ekonomisinde hayati önem taşımaktadır.

Wallerstein’in analizinde, çevre alanların rolü oldukça önemlidir. Çünkü çevrede üretilen mallar, katma değer bakımından merkezde üretilen ürünlerden daha az birikim yaratsa da nitelikleri gereği günlük kullanım açısından çok önemlidir, bu bağlamda çevre genel iş bölümü içinde sistemin bütünleyicisi pozisyonundadırlar. Buna karşılık, merkez ülkeler, çevre ve yarı-çevre ülkelere işlenmiş, mamul maddeler ihraç etmektedirler. Dolayısıyla, büyük oranda artı değer yaratımı ve birikimi merkez ülkelerde olmaktadır. Bu haliyle hem artı değer diğer ülkelerden transferi hem de artı değer yaratımı konusunda merkez ülkeler adeta bir “çekim merkezi” konumundadırlar. Yarı-çevre kavramı ise, dünya-sistemi analizinde ele alınış tarzı nedeniyle merkez ve çevre kadar net bir tanıma ve role sahip değildir. Aslında, bir tampon bölge olarak tanımlanan yarı çevre ülkelerin devleti ne güçlü ne de zayıftır ne merkez kadar yüksek sermaye birikimi yapmıştır ne de çevre ülkeler kadar düşük sermaye biriktirmiştir. Yarı-çevre ülkelere ilişkin en kritik şey, merkezdeki rekabete

² Ancak dış alanlar da bir bakıma dünya sistemine potansiyel katılımcılar olarak tanımlanabileceğinden, dış alan da bu hiyerarşinin içinde sayılabilir.

her an müdahil olma potansiyeli taşıdıklarının vurgulanmasıdır (Wallerstein, 2014: 40-41, 52, 59)-

2.2. Dış Alan ve Uluslararası İş Bölümü: Ortak Dönüşümler

Wallerstein'in analizinin temel kavramlarından biri "incorporation" olarak ifade ettiği ve temelde merkez-çevre hiyerarşisine katılan bölgelerin "eklemlenme/bütünleşme/katılma"³ aşamalarını tanımlayan kavramdır. Bu aşamaların gerçekleşebilmesi için dış alanda bulunan ülkelerin üretim süreçlerinde bazı ortak değişikliklerin olması beklenmektedir ve bunlar üç başlık altında toplanabilir:

Yeni bir ithalat-ihracat modelinin oluşması

Wallerstein'a göre, dış alanda bulunma, iki ülke arasındaki ticaretin lüks mallara dayalı olmasını gerektirmektedir. Yani, eğer iki bölge arasındaki dış ticaret "kaba", "pahalı", "lüks" veya "çok yer tutan" mallar üzerinden gerçekleşiyor ise, iki bölge arasında özel bir iş bölümü tanımlanamadığından bölgelerden en az biri dış alanda sayılmaktadır. Merkez-çevre hiyerarşisinde ise, uluslararası iş bölümünün temelindeki ticaret merkezde üretilen mamul malların çevredeki hammadde ile değişimi halini almaktadır. Buna göre, dünya sisteminin genişlemesinde ticaretin hacmi belirleyici unsurların başında gelirken, aynı zamanda üretim biçiminin uluslararası eksende görünür hale geldiği ticaretin mal kompozisyonunun da değişmesi beklenmelidir (Wallerstein, 2011).

Bölgede daha büyük girişimlerin ya da yeni karar organlarının oluşturulması

Wallerstein, bölgede daha büyük girişimlerin ya da yeni karar organlarının oluşmasının da eklemlenme/bütünleşme/katılma sürecinin gerçekleşmesinin temel dinamiklerinden biri olduğunu belirtmektedir. Dış alanda bulunan bir bölgenin küçük ölçekli üretimden, daha büyük çaplı üretime geçişi ve buna yönelik mekân, zaman, işgücü organizasyonlarını yeniden yapılanmasının motivasyonu ise pazar için üretimdir. Büyük girişimler ya da pazar için üretim motivasyonu ile örgütlenen yeni karar organları hem birikim olanaklarını yönlendirmede küçük üreticiliğe kıyasla daha belirleyici rol üstlenmekte ve işgücü piyasasında önemli bir yönlendirici olmakta, hem de dünya pazarına yapılan üretimin nitelik ve niceliği ile ilgili kararları etkileyebilmektedir (Wallerstein, 2011: 173).

³ İng. Incorporation, Türkçe'ye farklı yazarlar tarafından "eklemlenme, bütünleşme, katılma" gibi çeşitli şekillerde çevrilmiştir. Tartışma için bkz. Kozal (2019).

İşgücü üzerindeki zor mekanizmalarının şiddetlendirilmesi

Bir diğer dönüşüm, işgücü üzerindeki zorun artmasıdır. Bu zor devlet geleneğine göre farklı biçimler alabildiği gibi pek çok zor uygulama yönteminin bileşimi şeklinde de ortaya çıkabilmektedir. Aslında işgücü üzerindeki ilk zor mekanizması bir işgücü piyasasının oluşmasının bizatihi kendisidir. Pazar için üretim yapan büyük girişimlerde çalışmak için emek zamanının pazarda satılma koşullarının oluşturulması ve bunun rekabetçi bir pazarda kendini göstermesi başlı başına bir zor mekanizması olarak değerlendirilebilir. Özetle, küçük üreticiliğin tedrici bir biçimde tasfiyesi çok sayıda üreticinin iş gücü piyasasına düşük ücretlerle çalışmaya razı bir ücretli işçiye dönüşmesine neden olmaktadır.

En önemli zor mekanizması ise, vergilendirme biçimi ve oranıdır. Verginin nasıl uygulandığı ve hedef kitlesi, herhangi bir üretim biçimi üzerinde baskı kurmanın en kolay yollarından biridir. Tarihsel kapitalizmde vergilendirmenin bir tasfiye aracı olarak kullanıldığı ilk dönemlerde eklemleme/bütünleşme/katılma süreçlerine etkisi “vergiye dayalı” devlet örgütlenmesinin köylü üzerinde yarattığı baskı yoluyla olmuştur. Bu süreçte artış eğilimi gösteren örneğin angarya gibi uygulamalarla hem “küçük köylü” hem de bir toplumsal üretim biçimi olarak “küçük köylü üretimi” üzerinde vergi bir baskı unsurudur. Bu mekanizma, merkezi otorite ve yerel yönetimler arasındaki yetki devrinin biçimine bağlı olarak şekillenmektedir. Bunlara bağlı olarak tanımlanabilecek diğer zor kullanma biçimi ise borçlandırmadır. Borç bağı ile bağlanma, pek çok zor mekanizmasının bir sonucu olarak ortaya çıkabilmektedir. Örneğin, köylünün borç bağı ile öncelikle yerel yöneticiye, dolaylı olarak da devlete bağlanması hem bireyin devlet karşısında nasıl tanımlandığını hem de üretimin nasıl organize edildiğini doğrudan etkilemektedir (Wallerstein, 2011).

Devlet mekanizmasının dönüşümü

Devlet mekanizmalarının dünya sisteme nasıl entegre olduğu konusu da oldukça önemlidir. Wallerstein’a göre katılım sürecindeki bir bölgenin devlet yapısının gücü, katılımın biçimini belirlemesi bakımından oldukça önemlidir. Katılımı gerçekleştirecek ülkede ne çok güçlü ne de çok zayıf devlet yapılarının olması beklenmektedir. Katılım süreci sonunda beklenen, içsel olarak üretim süreçlerini bir şekilde etkileyecek kadar güçlü bürokrasileri olan ve dışsal olarak da devletlerarası sistemin diplomatik ve para ağlarıyla bağlantılı olacak devletlerin ortaya çıkmasıdır (Wallerstein, 2011).

Bu dört temel eksen, dünya sistemi genelinde merkez-çevre hiyerarşisinin yaratılması ve yeniden üretilmesinde rol oynamaktadır. Kapitalist sermaye birikim sürecinin sürekliliği bu ortak dönüşümlerle beraber tarihsel kapitalizmin iktisadi ve ideolojik mekanizmalarının da ortaya konması ile daha anlaşılır olacaktır.

3. Tarihsel Kapitalizm: İktisadi ve İdeolojik İşleyiş Mekanizmaları

Dünya sistemi yaklaşımı bağlamında yapılan bir tarihsel kapitalizm analizinde, kapitalist sermaye birikimi iki ana mekanizma ile şekillenmektedir. Bunlar, iç içe geçmiş girift ilişkileri tanımlayan ve birbirleri olmaksızın varlık gösteremeyen iktisadi işleyiş mekanizmaları ile ideolojik işleyiş mekanizmalarıdır.

3.1. İktisadi İşleyiş Mekanizmaları

Wallerstein, kapitalizmin iktisadi işleyiş mekanizmalarının temelinde, tarihsel kapitalizmi ondan önceki tüm sistemlerden ayıran özel bir sermaye birikim güdüsünün yattığını vurgulamaktadır ki bu güdü “daha fazla sermaye yaratımı için daha fazla sermaye birikimi” şeklinde ifade edilebilecek, karı ençoklaştırma güdüsüdür. Bununla beraber sermaye birikim mekanizmalarının oluşumunda ve yeniden üretiminde birbirine sıkı sıkıya bağlı olan metalaştırma, proleterleştirme, sermayenin yoğunlaşması ve krizler, hegemonya çevrimleri ve devletin müdahale biçimlerinin farklılaşması gibi farklı alt mekanizmalar da kilit rol oynamaktadır (Wallerstein, 2011). Öncelikle tarihsel kapitalizmi diğer sistemlerden ayıran şeyin, dünya ekonomisi düzleminde eksensel bir iş bölümünün varlığı olduğu yeniden hatırlatılmalıdır. Bu iş bölümü, “her şeyin metalaştırılması” süreci ve meta zincirlerinin oluşturulması ile ilişkilidir. Ayrıca, eksensel iş bölümünde, kapitalizmin coğrafi olarak genişlemesi ve bu bağlamda daha çok alanı içerleme motivasyonu ile sermaye birikimini çoklaştırma ihtiyacı, sürekli bir pazar arayışını da beraberinde getirmektedir.

İlk olarak, iktisadi temelleri oluşturan “metalaştırma” alt mekanizması tartışmaya açılmalıdır. Tarihsel kapitalizm analizinde metalaştırma, piyasalaştırma sürecine karşılık gelen bir kavram olarak kullanılmaktadır. Bu yalnızca toplumsal süreçlerin piyasalaştırılması değil, aynı zamanda üretim, dağıtım ve yatırım süreçlerinde de piyasalaştırmayı kapsamaktadır. Üretim, dağıtım ve yatırım süreçlerinin piyasalaştırılması, kapitalizmin yeniden üretimi açısından son derece önemlidir. Çünkü meta zincirlerinin oluşmasının toplam maliyeti ile bu meta zincirinin çıktısı olan ürünün satılması arasında bir gelir farkı ortaya çıkmakta ve bu farktan beslenen bir grubun yaratılması tarihsel kapitalizmin temel dinamiklerinden birini oluşturmaktadır. Bununla birlikte bu farkın yeniden dağıtımını da piyasa mekanizması aracılığıyla gerçekleştirmektedir.

İkinci olarak, “proleterleştirme” süreci üzerinde durulmalıdır. Meta zincirlerinin yaratılması sürecinde, temel gereksinim işgücü süreçlerinin denetim altına alınması ve karı ençoklaştırma prensibini hayata geçirmek için gerekli düşük ücretli işgücünü de yaratmak esastır. Düşük ücretli işgücünün yaratılması meselesi yalnızca tarihsel kapitalizme özgü olmakla birlikte Wallerstein burada tarihsel kapitalizme özgü olan şeyin, “iş bölümü ve emeğin değeri arasındaki korelasyon” olduğunu vurgulamaktadır

(Wallerstein, 2006: 22). İş bölümü ve emeğin değeri arasında korelasyon, kadın/erkek emeğine biçilen roller ve bunlara karşılık gelen ücret düzeylerinin, toplumsal formasyondaki cinsiyet rollerine bağlı olacak şekilde hiyerarşik örgütlenmesi ile ilişkilidir. Toplumdaki cinsiyet rolleri içindeki ücret nasıl hiyerarşikse, oluşan meta zincirlerinin niteliği ve ülkeler arası işgücü maliyet ve ücretlerindeki dağılımlar da aynı derecede hiyerarşik olarak yeniden üretilmektedir. Elbette, ülkeler arası iş gücü maliyet ve ücretlerindeki dağılımların hiyerarşikleşmesiyle birlikte, meta zincirlerinin akış yönü de sermayeyi belli bir noktada yoğunlaştırma eğiliminde olmaktadır.

Üçüncü olarak, “sermayenin yoğunlaşması-merkezileşmesi ve bu mekanizmanın krize girmesi” en önemli kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Marx’ın kullandığı anlamıyla toplumsal üretim araçlarının gittikçe artan ölçüde bireysel kapitalistlerin elinde toplanması ve artan sermaye birikimi, birbiri ile rekabet halinde bulunan kapitalistler açısından bir “itme ve çekme” hareketine yol açmaktadır. İtme hareketi, birbiri ile rekabet halindeki kapitalistlerin birbirini iterek ayrılmasına/ayrışmasına neden olmaktadır. Ancak toplumsal sermayenin küçük parçalara bölünmesi, bir “çekme” hareketini de beraberinde getirebilmektedir. Bu durum Marx tarafından “kapitalistin kapitalist tarafından mülksüzleştirilmesi, birçok küçük sermayenin, birkaç büyük sermayeye dönüştürülmesi” biçiminde ifade edilmektedir. Küçük sermayelerin, tek bir kapitalistin elinde büyük kitleler halinde toplanması sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi sürecine karşılık gelmektedir (Marx, 2009: 596-597). Bu yön tarihsel kapitalizmde çevreden merkeze doğru olma eğilimindedir. Üretilen karın/artı değerinin bir kısmının bir bölgeden diğerine aktarılması çok uluslu bir düzeyde “bırakanlar” ve “alanlar” ilişkisine işaret eder (Quinn, 1992).⁴ Artığın merkezde yoğunlaşması, sermayenin de merkez ülkelerde yoğunlaşmasına, bu sermayenin daha fazla makineleşmeyi mümkün kılarak bir rekabet üstünlüğü sonucunun doğmasına neden olduğu vurgulanmaktadır (Wallerstein, 2006: 28). Öte yandan bu sürecin yeniden üretilmesi belirli noktalarda kesintiye uğramakta, bu kesinti sistemin yeniden yapılanmasını da beraberinde getirmektedir.

Goldstein (1988), Wallerstein’in sistemin krize girmesini ele alış biçiminin “savaş ve hegemonya yaklaşımı” ile örtüştüğünü vurgulamaktadır. Bu kısmen doğrudur. Wallerstein sistemik birikim çevrimleri ile hegemonların yükselişi ve düşüşü arasında bir ilişki olduğunu vurgulamaktadır. A ve B olmak üzere, sırasıyla genişleme ve daralma evreleri tanımlayan Wallerstein’a göre, her bir salınım hegemonik gücün el

⁴ Daniel Quinn’in İsmail adlı romanında, MÖ. 8000 yılına Tarım Devrimi’ni büyük bir kırılma noktası olarak tanımlamaktadır. Burada farklı toplulukları tanımlamak için bırakanlar ve alanlar kavramları kullanılmaktadır. Bırakan toplumları tarım devrimi öncesinde ve sırasında, tarımın kadim bilgisine sahip topluluklar olarak tanımlanmakta, bunun yanında alanların ise, Tarım Devrimi ve yerleşik hayata geçişte bu bilgiden yoksun oldukları vurgulanmaktadır. Buradaki önemli vurgu, şimdiki dek tartıştığımız literatürde gelişme ve az gelişmenin, sanayileşme ve sanayileşmemenin ülkeler arası rızaya dayalı bir süreç içinde değil, aksine belirli ölçülerde daha “güçlü” olanın dayatma veya yönlendirmesi doğrultusunda şekillendiği vurgusu söz konusudur. Oysa burada, bırakanlar, kendi istekleri ile “bırakmışlardır”.

değiştirmesi ile sonuçlanmaktadır. Birbirini takip eden genişleme ve daralma dönemleri tamamlandığında ise, sermaye birikim modeli değişme eğilimi göstermektedir.

Tablo 1. Sistemik Birikim Çevrimleri ve Hegemonlar

Dönem	Dalganın Özelliği	Hegemonik Güç	Sermaye Birikim Modeli
1150-1300	Genişleme	İmparatorluklar dönemi	Tarıma dayalı birikim
1300-1450	Daralma	Portekiz	Tarımın dönüşümü
1450-1650	Genişleme	Hollanda	Kapitalist tarım ve ticaret sermayesi
1650-1750	Daralma	Fransa-İngiltere rekabeti	Ticaret sermayesi
1733-1817	Genişleme	İngiltere	Sanayi sermayesi
1820-1945	Daralma	İngiltere	Sanayi sermayesi
1945-1968/1973	Genişleme	ABD	Sanayi sermayesinden finans kapitale geçiş
1968/1973 -Günümüz	Daralma	ABD'nin güç kaybı, Asya'nın yükselişi	Sanayi sermayesinin yeni form arayışları

Kaynak: Wallerstein'in çeşitli çalışmalarından hareketle yazar tarafından hazırlanmıştır.

Wallerstein'in asıl vurgusu, krizlerin, metalaştırma, proleterleştirme, sermayenin yoğunlaşma ve merkezileşmesi sonsuz ve sorunsuz bir ivme ile devam etmediği, aksine tarihsel kapitalizmin yeniden üretilmesi süreç içinde yaşanan krizler ile mümkün olduğu vurgusudur. Bir başka ifade ile tarihsel kapitalizmde yaşanan krizler, kapitalizm tarihinin temel "yeni yapılandırıcıları" işlevi görmektedirler. Yazar, aşırı üretim krizi olarak adlandırdığı birikim ve yatırım orantısızlıklarından doğan krizlerin "piyasanın temizlenmesi" gibi eleyici/seçici bir sürece işaret ettiğini vurgulamaktadır. Piyasada artığın yeniden dağılımı, kapitalizmin mekansal organizasyonunun yeniden yapılanması krizler çerçevesinde değişmektedir (Wallerstein, 2006: 33-34). Wallerstein'in analizinde, kapitalizmin krizleri temelde üç yolla aşılmaktadır: Dünya-sisteme yeni bölgelerin katılması ve bu bölgelerdeki ucuz işgücü ve hammaddeye ulaşmanın kapitalistin, kapitalist olmayanı içerleyerek genişlemesi; kriz dönemindeki hegemonların ekonomik güçlerinin görel bir biçimde zayıflayarak yeni sermaye birikim modellerine geçişin zorlanması; hegemonların ve hegemonik gücün el değiştirmesi ile.

Tarihsel kapitalizmde birikim politikaları, aktörlerin birbirleri ile çatışmalı süreçleri içinde var olur. Ancak çatışmanın hangi gruplar/sınıflar arasında yaşandığını ilk bakışta kolayca söylemek mümkün değildir. Ancak, tarihsel çizgide sermayenin birikim süreçlerini etkileyen faktörlerin farklılaşması ile çatışmanın tarafları değişse de Wallerstein'a göre tarihsel kapitalizm içinde devletin rolü oldukça önemlidir ve dikkatle analiz edilmelidir. Devlet hem bir iktidar aracı hem de ekonomik bir aktördür. Devletlerarası sistem içinde birbirine bağlı çok sayıda devlet, çok sayıda ulus, sınıflar ve hane halkı olarak tanımlayabileceğimiz gelirli birimler üzerinde bir düzenleyici/denetleyici/müdahaleci aygıt olarak çalışmaktadır (Wallerstein, 2006: 55). “Devlet-ulus-sınıf ve birey” olmak üzere dört temel unsurdan oluşan bu yapı oldukça dinamiktir. Devlet meselesi oldukça karmaşıktır ve Wallerstein merkez-çevre analizinde “güçlü devlet” ve “zayıf devlet” kavramları sıkça kullanılmaktadır. Ona göre güç, “devletin gücünün fiilen uygulanabilecek yasal kararlar alma yeteneği” ile özdeşdir. Avrupa dünya-ekonomi özelinde bir tanımlama ile güç, “dünya-ekonomisi içindeki merkez devletler de dahil olmak üzere, diğer devletler ve devlet sınırları içerisindeki yerel siyasi birimler karşısında güçlü olmak, uygulamada ise hukuki olduğu kadar fiili olarak da egemenlik” anlamında kullanılmaktadır (Wallerstein, 2012: 552). Burada, devletin girişimci ortamı düzenleme, vergi koyma ve toplama gibi görevleri sıralanabilir ancak bu devletlerin statik bir yaklaşımla ele alındığı düşünülmemelidir. Wallerstein, 16. yüzyıldaki “devlet” ile 21. yüzyıldaki “devlet” farklı oluşumları ifade etmekte olduğunu, devlet ve toplumun, son derece dinamik süreçler sonucu, karşılıklı etkileşim ile sürekli değişip/dönüştüğünü kabul etmektedir (Wallerstein, 2006: 80-88). Burada, devletin rolünün değişmezliği üzerinden bir tartışma yürütmek değil, aksine tarihsel kapitalizm içinde, “devletin değişen rolü ve yapısı”na ve bu örgütlenme modelinin sanayi sermayesi birikimindeki belirleyiciliğini tartışmak önemlidir.

3.2. İdeolojik İşleyiş Mekanizmaları

Bir tarihsel sistem yalnızca iktisadi arayışlar çerçevesinde değişip/dönüşmemektedir. İktisadi mantık, bir dizi ideolojik mekanizma ile desteklenmezse sistemin yeniden üretimi zorlaşmaktadır. Bu bağlamda Wallerstein'ın analizinin dayandığı ideolojik arka planın tarihsel kapitalizmin yeniden üretiminde oynadığı rol üzerinde durmak faydalı olacaktır.

Üzerinde durulması gereken kavramların başında “etnikleştirme” gelmektedir. Wallerstein, etnik grubu coğrafi olarak yakın yerlerde yaşayan gruplara göre belirli uğraşsal/iktisadi rollerin verildiği bir grup insan olarak tanımlamaktadır. Bu tanım ile, eksensel iş bölümü çerçevesinde farklı alanlarda uzmanlaşmalarına izin verilen ve sistem içindeki rollerinin, kapitalist sistemin kendisi tarafından tanımlanan etnik grupların yaratılmasına büyük önem atfetmektedir. Burada etnik grup, kendine has bir iş bölümünün üstlenildiği bir grubu ifade etse de kültür, dil, din, renk gibi kavramlar üzerinden de şekillenebilmektedir. Etnikleştirme ile yaratılan kategorizasyon, düşük

ücretli işgücü kategorilerinin dağılımı ile de doğrudan örtüşmektedir. Wallerstein'a göre, belirli etnik gruplar içinde yeniden üretilen işgücü, emek gücünü satabildiği süre boyunca bu etnik grup içinde sosyalleşmekte ve eğitilmektedir. Bu, diğer ideolojik iktisadi mekanizması olan "ırkçılık" ile de yakından ilişkilidir. Irkçılık ise, gereken yerlerde olabilecek en düşük ücretle çalışabilecek işçiler yaratan, uğraşsal-iktisadi rollerdeki kademelendirmeyi katılaştırarak gelir dağılımı eşitsizliğinin meşrulaştırılmasını kolaylaştıran ve aynı iktisadi yapı içindeki çeşitli işçi kesimlerinin birbiri ile ilişki kurmasını engelleyen bir zemin oluşturmaktadır (Wallerstein, 2006: 64).

Bir diğer mekanizma ise "evrenselcilik"tir. İlk bakışta, evrenselcilik ve ırkçılık-etnikleştirme söylemleri zıt görünmektedir, ancak sermaye birikim süreçlerini yönetmede bir uyum içinde çalışmaktadırlar. Wallerstein, çalışmalarında ırkçılık ve evrenselciliği dünya düzeyinde iki düzleme yerleştirmektedir. İlk düzlemde ırkçılığın dünya düzeyinde doğrudan üreticileri denetim altında tutması vardır. İkinci düzlemde ise evrenselciliğin "farklı ülkelerin burjuvazileriyle dünya düzeyinde çeşitli orta tabakaların etkinliklerinin, üretim süreçlerinin en sıkı biçimde tümleştirilmesini ve devletlerarası sistemin en düzgün biçimde işlemlerini sağlayacak kanallara yönelmeye ve böylelikle sermaye birikimini kolaylaştırmaya" yönünde birer araç vazifesi görmesi vardır (Wallerstein, 2006: 69-71). Yani ırkçılık ve etnikleştirme; merkez ve çevre ayrışmasının yeniden üretilmesine yönelik, sınıflar, statü grupları vb. kategoriler yaratırken, evrenselcilik; kapitalizmin "ortaklaştırıcı" zeminini yaratmak yönünde çalışmaktadır. Ortaklaştırıcı zemini somutlaştırmadan önce, kapitalist dünya ekonomisinin büyümesiyle iktisadi yapıların çevreleşmesinin, devletlerarası sisteme katılan ve bu sistem tarafından kısıtlanan zayıf devletler yaratılmasının kültür düzeyinde de bir baskı yarattığı ve bu baskıların kendini "modernleştirici" bir söylem içinde ifade ettiği vurgulanmaktadır. Özünde, verimlilik ve etkinlik arayışında olan modernleşme söyleminin odağı ekonomik ve siyasi konjonktür ile değişip dönüşmektedir. Modernleşme söyleminin temelleri, kendini en çok bilimsel kültür görüngüsünde gösteren akılcılaştırmanın kutsanması ile atılır. Akılcılaştırma, evrenselcilik ve etnikleştirme amaçlarına uygun zemini hazırlar niteliktedir ve Wallerstein'ın "akılcılaştırma uzmanları" olarak tanımladığı, "yönetici, teknisyen, bilim adamı, eğitimci" tabaka aracılığı ile sistemi meşrulaştırmakta ve sistem içinde kendini yeniden üretmektedir. Bu, evrenselcilik ideolojisi ile de kol kola ilerlemektedir.⁵

Bir diğer ideolojik mekanizma, "ulus ve ulusçuluk" kavrayışının oluşturulmasıdır. Ulus hem devlet özelinde politika yapımcıların, politika önerilerinde temel

⁵ Örneğin, iktisadi verimliliğin, teknolojik ilerlemenin, kalkınmanın temelinde sanayileşme olduğu söylemlerine duyulan güven bunun bir örneğidir. Ayrıca, 1960'lı yıllarda iktisadi planlamanın kalkınmanın ön koşulu olarak kabul edilmesi yönündeki tutum ve dünya ekonomisinde bunun yansımalarının izlenmesi de evrenselcilik ideolojisinin nasıl çalıştığı ile ilgili basit örnekler olarak kabul edilebilir.

dayanaklarından biri olarak, hem de her bir devletin devletlerarası sistemle olan ilişkisi kuran siyasal bir aygıt olma işlevi üstelenerek kritik önem taşımaktadır. Bu bağlamda, hem kendi egemenlik alanları içinde (toprakları) siyasal bir gücü temsil etmek, hem de otoritelerini güçlendirmek için devletlerin izledikleri yollardan biri de “ulus” inşasıdır.⁶ Hem devlet içi hem de devletlerarası düzlemde Wallerstein’a göre ulusçuluk, “devlet yapılarının asgari çimentosu” işlevini görmektedir (Wallerstein, 2014: 101-102). Bu birbiri ile çelişkili görünen evrenselcilik, etnikleştirme, ırkçılık, ulusçuluk, akılcılaştırma gibi temel dinamikler, modernleştirici bir söylem içinde tarihsel kapitalizmdeki rolleriyle bağlantılı olarak “sonsuz ve sorunsuz sermaye birikimi için hem ekonomik hem de sosyo-kültürel zeminin hazırlanması” hususunda ortak bir akılda birleşmektedir.

4. Dünya Sistemi Analizinin Kısıtları Üzerine Tartışmalar

Bu çalışmanın temel motivasyonu oluşturan husus, dünya sistemleri analizinin ciddi eleştiriler ile karşılaşarak, 1990’lı yıllarda neredeyse terk edilmiş olmasıdır. Bu nedenle, bu bölümde analize yönelik eleştirileri ortaya koymak ardından da bu eleştirilerin eleştirisini yaparak yeni tartışma eksenlerini belirlemek amaçlanmıştır.

Wallerstein’ın dünya sistemi analizine, hem analiz birimi olarak dünya sistemini kullanan teorisyenler hem de kapitalizm tarihini anlama arayışları olan araştırmacılar tarafından yöneltilen *birinci eleştiri eksenini*, analizin kapitalizmi dönemleme ve Avrupa-merkezcilik sorunudur.⁷ Kapitalizmin tarihselleştirilmesine ilişkin 16. yüzyıla büyük önem atfeden Wallerstein, Amin, Dunn gibi dünya sistemleri teorisyenleri, Frank, Gills, Arrighi, Abu-Ludgod, Wilkinson ve dünya-sistemi analizinin kavramsal temellerinin atılmasında Wallerstein’in büyük ölçüde takipçisi olduğu Braudel dahil pek çok yazar tarafından eleştirilmiştir.

Wallerstein ve Amin gibi yazarlar, 16. yüzyıldaki dönüşüme, feodalizmden kapitalizme geçiş tartışmaları bağlamında⁸ büyük önem atfetmektedir. Amin, 16. yüzyıl öncesinde var olan sistemleri de büyük resmin bir parçası olarak gördüyse de Wallerstein’ın bu konuya bakış açısı daha keskin çizgilerle diğerlerinden ayrılmaktadır. Bu nedenle özellikle Wallerstein’ın dünya-sistemi yaklaşımı, Frank ve Gills’in derlediği “Dünya Sistemi: Beş Yüzyıllık mı, Beş Bin Yıllık mı?” adlı kitapta sistematik biçimde eleştirilmektedir. Wallerstein 16. yüzyılda uluslararası iş bölümünün özel bir şekilde yapıldığını iddia etmektedir. Ancak, diğer taraftan Frank, Gills gibi yazarlar, Mezopotamya merkezli dünya sisteminin 5000 yıl öncesine

⁶ Siyasal ve ekonomik örgütlenmelerin modern biçimleri olan ulus-devletlerin kökeni 16. yüzyıla uzanmakta, özellikle 1945 sonrası dönemde ise ulus-devletler evrensel bir sistem haline gelmektedir. Kapitalist dünya-ekonomi içinde, çok sayıda ulus devlet varlık göstermekte, bu heterojenlik uluslararası iş bölümünde devletlerin pozisyonlarının değişip dönüşmesinde de belirleyici olmaktadır

⁷ Bu noktada, Amin ve Chase-Dunn’da kapitalist dönüşümün periodizasyonunda Wallerstein ile hemfikirler ve 16. Yüzyılı büyük kırılma olarak ele alırlar.

⁸ Bu konuda tartışmanın dünya sistemi analizi dışında başka bir boyutu için bkz. Sweezy ve Dobb, (1950); Dobb (2007).

dek uzanan ardışık salınımlarla merkez ve çevrenin el değiştirme süreçleri ile evrilen yapısına dikkat çekmişlerdir (Frank ve Gills, 2003). Ayrıca Braudel’de, İtalya şehir devletleri temelinde örgütlenen bir dünya ekonomisinin kökenlerini 13. yüzyılda aramakta ve merkez-çevre tartışmasının temelini kentleri alarak tartışmayı başka bir boyuta taşımaktadır. Her dünya imparatorluğunda bir merkez ve bir merkezi kent tanımlayan Braudel’e göre, merkezi kentin değişmesine bağlı olarak siyasi merkez de yer değiştirmektedir. Bu dönemleme tartışmasında, Abu-Lughod da birden çok merkezi olan dünya ekonomisinin temellerini 13. yüzyılda oluştuğunu ve bu sistemin tek bir merkez yerine, çok merkezli olduğunu vurgulamaktadır (Abu-Lughod, 1991).

İkinci tartışma eksenini, Wallerstein’in dolaşımçı olduğu iddia edilen analizine karşı, üretimi ve üretim ilişkilerini, üretim araçlarının sahipliğini ve emek verimliliğini ön plana koyan karşı görüştür. Üretimci görüş, büyük ölçüde Brenner’in sistematik eleştirilerinin ardından önemli bir gündem maddesi olmuştur. Brenner, feodalizmden kapitalizme geçişte, Wallerstein’in ticaretin büyümesi gibi niceliksel değişimlere verdiği önemi ve merkez-çevre analizini bir uluslararası iş bölümü çerçevesine oturttuğu için eleştirmektedir. Yazar, Marksist geleneğe bağlı çoğu teorisyenin gelişme ve az gelişmeyi tanımlarken sınıf ilişkilerini analizin merkezine almaktan kaçındığını vurgulamaktadır. Ona göre Wallerstein, emek üretkenliğindeki artışa dayanan görece artı-değerin sistematik gelişimi gerçeği ile yüzleşmemektedir. Belirli bir işgücü, ancak ve ancak eskisinden daha kısa sürede kendi yeniden üretimini mümkün kılan üretim ve geçim araçlarını üretebildiğinde, artı değer üretimini de maksimize edebilir. Bu niteliksel değişimler de üretici güçlerde bir değişme ya da yenilik olmaksızın gerçekleşemez. Artı değer birikiminin ekonomik kalkınmayı sağlamak için bir araç olarak işleyişinin temelinde, kapitalist sosyal-üretken sınıflar ya da sınıf ilişkileri temelinde örgütlenen bir üretim sistemi ile desteklenmesi yatmaktadır. Brenner’e göre, Wallerstein özgür ücretli emeğin oluşumunu dünya sisteminin ve uluslararası iş bölümünün genişlemesinin bir sonucu olarak görmektedir. “Kar için ticaret aracılığı ile daha fazla üretim” ancak emek gücünün bir meta olduğu ve özgür ücretli emeği kastettiğinde mümkün olabilir (Brenner, 1977: 30-33). Brenner, bir toplumda ya da sistemde emeğin farklı formlarının bir arada bulunabildiği tezinden hareketle bu tip genellemeleri yanlışlanabilir bulmaktadır.

Brenner’e göre, çevredeki gelişme ya da az gelişme artı değer transferi ile belirlenmemektedir. Dolayısı ile ekonomik gelişme yalnızca servet birikimi ile açıklanabilen niceliksel bir gelişme olarak tanımlanamaz. Burada odaklanması gereken, üretim araçlarının sahipliğini elinde bulunduran sınıfın üretimde kullandığı emek gücünün verimliliğidir. Emek verimliliği ise, bir sınıf sistemi, bir mülkiyet sistemi ve bir artı değer üretme düzeneği ile sıkı sıkıya bağlıdır (Brenner, 1977: 67-68). Dobb da mübadele ilişkilerinin önemine değinmekle birlikte, feodalizmden kapitalizme geçiş tartışmaları yürüttüğü çalışmasında, üretimin karakterindeki ve buna bağlı olan toplumsal ilişkilerin karakterindeki değişmelerin, toplum üzerinde ticaret

ilişkilerindeki değişmelerin yarattığı etkiden daha güçlü ve derin etkiler yarattığını vurgulamaktadır (Dobb, 2007: 24).

Skocpol de, Wallerstein'in modernizasyon teorilerine bir karşı duruş arayışı ile yola çıkıp, onları bir başka yoldan yeniden ürettiğini vurgulamaktadır. Wallerstein'ın, merkez-çevre analizinde pazar için üretimle uyumlu olacak şekilde egemen sınıflar tarafından belirlenen emek kontrol biçimlerinin farklılığını, kapitalizmin önemli özelliklerinden biri olarak tanımlamasını eleştirmiştir. Wallerstein'ın üretimin örgütlenmesinde, üretimin sosyal ilişkileri bağlamında ele alınan emeğin yerine, egemen sınıfların kontrolünde belirlenen emek kontrol biçimi farklılıklarını ele alması, Skocpol'e göre analizin dinamiklerini Marksist köklerinden koparmaktadır. Yazara göre, Wallerstein iki ekseninde indirgemeci bir analiz yapmaktadır: Sosyo-ekonomik yapının, dünya piyasasındaki kar fırsatları ve teknoloji üretim olanaklarına (ve bu noktada teknoloji üretim olanaklarının nasıl belirlendiği üzerinde durmaması) ve devlet yapılarının ve politikalarının hakim sınıf çıkarları ile belirlenmesine indirgenmesi (Skocpol, 1977: 1077-1078, 1080).

Bergesen (1984), Onyishi ve Amoke (2016) da Wallerstein'ın üretimin sosyal ilişkileri ile ilgilenmediği vurgusunu yapmaktadır. Onyishi ve Amoke, devlet ve işçi sınıfı arasındaki çatışmalı ilişkiye dikkat çekerken, Bergesen ise, Wallerstein'ın Adam Smith ekolünü takip ederek uluslararası iş bölümü odaklı tartışmayı merkeze almasını, kapitalizmin tanımlanmasına ilişkin problem yarattığı gerekçesi ile eleştirerek, üretimin sosyal ilişkilerine dayalı bir analiz biçiminin gerekliliğini vurgulamaktadır (Bergesen, 1984). Onyishi ve Amoke (2016) ve Bergesen (1984), öncelikle feodalizmden kapitalizme geçişi anlamak için Avrupa'da sınıf ilişkilerinde yaşanan değişimleri anlamak gerektiğinin altını çizmekte, Brenner (1977)'e atıfla, dünya sisteminin ortaya çıkışının, mübadele yapısı veya kapasitesindeki değişimler ile açıklanamayacağını vurgulamaktadır. Dünya sisteminin ortaya çıkışının üretim süreçlerini doğrudan etkileyemeyeceği savı ile gelişme ve az gelişmenin sınıf mücadelelerinin bir sonucu olduğu sonucunu ortaya koyan yazar, kapitalist ekonomik gelişmenin yenilikler aracılığı ile sermaye birikimine yönelmek motivasyonunun, özgür ücretli emeğin yaratıldığı bir sınıf formasyonu ile mümkün olacağını belirtmektedir. Gelişme ve az gelişme birbiri ile bağlantılı süreçler değildir ve her biri kendine özgü spesifik sınıf ilişkilerinin evriminin bir sonucu olarak oluşmaktadır. Bu noktada yalnızca Wallerstein'ı değil, Frank'ı da emek verimliliğini analizin merkezine koymadıkları gerekçesi ile eleştirmektedir.

Bergesen'in çalışmasının özünde merkez-çevre hiyerarşisini reddetmediği, bu hiyerarşinin anlaşılmasında mübadele ve güç ilişkilerini ya da Marksist analizin yalnızca ilgili toplum içindeki sınıf ilişkilerini analize konu eden metodolojik kısıtlarını kullanmayı reddettiği söylenmelidir. Bergesen'in çarpıcı sonucu ise toplumlar arası sınıf dinamiklerinin gündeme alınması gerektiği, ancak burjuvazi ve ücretli emek çatışmasının yalnızca 19. yüzyıl Avrupa'sını açıklayabildiği yönündedir.

Kapitalizm öncesi üretim biçimlerine sahip toplumlarda ücretli emeğin ortaya çıkışının sınıf ilişkilerinde ve dolayısı ile üretimin organizasyonunda ne tür değişiklikler yarattığını anlamak, geleneksel burjuvazi ve ücretli emek çatışması konsepti üzerinden gerçekleşemez. Burada içsel-dışsal dinamikler ayrımı bir kenarı bırakılarak, tek bir dünya ekonomisi içinde, tek bir sosyal formasyonda ve tek bir üretim biçimi içinde sınıfsal formasyonların anlaşılması gerekmektedir. Yazara göre, dünya ekonomisi, ne Wallerstein'ın iddia ettiği gibi eşitsiz değişim ve uluslararası iş bölümü ile ne de Brenner'in vurguladığı gibi bir ulus devlet sınırları içindeki sınıf ilişkileri temelinde anlaşılabilir. Küresel üretim tarzı, merkez ülkeler hakimiyetindeki küresel sınıf ilişkileri ve çevresel üretimin kontrolü ile şekillenmektedir. 20. yüzyıl toplumunda ise, yabancı yatırımlar, askeri bağımlılık ve çok uluslu şirketler tarafından organize edilen bir küresel üretim tarzından bahsedilebilir (Bergesen, 1984: 370-371).

Arrighi ise dünya sistemi analizine sınıflar arası çatışmalı yapının dahil edilmemesini Brenner'den farklı bir perspektif ile değerlendirmektedir. Sınıf çatışmalarının analize dahil edilmemesinin, çevrede yaşanan gelişmeleri merkezin "yansıması" olarak ele alınmasından kaynaklandığını vurgulamakta, bu bağlamda çevre ülkelerin özgül yapılarının dikkate alınmadığının da altını çizmektedir. Dolayısı ile çevreye yüklenen bu edilgen yapı, sistem karşıtı analizlerin analize dahil edilmesini engellemektedir (Arrighi, 1998: 121). Diğer taraftan Chase-Dunn ve Hall, sınıf analizine odaklanan tartışmaların ötesine geçerek, esas olanın sınıf meselesinin ötesinde bir bakış geliştirmek olduğu sonucuna varmaktadır. Dünya sistemi analizini küçük devletsiz ve sınıfsız toplulukları ve bunların arasındaki ilişkileri içerecek biçimde genişletmenin önemine ticaret, savaşlar, evlilikler gibi etkileşim noktaları tespit ederek vurgu yapmaktadırlar (Chase-Dunn ve Hall, 1997: 391, 394). Dolayısı ile Chase-Dunn ve Hall'in dünya-sistemi analizine katkısı, Brenner ve takipçilerinin katkısı ile taban tabana zıt görünmektedir.

Bir diğer tartışma eksenini, çok geniş bir tartışma alanı bulamasa da dış alan ve yar çevre ve çevreye ilişkin kavramsal bir sorgulamanın yanında, bunların dünya sistemindeki önemleri ile ilgili bir tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Buradaki tartışma, birkaç boyut ile ele alınabilir. İlk boyut, Wallerstein'ın dış alan kavramı ile ilgili tartışmasıdır ki bu da eklemlenme sorunsalı çerçevesinde tartışılabilir. İkinci boyut ise, çevre ülkelerin dünya sistemi içindeki rollerinin önemine ilişkindir.

Frank, kapitalizmin dünya ölçeğinde gelişen bir üretim tarzı olduğunu vurgulamakta dünya ekonomisinin parçası olan herhangi bir yapı için kapitalist midir, kapitalist değil midir tartışması yapmanın anlamsız olacağını belirtmektedir (Frank, 1966). Çünkü ona göre, dünya ekonominin parçası olan tüm yapılar artık kapitalisttir. Bu savdan yola çıkarak, Wallerstein'ın lüks mal ticaretini dünya sisteminin bir parçası olarak görmediği, merkez ile lüks mal ticareti aracılığı ile etkileşimde bulunan ülkeleri dış alan olarak tanımladığını hatırlatalım. Frank ve Gills, lüks mallarının ticaretinin de sosyal yapıların yeniden üretiminde önemli olduğunu vurgulayarak, bu yüzden

Wallerstein'ın Avrupa merkezli dünya sistemini, aslında Afro-Avrasya dünya sisteminin bir parçası olarak ele almak gerektiğini belirtmektedir.

Chase-Dunn ve Grimes ise, zorunlu mal alışverişlerinin küçük bölgeler ile sınırlandığı ve daha büyük bölgelerde siyasi/askeri etkileşimlerin meydana geldiği, lüks mal alışverişinin en önemli etkileşim ağı olduğu farklı sistemleri, iç içe geçmiş bir ağ modeli çerçevesinde ele almayı önermektedir (Chase-Dunn ve Grimes, 1995: 392-393). Bu arayışa paralel olarak, Gereffi vd. (1994) ise, merkez-çevre ilişkisini kullanarak çevrimsel hareketler ışığında hammaddelerin, üretim süreçlerinin ve nihai tüketicilerin arasındaki ilişkileri “küresel meta zincirleri” yaklaşımını kullanarak ve analizin merkezine rekabet ve yeniliği alarak analize dahil etmiştir. Bu yaklaşımda yazarlar, bugünün dünya sistemini anlamak için yeni bir kavrayış gerektirmek gerektiğini ortaya sürmüş, devletler, hane halkı, girişimler gibi makro ve mikro düzeydeki tüm aktörler arasındaki karmaşık ağ ilişkilerini, servetin küresel dağılımını da dikkate alarak analiz etmeyi önermektedir (Gereffi vd., 1994: 11-12).

Eklemlenme tartışmaları üzerinden dünya sistemi analizine yöneltilen *eleştirilerden biri diğeri* yarı çevre ve çevre ülkelerin dünya sistemine eklemlenmedeki rolleri ile ilgili sorgulamayı içermektedir, bu tartışma çeşitli alt düzlemlerde ele alınacaktır. İlk olarak, Petras (1981) eklemlenmenin aşamalı bir süreç olduğuna dikkate çekmektedir. Yazar, dünya sistemi kavramının, onu üreten sınıf gerçekliklerinden soyutlanmış ulusal özelliklerin statik bir tanımı olarak kaldığını ve teorinin toplumsal değişimi açıklayabilme kapasitesini büyük ölçüde sınırladığını vurgularken, aynı zamanda çevre ve yarı çevre ülkelerin sisteme katılışlarının standart bir kalıba oturulmaması gerektiğini vurgulamışlardır. Yazara göre ülkeler, dünya kapitalist sistemine, farklı düzeylerde ve üretici güçlerinin gelişimine bağlı olarak, farklı derecelerde etkilerle katılırlar. Bununla birlikte, daha önemlisi, üretimin örgütlenmesi, sınıf ilişkileri ve toplumları farklılaştıran ve sonuçta dünya sistemi içerisine yerleştirilmelerine anlam katan devlet ve sınıf karakteridir. Ona göre, eklemlenmenin aşamalarını dikkate almayan dünya sistemi analizi, sistem karşıtı hareketleri analize dahil edecek araçlardan yoksundur (Petras, 1981: 151-153). Hall (1986) ise, eklemlenme aşaması ve derecesi kavramı üzerinden bir eleştiri geliştiren sosyal bilimciler arasındadır. Bu noktada eklemlenen devlet ve sınıf tiplerinin, eklemlenmenin zamanı ve derecesinin, eklemlenme sürecini etkileyen tüm faktörlerin bir arada ele alınması gerektiğini vurgulamakta ve yerel sosyal ve ekonomik yapıların eklemlenmenin şeklini ve aşamalarını belirlediğinin altını çizmektedir. Buna göre, Wallerstein'ın dünya sistemi analizi çevre ve yarı çevreye edilgen bir anlam yüklemesi eleştirilmektedir (Hall, 1986: 398).

Şimdiye kadar ele alınan eleştiri eksenlerinin pek çoğunu içeren *bir diğeri eksen* de Yamada (2012) tarafından ele alınan, dünya-sistemleri analizinin 16. yüzyıla yüklediği önemin, analizin holistik arka planının olumsuz bir yansıması olarak, analizi statik bir düzleme indirgediği yönündedir. Şöyle ki, Yamada'ya göre, bölgelerinin ve

toplumlarının birçoğu, genişleyen modern dünya sistemine dahil edilmeden önce kendi bölgelerindeki sosyal, ekonomik ve kültürel farklılıkları zaten oluşturmuşlardır. Yazara göre, dünya sistemleri teorisyenleri, ulusal gelişimin analizlerini çoğu zaman göz ardı etmektedir ve bu nedenle analiz, kapitalizm öncesi üretim biçimlerini de ele alacak biçimde yenilenmelidir. Bunu yaparken de kapitalizme geçiş ve geçiş sürecinde üretim tarzlarının eklenmesi, sınıf formasyonlarının yapısı ve eklenme sürecindeki dönüşümleri ile sürece etkileri, toplumların eklenme sürecindeki, beklenti, çözülme ve süreklilikleri dikkate alınmalıdır. Bu yaklaşım ile Yamada'nın, dünya sistemleri analizinde özellikle üretim tarzlarının eklenmesine yaptığı vurguyla üreticiliği desteklediği, diğer taraftan sınıf yapılarının dönüşümüne odaklanarak Brenner'in sınıf eleştirisine yakın olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Yamada'nın farkı, bir sosyolog olarak, toplumların ve sosyal sınıfların eklenme sürecinin dinamik bir süreç olduğunu vurgulaması, dolayısı ile eklenmenin çeşitli tiplerde gerçekleşebileceğine dair yaptığı vurgudur. Bu aşamada yönetici sınıflar, bağımlı sınıflar ya da yabancı sermaye üzerinden gerçekleşen üç tip dönüşüm ve buna bağlı olarak eklenme/geçiş süreci tanımlamaktadır (Yamada, 2012: 115-117).

Bu tartışma eksenindeki son eleştiri ise, O'Brien (1982) tarafından ortaya konulmuştur. Bu tartışma eksenini, çevre ülkelerin merkez ülkelere artı değer aktarımındaki nicel katkısını sorgulamaktadır. Yazar, özünde "çevre ülkelerde yapılan üretim/ merkez ülkelere aktarılan artı değer kapitalist sistemin yapılanmasında ya da merkez ile çevre arasındaki hiyerarşinin oluşmasında bu kadar önemli miydi?" sorusunu sorarak tartışmaya farklı bir bakış açısı kazandırmaktadır. Yazar, 16. yüzyıl ile 18. yüzyıl arasında uluslararası ticaretin, Batılı metropol/merkez ülkelerde oynadığı rolün kısıtlı olduğunu vurgulamaktadır. 20. yüzyılın son dönemine kadar ticaretin çok büyük bir bölümünün metropol ülkeler arasında yapıldığını ortaya koyan yazar, dış ticaretin ekonomik etkinliğin sınırlı bir kısmını oluşturduğunun altını çizerek, 1780-1790 döneminde Avrupa milli gelirin yalnızca yaklaşık %4'ünün ihraç edildiğini ortaya koyarak hipotezini desteklemektedir (O'Brien, 1982).

Ele alınacak *son ana tartışma eksenini*, gücün sistemik belirleyeni tartışması olarak ifade edilebilir. Buradaki tartışma devletin gücünün temel belirleyeni çerçevesinde yoğunlaşmaktadır. Bu kapsamda yapılan eleştiriler, doğrudan ya da dolaylı olarak bir politik alan olarak tanımlanan devletin iktisadi temelden türeyen ve ekonomik gelişmeler etrafında örgütlenen bir alan olarak tanımlanmasının eleştirisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Skocpol, Wallerstein'in "devletler merkez oldukları için güçlüdür" ifadesinin, "devletler güçlü oldukları için merkezdir" ifadesi ile desteklendiğini vurgulamakta, bu noktada Skocpol, Wallerstein'in merkez çevre hiyerarşisini oluşturan temel argümanların totolojik olduğunu iddia etmektedir. Ona göre ordu ve bürokratik kurumlar, jeopolitik konum, dünya piyasaları ve para kontrolü üzerindeki kontrol gücü, devlet gücünün sistemik belirleyicileri olarak ele alınmalı, Avrupa devletleri arasındaki politik-askeri rekabetin güce etkisi tartışılmalıdır. Ayrıca, yazar ulus devletin önemsizleştirilerek, yerine baskın ve hiyerarşik biçimde

örgütlenmiş devlet merkezli yaklaşımın getirilmesine de karşı çıkmaktadır (Skocpol, 1977). Terlouw (1992) ise, merkez-çevre dinamiklerinde, ulus devleti analiz birimi olarak kabul ederek altı temel değişkene dayalı bir analiz önermektedir. Belirlenen bu değişkenler ışığında, devletin gücü ve merkez pozisyonu anlaşılabilir. Bu değişkenler: dünya milli hasılası içinde ülkenin milli hasılasının payı, dünya ticaretinin büyüme oranı, ülkeler arası ticari ilişkilerin stabilitesi, gönderilen ve ülkeye gelen yabancı elçi sayısı, gönderilen ve ülkeye gelen yabancı diplomatların sayısı, asker sayısı ve askeri harcamalardır (Terlouw, 1992: 164).

5. Sonuç Yerine: Eleştirilerin Eleştirisi

Dünya sistemi analizine yöneltilen geleneksel eleştirilerle birlikte, yakın dönemde yapılan tartışmalar, meselenin cinsiyet, kentleşme, etnik dinamikler, ekoloji boyutunu da dikkate alma çağırısı yapmaktadır. Örneğin, Misra (2000) dünya sistemleri analizinin evriminde cinsiyet hiyerarşilerinin/ilişkilerinin analize dahil edilmesinin önemine dikkat çekmektedir. Smith (2000) ise, dünya sistemi analizinde şehirlerin oluşumunda ve şehirleşmenin önemli bir değişken olarak ele alınması önermektedir. Bu kapsamda, coğrafi dağılımları, küreselleşmenin temel etkilerini, merkez-çevre hiyerarşisini ve farklı iktisadi ve politik rejimler altındaki dönüşümü dikkate almak konusunda bir öneride bulunmaktadır (Smith, 2000). Bergesen ve Bartley (2000) de, dünya sistemi analizinde ekoloji perspektifinde bir boşluk olduğunu vurgulayarak, ekoloji boyutunu analize dahil etmek üzere bir başlangıç noktası oluşturma çabasındadırlar. Bu noktada tartışma eksenini, ormansızlaştırma ve nüfus artışı, küresel ısınma bağlamlarında sürdürülmekte, sonuç olarak da çevresel etik boyutunun analize dahil edilmesi gerektiği vurgusu yapılmaktadır. Çünkü dünya sistemde, dünya gezegeni veridir ve merkez-yarı çevre-çevre hiyerarşisi, yarattıkları tahribat açısından da farklılaşmaktadır. Elbette, çevre etiği boyutunun dikkate alınması, tek boyutlu bir tartışmanın ürünü değildir, bu noktada, çevre etiğinin düzenlenmesinde kurumsal arka planın da oluşturulması çok önemlidir (Bergesen ve Bartley, 2000).

Tartışmaların çok boyutlu olması nedeniyle, bu çalışmada üzerinde durulacak eleştirilerin kapsamı daraltılmıştır. Dünya sistemi analizinin ekolojik, kültürel, cinsiyet ve özellikle kentleşme ve kentlerin rolü bağlamlarını içermesi elbette çok önemlidir. Ancak bu çalışmada asıl odak noktası, dönemleme-üretim süreçleri-sınıf ilişkileri-devlet merkezli eleştirilerin eleştirisi ile sınırlandırılmıştır.

İlk olarak dönemleme tartışmalarına odaklanılacaktır. Tarihsel analizlerde, 16. yüzyıl öncesinde ülkeler arasında ve ülke içinde üretici güçler arasında hiyerarşilerin olduğu, özellikle lüks mal ticareti üzerinden çeşitli etkileşimlerin olduğu açıktır. Hatta Karatani'nin "Dünya Tarihinin Yapısı" adlı çalışmasında, armağana dayalı mübadele biçimlerinin yaygın olduğu ilkel toplumlarda (Karatani, 2017: 50-59) bile bu tür üretim ve dolayısı ile sermaye birikim hiyerarşilerinden söz etmek mümkün olabilir. O halde sermaye birikimi ve bunun ülke, topluluk ya da topluluklar arası düzeyde farklılaşmalarının aslında yerleşik hayata geçiş devrimine kadar götürülebileceği iddia

edilebilir. Sermaye birikim motivasyonunun yerleşik hayata geçilmesiyle önceki toplumlardan farklılaştığını, özünde bugünkü birikim motivasyonunun temellerinin armağana dayalı mübadele döneminde zaten farklılaştığı vurgulanmalıdır. Wallerstein'ı eleştiren yazarların ortak noktası, modern kapitalist dünya-sisteminin, Avrupa merkezci bir anlayışla 16. yüzyıl sonrası bir dönemleme ile anlatılmasında bulunmaktadır. Ancak Wallerstein, “Modern Dünya Sistemi” çalışmasının ardından yayınlanan daha yakın dönem araştırmalarında, meselenin Avrupa merkezli bir analiz yapma amacının ötesinde olduğuna ve çalışmalarının Avrupa'nın “ilerici, modernleştirici” etkisi gibi vurgulamaları içermediğine dikkat çekmektedir. Avrupa, Wallerstein'a göre “tarihte bir sapmadır”. Dünya tarihinde birçok dünya-sistemi var olmuştur, modern dünya-sistemi veya kapitalist dünya-ekonomisi bu birçok sistemden yalnızca biridir (Wallerstein, 2003: 530-534). Wallerstein'ın bu vurgusu, onun dünya sistemleri analizinin 16. yüzyıl sonrası Avrupa merkezli bakış açısı eleştirilerine bir yanıt olarak ele alınmalıdır.

İkinci olarak, dolaşımcılık ve üretimcilik tartışması ele alınabilir. Wallerstein'ın dünya-sistemi analizine yalnızca niceliksel ticaret artışına önem verdiği gerekçesi ile yapılan eleştirilerde, Wallerstein'ın ortaya koymaya çalıştığı şeyin tam olarak anlaşılmadığı görülmektedir. Wallerstein 16. yüzyılda ticaret hacmindeki artışın “feodalizmden kapitalizme geçişte” kilit bir rol üstlendiği vurgulamakta, ancak dış alan tanımı yaparken, lüks mal ile zorunlu mal üretme kapasiteleri arasında bir ayrım da yapmaktadır. Lüks mal ve zorunlu mal ayrımında, bu ayrıma yüklenen tarihsel rol tartışılabilir ancak buradan da anlaşılacağı gibi dünya-sistemi analizinde ticaretin niceliği kadar, niteliği de önemlidir. Burada, O'Brien tarafında ortaya konulan eleştiriye dönülebilir, çünkü o da dünya-sistemi yaklaşımını eleştirirken, kendi de aynı bakışı bir başka yoldan üretmiş görünmektedir. Aslında, O'Brien tarafından yapılan eleştiride, 16. yüzyılda Batı Avrupa merkez ülkelerinde ticaretin uluslararası rolünün kısıtlı olduğuna dikkat çekilmesi ve 20. yüzyılın ortalarına kadar dünyadaki toplam uluslararası ticaretin çok büyük bir bölümünün metropol ülkeler arasında gerçekleştiğine vurgu yapılması, ticaretin yalnızca niceliksel boyutuna dikkat çekmektedir. Oysa burada önemli olan ticarete konu olan mallar, yani dış ticaretin mal kompozisyonudur.⁹ Ülkeler arasındaki hiyerarşiyi yaratan şey özünde üretim süreçlerindeki farklılıklardır ancak baskın mübadele biçimi bu hiyerarşik ilişkileri görünür kılmaktadır. Bu nedenle, mübadele ilişkilerinin hem kapasite hem de mal bileşimi açısından incelenmesi gereklidir. Dünya-sistemi analizi, ticaretin mal kompozisyonunun analizini lüks ve zorunlu mallar düzleminde bıraksa da sunduğu

⁹ Ayrıca, O'Brien'in uluslararası ticaretin niceliksel olarak merkez ülkeler olarak belirlediği ülkeler grubunda yoğunlaşması, dünya sistemi yaklaşımının sunduğu çerçeve ile taban tabana zıt anlaşılmalıdır. Yalnızca, ticaret hacminin bu ülke gruplarında yoğunlaşmasına bakmak, sisteme “eklemlenen” diğer ülke gruplarını önemsizleştirmektedir. Oysa Wallerstein'ın analizinde, yarı-çevre ve çevrenin varlığı tarihsel kapitalizmin özüdür. Ticaretin büyük bölümü merkez ülkeler arasında gerçekleşebilir –zaten bu beklenen bir durumdur- ancak burada esas olan merkez dışındaki ülkeler ile yapılan ticaretin karakteristiğinde bir dönüşüm izlenip izlenmediğidir.

araçlar bugün meseleyi daha geniş bir perspektifle ele almaya gerekli zemini oluşturmaktadır.

Martinez Vela, Wallerstein'ın analizlerinde ülkelerin merkez ve çevre pozisyonlarının belirlenmesinde, teknolojiyi üretme ve kullanma kapasitesinin büyük rol oynadığının altını önemle çizerken (Martinez-Vela, 2001), yapılan tartışmalarda Wallerstein'ın üretimin yeniden organizasyonunda yeniliklerin ortaya çıkış koşullarını analize yeterince dahil etmediği eleştirisi önemli ve büyük ölçüde haklıdır. Wallerstein, yeniliklerin finansmanı ve fikri mülkiyet haklarına ilişkin arka plan tartışmalarını analizin merkezine almamış, ama yenilikler yoluyla genişleyen sermaye birikimine önem atfetmiştir. Ancak, teknoloji ve yenilikler meselesi ile üretim süreçleri arasındaki ilişkinin ortaya daha kapsamlı bir biçimde konması, hatta ülkelerin kurumsal kapasitelerinin sermaye birikim süreçlerine etkilerini analiz eden bir eksen de göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Wallerstein'ın dünya-sistemi analizine yöneltilen en şiddetli eleştiriler, yukarıda da tartışıldığı gibi, meseleyi üretim araçlarının sahipliği ve/veya sınıf ilişkileri bağlamına oturtmayı öneren, mübadele (dolaşım) yerine üretimi merkeze alan kanadın eleştirileridir. Eleştiriler iki noktada toplanmıştır: Emek-sermaye çatışmasının analize dahil edilmemesi ve emek kontrol biçimlerindeki farklılıkların devlet eliyle yeniden yapılandırılan süreçler olarak açıklanması. Emek verimliliğinin önemine dikkate çeken yazarlar, emek-sermaye çatışmasını analizin odağına koymakta, her şeyi emek ve sermaye arasındaki çatışmanın bir sonucu olarak ifade etmektedir. İktisadi ve politik dönüşümleri anlamak için, nasıl tek başına ticaret kapasitesini analiz etmek yetersiz olacaksa, üreticiler de eleştirdikleri büyük ölçüde ulus devlet düzeyindeki sınıf ilişkileri düzleminde bir tartışma yürüterek bir bakıma eleştirdikleri görüşü yeniden üretmektedirler. Tam da bu noktada, Bergesen, Brenner'in ulus-devlet düzeyinde üretim araçları mülkiyeti ve emek sermaye çatışmasını odak noktasına koymasını da eleştirmektedir. Çünkü ona göre, ücretli emek burjuvazi çatışması etrafında örgütlenen üretim yalnızca 19. yüzyıl Avrupa'sını açıklamak için kullanılabilir. Bu çatışma, çevre ülkedeki sınıf dinamiklerini ücretli emek biçimlerindeki farklılıklar nedeni ile açıklayamayacaktır. Bergesen'in katkısı doğru ancak eksiktir. Çünkü bu yalnızca ücretli emek üzerinden tartışılmamalıdır. Bu çatışmada yer alan sermaye kesimini temsil eden burjuvazinin örgütlenme modeli de -örneğin Asya ya da Afrika ülkelerinde- 19. yüzyıl Avrupa'sından farklıdır. Yani analiz, yalnızca ücretli emek cephesindeki farklılıklara değil, burjuva sınıfındaki farklılıklara da odaklanmalıdır.

Bu eleştiriler dikkate alındığında, sınıf ilişkilerini analize konu etmenin önemi açıktır. Ancak, sınıf ilişkilerini ele alırken ne yalnızca devlet-emek, ne de sermaye-emek çatışmasını incelemek yeterli olacaktır. Dolayısıyla, bu noktada üçlü bir modelleme önerilebilir. Yani, analizin sermaye-emek-devlet düzleminde ele alınması gereklidir. Nitekim ulus-devlet düzeyindeki üretim ilişkileri, sınıf yapısından da devletin örgütlenme modelinden de bağımsız değildir. Ayrıca, mübadele biçimlerine

odaklanmak da gereklidir. Dünya sistemleri yaklaşımına bu kapsamda yöneltilen temel eleştirinin, ancak ve ancak mübadele ile üretim ilişkilerinin kavramsal bağlantısı koparıldıysa anlamlı olabileceği iddia edilebilir. Dolayısıyla mübadele ilişkilerinin, üretim süreçlerinin ölçülebilir bir yansıması olduğu iddia edilebilir. Karatani (2017: 10) de, toplumsal formasyonları baskın mübadele tarzlarına göre, karşılıklı armağana dayalı A tipi, yönetim ve himayeyi içerek B tipi, meta mübadelesinden oluşan C tipi ve bu üçünün aşılması anlamına gelen D tipi mübadele tarzlarına indirgemektedir.

“Eğer ekonomik altyapı geniş bir biçimde tanımlanmış mübadele perspektifi üzerinden ele alınırsa, “ekonomiye” dışsal bir ahlaki boyut eklemeye gerek olmayacaktır... Dünya tarihinin yapısı perspektifinden bakıldığında da sermaye-ulus-devlet sisteminin tek bir ulusun değil, dünya sisteminin bir ürünü olduğu açıktır. Dolayısı ile aşılması (anlaşılması)¹⁰ da tek bir ulus içinde gerçekleşmeyecektir” (Karatani, 2017: 23-24).

Bu yaklaşım, devlet ile ilgili tartışma eksenine giren bir konuyu da yeniden ele almayı gerekli kılmaktadır. Dünya sistemi analizinde devletin analiz edilmiş biçimi üzerinden yapılan eleştirilerde, iki temel hata olduğu iddia edilebilir: İktisadi ve politik olanın birbirinden ayrıştırılması ve iki ayrı dünya biçiminde ele alınması; ulus-devlet ve dünya-sisteminin analiz birimi olarak aynı anda ele alınabilmesinin imkansızlığı konusundaki görüş birliği. Öncelikle, Skocpol tarafından gündeme getirilen, ulus devletin önemsizleştirilmesi eleştirisi eleştiriye açıktır. Dünya-sistemi analizi elbette bir “dünya-sistemi” kavrayışı çerçevesinde makro büyüklüklere odaklanmaktadır. Ancak bu sistem de çeşitli ulus-devletlerin toplamından oluşmaktadır. Bu nedenle, çalışmalarda bütünü, parçadan daha önemli bilgiler sağladığı fikri önemsizlenerek ve ulus-devletlerin büyük ölçüde dünya-sisteminin genel işleyiş mekanizmalarına tabi oldukları kabul edilebilir. Bu kabul, ulus-devletlerin kendi iç dinamiklerinin ve özgüllüklerinin analiz dışına itildiği anlamına gelmemektedir. Ulus-devlet ve dünya-sistemin çelişik iki yapılanma biçiminde ele alınmamalıdır. Burada, dünya sistemleri analizinin yeniden yapılandırılması hususundaki temel ihtiyaç, makro bakış açısının mikro değişkenlerle desteklenmesi, benzerlik ve farklılıklara daha yakından bakılması gerektiğidir. Aynı dışlama, devletin iktisadi koşullar tarafından belirlendiği eleştirisinde de yapılmaktadır. Burada da ekonomi ve politik alanın birbirinden ayrı alanlar olarak ele alan kavrayış gözden geçirilmelidir. Büyük ölçüde Neo-klasik düşünceden beslenen bu ayırım, dünya-sistemi analizine yöneltilen eleştirilerin de göremediği kör bir nokta olarak kalmıştır. İktisadi ve politik koşullar birbirinden bağımsız değildir ve Wallerstein da devleti tanımlarken hem iktisadi hem de politik rolleri bir arada değerlendirmiştir. Elbette Wallerstein’ın dünya-sistemi analizini

¹⁰ Çeviriye yazar tarafından eklenmiştir.

oluşturduğu dönemde devletin gücünü belirleyen etkenlerle, 21. yüzyılda devletin gücünü belirleyen faktörler aynı kalmamıştır, zaten dünya-sistemi analizi, özünde süreçlerin evrimselliğine de vurgu yapmaktadır.

Çevrimsel hareketler ise, dünya sistemi teorisyenlerinin en önemli tartışma alanlarından biridir. Konu ile ilgili dünya sistemi teorisyenlerince çevrimlerin varlığı konusunda neredeyse bir fikir birliği söz konusu iken, çevrimin dinamikleri konusunda ciddi ayrışmalar mevcuttur. Wallerstein'in Kondratieff tarzı A-B çevrimlerinin dinamiklerinin yeniden değerlendirilmesi ve geliştirilmesi gereklidir. Öte yandan, sosyal bilimlerde iktisadi gelişme ve az gelişmişlik düalizminde olduğu gibi, uzun dalgalara/çevrimlere bakışta, tarihsel maddeci ilkenin üretim tarzları arasındaki geçişe odaklanma eğiliminde olduğu görülmektedir.¹¹ Burada Gülap (1993), kapitalist gelişmenin tarihsel çağlar olarak değerlendirilebilecek aşamaları arasındaki geçişe odaklanmayı önermektedir. Bu noktada kapitalizmin krizlerinde sermaye birikim organizasyonunun değişip dönüştüğü, bu dönüşümün devletin örgütlenme modelindeki değişmelerden de bağımsız olmadığı yeniden hatırlatılmalıdır. Dünya-sistemi analizinin uzun dalgalara/çevrimsel hareketler analizinde karşılaşılan kısıtlar, bu salınımların merkez dışındaki bölgelerdeki görüntüsünün ve bu görüntünün temel belirleyicilerinin sistematik biçimde tartışmaya açılmamasıdır.

Dünya-sistemi analizine yönelik eleştiriler incelendiğinde, tartışmaların büyük ölçüde 1990'lı yıllarda yoğunlaştığı görülmektedir. 1970-1990 dönemi literatürüne büyük katkılar yapan bu yaklaşım, 2000'li yıllarda popülaritesini kaybetmiş, kendini küresel değer zinciri yaklaşımlarına bırakmış görünmektedir. Ancak, küresel değer zinciri yaklaşımlarının da dünya sistemi yaklaşımının bir türevi olduğu gözlerden kaçmamalıdır. Nitekim bu yaklaşımda da uluslararası üretim, ticaret ve yatırımlar küresel değer zincirleri içinde yeniden organize edilmiş, üretimin farklı aşamaları farklı ülkelere yayılmıştır (OECD, 2013). Ancak bu yaklaşımın da özünde, dünya-sistemi yaklaşımının uluslararası iş bölümü anlayışının bir varyasyonu olduğu görülebilir.

Dünya sistemi yaklaşımı sunduğu temel analiz araçlarıyla birlikte entelektüel arka planı oldukça güçlü bir yaklaşımdır. Bu nedenle, Wallerstein'in dünya-sistemini oluşturan entelektüel arka planı tekrar etmek gerekmektedir. Wallerstein'a göre,

“Dünya-sistemlerinde pek çok politik ve kültürel birimi bir arada kapsayan bir uzaysal/zamansal¹² alan ile uğraşmaktadır. Dünya-sistemleri, tarihsel süreçleri anlatırken merkezi bir aktörden yoksundur ve aslında yaklaşıma yönelik yapılan eleştirilerin temelinde bu merkezi aktörden yoksunluk vardır. Dünya-sistemleri analizinde tüm aktörler, bir sürecin ürünüdür.

¹¹ Detaylı bir tartışma için bkz. Gülap (1993).

¹² Timespace. Wallerstein, 2014. Dünya-Sistemleri Analizi Bir Giriş, bgst Yayınları kitabında Türkçe çeviride çevirmen notu.

Bunlar öteden beri var olan atomik unsurlar değil, ortaya çıktıkları ve üzerinde etkide buldukları sistemik bir karışımın parçasıdır. Dünya-sistemleri teorisyenleri için zaman ya da Uzayzaman bir şekilde orada var olan ve içinde toplumsal gerçekliğin sabit bir şekilde durduğu değişmeyen dışsal gerçeklikler değildir. Uzayzaman, sürekli olarak değişim geçiren inşa edilmiş gerçekliklerdir ve inşaları, analiz etmekte olduğumuz toplumsal gerçekliğin ayrılmaz bir parçasıdır. İçinde yaşadığımız tarihsel sistemler aslında sistemiktir, aynı zamanda da tarihseldir. Zaman içinde aynı kalırlar fakat buna karşın hiçbir zaman bir dakikadan diğerine aynı değildir” (Wallerstein, 2014: 48-49).

Ekonomik ve politik aktörler, ülkelerdeki üretim ilişkileri ve bunların dönüşümü, uluslararası ilişkiler, devletler, kurumlar, eğitim, toplumsal cinsiyet rolleri içinde bulunduğumuz “an”ın ürünü değildirler. Herhangi bir ülkede örneğin toplumsal cinsiyet rollerinin ya da üretim ilişkilerinin yapısının “bugünkü” formunun hangi değişkenlerden etkilendiğinin ve “gelecekte” nereye doğru ve hangi dinamikler çerçevesinde dönüşeceğinin anlaşılması, ancak “geçmiş”te nasıl olduklarına bakılarak anlaşılabilir. Tarihsel süreçlerin evrimselliği üzerinden hareket eden ve tüm aktörlerin “süreç” ürünü olduğunu vurgulayan bu yaklaşım, ülkelerarası ilişkilere ve ülkelerin kapitalizm tarihi içindeki konumlarının nasıl değiştiğine bakarken süreçlerin, aktörlerin tarihselleştirilmesinde bize ekonomik, sosyal ve kültürel çok boyutlu bir bakış açısı sunmaktadır.

Kaynakça

- Abu-Lughod, J. L. (1991), *Before European hegemony: The world system AD 1250-1350*, USA: Oxford University Press.
- Arrighi, G. (1998), “Capitalism and the Modern World-System: Rethinking the Nondebates of the 1970's,” *Review (Fernand Braudel Center)*, 1(21): 113-129.
- Bacha, E. L. (1978), “An Interpretation of Unequal Exchange from Prebisch-Singer to Emmanuel,” *Journal of Development Economics*, 4(5): 319-330.
- Bergesen, A. (1984), “The Critique of World-System Theory: Class Relations or Division of Labor?” *Sociological Theory*, 2: 365-372.
- Bergesen, A. J., ve Bartley, T. (2000), “World System and Ecosystem,” E. T. Hall, der. içinde, *A World-Systems Reader: New Perspectives on Gender, Urbanism, Cultures, Indigenous Peoples, and Ecology*. Lanham, ABD: Rowman ve Littlefield Publishers.
- Braudel, F. (1972), *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, Siân Reynolds (Çev.), New York, 1973. Harper & Row Publishers.

- Brenner, R. (1977), "The Origins of Capitalist Development: A critique of Neo-Smithian Marxism," *New Left Review*, 104: 25-92.
- Chase-Dunn, C., ve Grimes, P. (1995), "World-Systems Analysis," *Annual Review of Sociology*, 21: 387-417.
- Chase-Dunn, C., ve Hall, T. D. (1997). *Rise and Demise: Comparing World-Systems (New Perspectives in Sociology)*, Oxford, Westview Press.
- Dobb, M. (2007), *Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler*, (F. Akar, Çev.) İstanbul: Belge Uluslararası Yayıncılık.
- Frank, A. G. (1966), "The Development of Underdevelopment," *Monthly Review*, 18(4): 17-31.
- Frank, A. G., ve Gills, B. K. (2003), Andre Gunder Frank ve Barry K. Gills'in Ön Sözü. A. G. Frank, ve B. K. Gills, der. içinde, *Dünya sistemi: Beş yüzyıllık mı, beş binyıllık mı?* (E. Soğancılar, Çev.). İstanbul: İmge Yayınları.
- Gereffi, G., M. Korzeniewicz ve R. P. Korzeniewicz (1994), "Introduction: Global Commodity Chains," Garry Gereffi, der. içinde, *Comodity Chains and Global Capitalism* Londra, ABD: Greenwood Publishing Group: 1-15.
- Goldstein, J. S. (1988), *Long Cycles: Prosperity and War in the Modern Age*, New Haven and London, Yale University Press.
- Gülalp, H. (1993), *Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet*, İstanbul: Belge Yayınları.
- Hall, T. D. (1986), "Incorporation in the World-System: Toward a Critique," *American Sociological Review*, 3(51): 390-402.
- Hopkins, T., ve Wallerstein, I. (1979), "Cyclical Rhythms and Secular Trends of Capitalist World-Economy: Some Premises, Hypothesis, and Questions," *Review (Fernand Braudel Center)*, 2(4): 483-500.
- Karatani, K. (2017), *Dünya Tarihinin Yapısı: Üretim Tarzlarından Mübadele Tarzlarına*, (A. Karatay, Çev.) İstanbul, Metis Yayınları.
- Kozal, Ö. E. (2019), *Türkiye'nin 200 Yıllık Sanayileşme Tarihi: Süreklilikler ve Dönüşümler*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Martinez-Vela, C. A. (2001), *World Systems Theory*, Research Seminer, Research seminer in engineering systems.
- Marx, K. (2009), *Kapital* (1.Cilt), (A. Bilgi, Çev.) Ankara, Sol Yayınları.

- Misra, J. (2000), "Gender and the World-System: Engaging the Feminist Literature on Development," E. T. Hall, der. içinde, *A World-System Reader: New Perspectives on Gender, Urbanism, Cultures, Indigenous Peoples and Ecology*, Lanham, ABD.
- O'Brien, P. (1982), "European Economic Development: The Contribution of the Periphery," *The Economic History Review*, 1(35): 1-18.
- OECD. (2013), *Global Value Chains (GVCs)*, <http://www.oecd.org/sti/ind/global-value-chains.htm> (erişim tarihi: Nisan 30, 2018).
- Onyishi, A. E., ve C. V. Amoke (2016), A Critique of Immanuel Wallenstein's World System Theory in The Modern World System. *Journal Of Humanities and Social Science*, 21(8): 1-6.
- Petras, J. (1981), "Dependency and World System Theory: A Critique and New Directions," *Latin American Perspectives*, 3/4(8): 148-155.
- Quinn, D. (1992), *İsmail: Bir Zihin ve Ruh Macerası*, (E. Eroğlu, Çev.) Dharma.
- Singer, H. W. (1950), "The Distribution of Gains between Investing and Borrowing Countries," *The American Economic Review*, 40(2): 473-485
<http://www.jstor.org/stable/1818065> (erişim tarihi: Ekim 27, 2015).
- Skocpol, T. (1977), "Wallerstein's World Capitalist System: A Theoretical and Historical Critique," *American Journal of Sociology*, 5(82): 1075-1090.
- Smith, D. A. (2000), "Urbanization in the World System: A Retrospective and Prospective," E. T. Hall, ve T. D. Hall, der. içinde, *A World-System Reader: New Perspectives on Gender, Urbanism, Cultures, Indigenous Peoples, and Ecology*, Lanham, ABD, Rowman & Littlefield Publishers.
- Sweezy, P. M., ve Dobb, M. (1950). "The transition from feudalism to capitalism," *Science & Society*, 14(2): 134-167.
- Terlouw, C. P. (1992), *The Regional Geography of the World-System: External Arena, Periphery, Semiperiphery, Core*, Utrecht: Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen.
- Wallerstein, I. (2006), *Tarihsel Kapitalizm*, İstanbul, Metis Yayınları.
- Wallerstein, I. (2011), *Modern Dünya Sistemi: Kapitalist Dünya Ekonomisinin Büyük Yayılımının İkinci Evresi 1730-1840* (Cilt 3), (L. Boyacı, Çev.) İstanbul, Yarın.
- Wallerstein, I. (2012), *Modern Dünya Sistemi: Merkantilizm ve Doğu Avrupa Ekonomisinin Güçlendirilmesi, 1600-1750*, (Cilt 2), (L. Boyacı, Çev.) İstanbul, Yarın Yayınları.
- Wallerstein, I. (2014), *Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş* (3. Baskı), (N. E. Ender Abadoğlu, Çev.) İstanbul, bgst Yayınları.

Yamada, N. (2012), The multiplicity of national development in the world-system: A Critical Perspective. C. C.-D. Ed. Salvatore J. Babones, der. içinde, *Routledge Handbook of World-Systems Analysis*, New York, Routledge International Handbook: 112-121.